

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XXIII

Sa. 90

Nisan 1959

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
BOSTANCI, DR. ENVER Y. : The Astragalus and Calcaneus of the Roman People of Gordion in Anatolia (with 7 plates).....	177
FIRATLI, NEZİH : Ankara Frig nekropolüne ait bir buluntu (5 resimle birlikte).....	203
ORAL, M. ZEKİ : Karaman'da Hoca Mahmut mescidi dar-ül-huffazı vakfiyesi ve kitabeleri (2 resimle birlikte).....	213
SOKOLNICKI, MICHEL : La Sultane Ruthène (avec 2 figures).....	229
BAYKAL, BEKİR SITKI : Makamat-ı Mübareke meselesi ve Bâbüali.....	241
BAYUR, HİKMET : İkinci Meşrutiyet devri üzerinde bazı düşünceler....	267
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : Tıp Fakültesinin meşrutiyet yılları tarihine dair.....	287
ŞEHSUVAROĞLU, DR. BEDİ N. : İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey (6 resimle birlikte).....	307
Bibliyografya :	
TEMİR, A. : G. F. Debets (Red.) <i>Trudi Kirgizskoy archeologo-etnograficeskoy ekspeditsii (I)</i> [Arkeolojik ve etnografik Kırgız ekspedisyonu çalışmaları (I)].....	333
Haberler :	
1958 yılının ikinci yarısında T. T. K. kütüphanesine gelen kitaplar....	335

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1959
İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt: XXIII

Nisan 1959

Sayı : 90

THE ASTRAGALUS AND CALCANEUS
OF THE ROMAN PEOPLE OF GORDION
IN ANATOLIA

Dr. ENVER Y. BOSTANCI

Assistant Professor, Division of Palaeoanthropology,
University of Ankara

Gordion is in a valley through which runs the Ankara-İstanbul railway. It is near the Porsuk river and approximately 113 km. south-west of Ankara. This old settlement known to-day as 'Yassihyük' was the capital of Phrygia.¹

Excavations have been carried out in Gordion under the auspices of Pennsylvania University.² During these excavations well-preserved human skeletons came to light from the tombs belonging to Hittite, Phrygian and Roman periods, and these were sent off to be examined by Ord. Professor Dr. M. Şenyürek, Chairman of the Division of Palaeoanthropology of the University of Ankara. Here I would like to thank him for allowing me to examine this valuable material. Of this only the Roman skeletons were given to me for investigation and these numbered about 100 individuals.³ For the purposes of this paper, the astragalus and calcaneus bones alone were examined and the present article is a preliminary report; a fuller version with statistical data will shortly be published.

¹ Young, 1951. pp. 3, 4.

² Young, 1951. pp. 3-19; 1953, pp. 3-39.

³ In this material, the age of the young children was determined by an examination of their teeth by Professor Şenyürek.

The palaeoanthropological, anatomical, embryological and biometrical researches which have been undertaken on the foot and various discussions in this field have without doubt thrown fresh light on the subject. ⁴ Palaeontological and ontogenetical investigations establish the changes and modifications in the physical structure of the body and also provide evidence to clarify phylogenetical problems. ⁵ As the palaeontological and geological evidence is not yet complete, it is difficult to follow the entire changes of the human foot through the evolutionary period, for up to the present day fossil remains and ontogenetical researches have only partially enabled us to explain its origin and evolution.

Researches on the various parts of the foot have been carried out by many investigators who have undertaken comparative studies of the problems connected with it. Of these Humphry (1861) ⁶, Thomson (1889-1890) ⁷, and Charles (1893-94) ⁸ were among the first. Pfitzner (1896) ⁹ examined the astragalus and calcaneus of Alsatians; Volkov (1903, 1904) ¹⁰ the osteological variations of the foot bones; Dwight (1907) ¹¹ the foot bones (astragalus and calcaneus) of American Whites and mulattos; Sewell (1904, 1905, 1906) ¹² the astragalus of Ancient Egyptians; Laidlaw (1904, 1905) ¹³ the anatomical and morphological variations of the calcaneus. In addition Adachi and Adachi (1905) ¹⁴ undertook researches into the astragalus

⁴ Boule, 1912, pp. 171-179; Reicher, 1913, pp. 1-32; Miller, 1920, pp. 218, 220; Schultz, 1923, pp. 395, 396; Schultz, 1925, pp. 247, 248; Grünwald, 1925, pp. 259-279; Straus, 1926, pp. 108, 111; Gregory, 1930, pp. 133-161; Schultz, 1956, pp. 916, 917; Şenyürek, 1950, pp. 301, 302; 1958, p. 514.

⁵ Boule, 1912, pp. 171-179; Fraipont, C. 1912, p. 195; Martin, H. 1910, pp. 391-397; Morton, 1926, pp. 310-314; Schultz, 1923, p. 395; 1925, pp. 248, 261; 1926, pp. 476, 499; Straus, 1926, pp. 95, 96, 99, 108, 11; McCown and Keith, 1939, pp. 22-25.

⁶ Humphry, 1861, pp. 1-107; Thomson, 1889, pp. 601-639; 1890, pp. 210-217.

⁷ Thomson, 1889, pp. 601-639; 1890, pp. 210-217.

⁸ Charles, 1893, pp. 1-18; 1894, pp. 272, 273, 276.

⁹ Pfitzner, 1896, pp. 409-421; pp. 421-429.

¹⁰ Volkov, 1903, pp. 632-708; 1904, pp. 1-50 and 201-231.

¹¹ Dwight, 1907, pp. 14-25.

¹² Sewell, 1904, pp. 233-247; 1905, pp. 74-88; 1906, pp. 152-161.

¹³ Laidlaw, 1904, pp. 133-143; 1905, pp. 161-177.

¹⁴ Adachi and Adachi, 1905, pp. 310-320.

and calcaneus of Japanese; Aitken (1905)¹⁵ into the characteristics of the European and Oriental astragalus; Hrdlicka (1909)¹⁶ on the astragalus and calcaneus of the natives of Arkansas and Louisiana. Martin. H. (1910)¹⁷ investigated the astragalus of La Quina fossil man; Boule (1912)¹⁸, the astragalus and calcaneus belonging to La Chapelle-aux-Saints fossil man; Fraipont (1812)¹⁹, the astragalus and calcaneus of Spy fossil man and McCown and Keith (1939)²⁰, the foot bones of Mount Carmel fossil man. Besides these, we can mention publications on the calcaneus and astragalus of Chancelade fossil man by Testut (1889), Vallois, (1946, P. 185), by Pittard and Sauter (1945)²¹ on Magdalenian fossil man, and by Verneau (1906) (p. 156) on the astragalus and calcaneus of the Negroids of Grimaldi.

There are works on the ontogenetical and philogenetical problems of the evolution of the foot by Gregory (1916, 1917, 1930)²², Wood Jones (1929)²³, Miller (1920)²⁴, Morton (1922, 1924a, b, c, 1926a, b)²⁵, Schultz (1923, 1924, 1925, 1926, 1956)²⁶, Weidenreich (1923)²⁷, Forster (1924)²⁸, Straus (1926)²⁹, Wells (1931)³⁰ and by Barnett (1954)³¹ on the various facets that occur upon the neck of the human talus.

Black (1925)³² measured astragalei and calcanei found in the deposits in the Sha Kuo T'un cave and compared the results with

¹⁵ Aitken, 1905. pp. 489-491.

¹⁶ Hrdlicka, 1909. pp. 171-249.

¹⁷ Martin, H. 1910. pp. 391-397.

¹⁸ Boule, 1912. pp. 171-179.

¹⁹ Fraipont, 1912. p. 195.

²⁰ McCown and Keith, 1939. pp. 19-39.

²¹ Pittard and Sauter, 1945. pp. 184-187.

²² Gregory, 1916. pp. 329-331; 1927, pp. 603-604; 1930, pp. 140, 148-159.

²³ Wood Jones, 1929. pp. 73-82.

²⁴ Miller, 1920. pp. 213-245.

²⁵ Morton, 1922. pp. 305-336; 1924a, b, c, pp. 1-52, 56-90, 368-406 respectively.

²⁶ Schultz 1923. pp. 389-399; 1924, pp. 149-164; 1925, p. 247; 1926, p. 465; 1956, pp. 887-964.

²⁷ Weidenreich, 1923. pp. 1-10.

²⁸ Forster, 1924. pp. 195-245.

²⁹ Straus, 1926. pp. 427-438; 1927, pp. 93-134.

³⁰ Wells, 1931. pp. 185-289.

³¹ Barnett, 1954. pp. 509-513.

³² Black, 1925. pp. 12-38.

other Asiatic and non-Asiatic groups. Grünwald (1925)³³ measured the calcaneus of Europeans; Barnett and Napier (1925)³⁴ published an article on the form of the talus; Barnett (1955)³⁵ an article on the mammalian talus and Getz (1957)³⁶ a paper on the tarsus of Lapps. Lisowski, Ashton and Ormerod (1957)³⁷ examined the astragalus of Late Chalcolithic and Bronze Age people of Jericho.

MATERIAL AND METHODS

The Astragalus and Calcaneus bones which have been examined at Gordion belong to the Roman people who lived there in the third and fourth centuries A. D. Two series, comprising 26 astragalei and 23 calcanei of children from five months to seventeen years, and 76 astragalei and 76 calcanei from adult individuals, form the subject of this article.

Martin's technique (1928) was closely followed in taking the measurements of the astragalus and calcaneus.³⁸ From these measurements on adult individuals, minima and maxima, averages, standard deviations and coefficients of variability, with all their probable errors, were calculated, without taking into account sex differences and the differences between right and left. To obtain these figures the data was classified once again.³⁹

MORPHOLOGICAL AND BIOMETRICAL EXAMINATION OF THE ASTRAGALUS OF THE ROMAN PEOPLE OF GORDION

The surface of the trochlea from five months to eighteen years develops from a triangular shape to a square and oblong type.⁴⁰ The development of the tibiale and fibiale sides of the trochlea follows the same development as the height of these two parts. From

³³ Grünwald, 1925. pp. 261-274.

³⁴ Barnett and Napier, 1952. pp. 1-9.

³⁵ Barnett, 1955. pp. 225-230.

³⁶ Getz, 1957. pp. 189-201.

³⁷ Lisowski, Ashton and Ormerod, 1957. pp. 136-143.

³⁸ Martin, 1928. pp. 1053-1057; 1058-1060.

³⁹ More detailed tables of measurements will be attached to the full report to be published shortly.

⁴⁰ Volkov, 1903. p. 697.

five months to six years tibiale height increases more, while after seven to eight years, the increase in fibiale height is greater. This may be one reason why the feet of children at certain ages turn inwards. In adults sex differences are important, and the height of both sides is greater in men. Although in adults there is not a very great difference between tibiale and fibiale height averages, there is a tendency in favour of the latter. Whereas in modern Europeans the tibiale side is higher, in anthropoids fibiale height is always greater ⁴¹.

Trochlea depth shows three periods of growth. After the age of five months, the surface of the trochlea is convex, but after four-five years it becomes flattened. This condition is observed very rarely in the adult population of Gordion, as it is regarded as a primitive characteristic. In the third period the surface of the trochlea becomes concave, and in adults this concavity is more pronounced. In both sexes trochlea depth is greater on the right foot. In men the trochlea is relatively longer and narrower, and compared with Europeans, the trochlea of the Roman adults of Gordion shows a shorter and wider shape, which is a backward characteristic.

In the childhood period the collum tali is very long compared with the body of the astragalus. In the five months' individual, the collum tali forms 57 % of the entire length, whereas in adults it is 32 %. In primates also the collum tali is long as compared with the full length. In the human astragalus this characteristic repeats phylogeny in ontogeny. The percentage established in the Roman people of Gordion is the same as that of Europeans. From this point of view, the astragalus shows, as in Europeans, a well-developed construction.

In the children's series of the Roman people of Gordion, the angle of the collum tali is similar to that of newborn Europeans. The adult individuals show great variations and the average angle of the collum tali is close to that of Japanese, Peruvians and Europeans. The angle of separation of the neck is observed to decrease from childhood to maturity. This characteristic repeats phylogeny in the course of growth.

In the children's series, squatting facets can be observed after the age of seven. Squatting facets are found in 55.25 % of the adults.

⁴¹ McCown and Keith, 1939. pp. 22, 23.

In individuals possessing facets on the collum tali, the *facies maleolaris medialis* is seen to extend far forwards. The great majority of individuals show this characteristic.

In the course of growth the width of the *caput tali* increases relatively more than length. The length and width measurements are greater in men, while in women the *caput tali* is relatively wider and more rounded than in men. The *caput torsion* angle increases from childhood to maturity. On the astragalus the *caput tali* is the first part to complete its growth,⁴² and on account of this, the *caput torsion* angle exhibits adult characteristics from about eleven/twelve years.

The width of the astragalus increases relatively more than the length.⁴³ The width-length index and height-length index increase in the course of growth. The astragalus is flat during the childhood years, but towards adulthood it gains in height. In the course of ontogeny the height develops relatively more than the length. Length, width and height averages are greater in men. In women the astragalus is relatively shorter, while in men it is relatively higher. Compared with the Ancient Egyptians, the astragalus of the Gordion Roman people is relatively wider and it is both wider and higher than that of the Jericho group.⁴⁴

In the course of growth, *trochlea* length increases relatively more than astragalus length. In men, the *trochlea* is relatively longer than the *talus*.

BIOMETRICAL AND MORPHOLOGICAL DEVELOPMENT AND CHANGES OBSERVED IN THE CALCANEUS OF THE ROMAN PEOPLE OF GORDION

The proportions of the calcaneus change considerably during the growing period. Up to six years the centre of the *facies articularis cuboides* protrudes forwards to form a swollen and rounded shape.

⁴² Bostanci, 1955. pp. 92, 97, 99, 100. The development of the foot is completed at an earlier age than growth in sitting height, stature, hips and limbs. It can also be observed that the anterior part of the astragalus is the first to complete its development and that the posterior side is the last to finish its growth.

⁴³ Straus, 1927. p. 108.

⁴⁴ Sewell, 1904, pp. 234, 235, Lisowski, Ashton, Ormerod, 1957. p. 149, Table 11

On account of this, the greatest length is the same as the physiological length. After seven years, the depth of the *facies articularis* begins to increase and in adulthood exhibits certain variations. The length of the posterior part of the *corpus calcaneus* (between the *facies articularis calcanea posterior* and the back edge of the heel) gains in ontogeny. The shortening of the *corpus* is a characteristic of a primitive foot type.⁴⁵ In women the posterior length of the *corpus calcaneus* is shorter, and the physiological length averages are greater. The concavity of the posterior part of the heel increases in ontogeny and is connected with development in length of this part.

It can be observed that in the course of growth the shape of the *facies articularis medialis* shows simian characters. During growth, the *sustentaculum* becomes united with the *facies articularis cuboides* and the *facies articularis calcanea posterior*. In the adult individual the medial and anterior facets are inclined further outwards. This inclination decreases in ontogeny and in adulthood these facets slope not outwards but upwards. In children the medial facet forms an angle of 45° , while in adults it is 90° .⁴⁶ This is further evidence that ontogeny repeats phylogeny.

In the calcaneus the width from the *sustentaculum* is greater in men, and the *sustentaculum tali* is more massive. In children the calcaneus is very short and wide, but towards maturity this character weakens and is transformed into a narrower and longer shape. The width-length percentages show a great similarity to Japanese.⁴⁷

In the course of growth, the height-length and width-height indices change rapidly. After nine years the percentages approach

⁴⁵ Straus, 1927. pp. 112.

The *corpus calcanei* length was taken as the distance between the rear edge of the *facies articularis calcanea posterior* and the upper edge of the posterior surface of the heel. An examination of the length of the *corpus calcanei* is of importance because of the very interesting changes this part has undergone in the course of evolution.

⁴⁶ Morton, 1926b. p. 310, Fig. 2.

The angle of inclination of the *facies articularis talaris* is small in the gorilla; in Neandertal man it is almost vertical and in modern man it is 90° . In the same way this angle gradually increases after birth towards adulthood. The type found in Neandertal man can be observed in a few of the Gordion Roman individuals.

⁴⁷ Adachi and Adachi, 1905. p. 320.

those of adults. The calcaneus is relatively higher in women and in the Gordion Roman adults it is flatter than Europeans'.⁴⁸ It can be understood that from this point of view, the Roman people of Gordion possess a foot type near to that of Negroes, Melanesians, Bushmen and Hottentots. In the Gordion Romans, the men have a relatively wider calcaneus.

It can be observed that the *facies articularis talaris posterior* and *cuboides* exhibit simian characteristics in the growing period. Although the *cuboides* length diameter in the five months' child is more or less parallel to a horizontal surface, in adults the greatest diameter is vertical. In this way, in the human calcaneus, phylogeny is repeated in ontogeny.

The angle of torsion in the calcaneus displays wide variations in the course of growth. In the children of the Gordion Romans, the angle of torsion varies from 8° - 45° , and up to eight years it is high. After this age the average is 28° . Between eight and seventeen years the average angle of torsion is 12° and from childhood to maturity it decreases.⁴⁹

The angle of inclination of the posterior face of the heel, when the calcaneus is resting on a flat surface, is the angle which is produced by the Achilles tendon surface joining with the vertical surface of the posterior part of the heel. This angle is greatest in human beings, as it is a characteristic which has been acquired during evolution. This angle (the angle of inclination of the posterior face of the heel) increases from childhood to adulthood and repeats phylogeny in ontogeny. On this account it is important. The smallness of this angle is a primitive characteristic and is related to the arch of the foot.

The talo-calcanea angle was established in 71 individuals. In the Gordion Roman adults it was observed that this angle varied between $+11^{\circ}$ and -12° . Without taking into account sex differences the average obtained was $-4.90^{\circ} \pm 0.220$. Getz found that this

⁴⁸ According to Volkov (1904) pp. 25, 30, 31, the calcaneus is flat in prosimians and relatively high in anthropoids. In the human groups the height-length percentages are greater and among them Europeans have the highest calcaneus.

⁴⁹ The angle of torsion is large in primates and small in human beings. As regards European Neandertal man, the angle of torsion is of a degree intermediate between the anthropoids and modern Europeans. (Boule, 1912. p.179.

angle in Lapps was $-3.7^\circ \pm 1.2$ in men and $-2.4^\circ \pm 1.2$ in women⁵⁰. In respect of the talo-calcanea angle, the construction of the Gordion Roman foot is intermediate between that of the Bantu and the Hottentots.⁵¹

CONCLUSION AND SUMMARY

In the human foot bones there are many simian characters in the first periods of development, which decrease towards adulthood. In prehistoric man and historical races there are many more primitive characters compared with modern races. Among the adult Romans of Gordion, one can come across some individuals who have retained the primitive characters which are observed in the childhood period. In Europeans the great majority of the simian characters which are seen in foetal life are lost before birth or shortly after, whereas it is observed that the simian characters in the majority of the Roman children of Gordion continue in postnatal life during the growing period and persist until adulthood in some cases, although in a less characteristic form.

The astragalus and calcaneus show ethnic differences from the point of view of both biometrical and morphological characters. Keeping these points in view, research must be undertaken by always classifying population groups separately. The examination of the biometrical and morphological characters of the astragalus and calcaneus gives valuable knowledge about variations in the muscles, structure and mechanism of the foot and at the same time helps to clarify problems connected with the biogenetics, ontogenetical development and philogeny of the foot.

In the astragalus, the length of the collum tali, the caput torsion angle, the angle of the collum tali, tibiale and fibiale height, the facies maleolaris medialis, and in the calcaneus the upper length of the

⁵⁰ In the Gordion Roman adults the range of variation of the talo-calcaneo angle is smaller in women, but sex differences between the averages, as in Lapps, are not important. The average in men is -5.844° and in women -5.961° . The same angle in Senois is $+12^\circ$, in Australians $+7^\circ$, in Tyroleans -7.0° and in Germans -8.8° . (Reicher 1913, p. 125).

⁵¹ The talo-calcaneo angle in Bantus is -3.6° , in Hottentots -6.3° and Bushmen -7.8° . (Wells, 1931, p. 233). In Tibetans it is $+1.4^\circ$. (Martin, 1928, p. 1175).

corpus (between the posterior edge of the *facies articularis calcanea* and the upper edge of the back part of the Achilles tendon surface), the heel torsion angle, the angle of inclination of the *sustentaculum tali*, and the form of the *facies cuboides*, all repeat philogeny in ontogeny.

In various groups the investigation of the astragalus has cleared up certain ethnological problems. In the Roman inhabitants of Gordion, as in other primitive people, we have established that the squatting habit is very common, because in the astragalus of the Gordion Romans the medial and lateral facets of the trochlea and the *facies articularis maleolaris* extend forwards towards the neck and on the upper part of the *collum tali* extra facets can be observed. All these characteristics are connected with the habit of squatting.

In the astragalus and calcaneus sex differences are important. In the astragalus and calcaneus of the women the morphological and biometrical characters exhibit a more perfect form than the men's. The diameters on the astragalus and calcaneus in the women are smaller. As a general rule, the measurements of the right side are greater in both sexes than the left.

In civilised groups, the proportion percentages and morphological characters in the structure of the astragalus and calcaneus show a more perfect form than in backward tribes and historical and pre-historic groups. All these investigations lead one to conclude that the human foot has not yet completely got rid of its primitive characters.

ACKNOWLEDGMENTS

I would like to thank Dr. Kenneth P. Oakley, of the Anthropology Section of the Natural History Museum, London, for kindly allowing me to inspect and measure fossil human bones in the Museum. My grateful thanks are also due to Dr. F. C. Fraser, Keeper of the Zoology Department, for permitting me to photograph and measure the foot bones of Primates in the Osteology Department, and to Miss R. Powers and Miss J. E. King for their practical assistance. I must also thank Professor H. V. Vallois, Director of the Institute of Palaeontology, Musée de l'Homme, Paris, for kindly affording me similar facilities during a short stay. The information obtained in this way has been of considerable value in the preparation of comparative data.

B I B L I O G R A P H Y

- ADACHI, B. and Y. 1905. *Die Fusknochen der Japaner*. Mitt. der Medical Fak. der University. Tokio Bd. IV. pp. 307-344.
- AITKEN, D. M. 1905. *A note on the variations of the tibia and astragalus*. Journal of Anatomy London, 39. pp. 489-491.
- BARNETT, C. H. 1954. *Squatting facets on the European talus*. Journal of Anatomy, London 88. pp. 509-513.
- 1955. *Some Factors influencing angulation of the neck of the Mammalian Talus*. Journal of Anatomy, 89. pp. 225-230.
- and NAPIER, J. R. 1952 *The axis of Rotation at the Ankle Joint in Man*. Journal of Anatomy, 86, pp. 1-9.
- BLACK, D. 1925. *The human skeletal remains from the Sha Kuo T'un cave deposit in comparison with those from Yang Shao Tsun and with recent North China skeletal material*. Palaeontologia Sinica Vol. 1, Fas. 3, pp. 12-38.
- BOSTANCI, E. 1955. *Ankara'da Türk Okul Çocuklarında Büst ve Altı Taraf kısımlarının büyümesi üzerinde bir araştırma. A Research on the growth in Sitting Height and Leg Length of Turkish school-children in Ankara*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Vol. XIII, No. 1-2, March-June (pp. 69-136) pp. 113, 114, 115.
- BOULE, M. 1912. *L'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints*. Annales de Paleontologie, pp. 170-179.
- CAMERON, J. 1934. *The skeleton of British Neolithic Man: including a comparison with that of other prehistoric periods and more modern times*. London, Williams and Norgate, pp. 187-203.
- CHARLES, R. H. 1893. *The influence of function, as exemplified in the morphology of the lower extremity of the Panjabi*. Journal of Anatomy, London, 28. pp. 1-18.
- 1894. *Morphological peculiarities in the Panjabi, and their bearing on the question of the transmission of acquired characters*. Journal of Anatomy and Physiology, Vol. XXVIII, pp. 271-280.
- DWIGHT, T. 1907. *Variation of bones of the hands and feet*. Philadelphia and London. J. B. Lippincott and Co. pp. 1-25, Tables 1-3, 6.
- FOSTER, A. 1924. *Sur l'Evolution du Pied humain*. Arch. Anat. III. pp. 195-245.
- FRAIPONT, C. 1912. *L'astragale de l'Homme Mousterien de Spy*. Bull. Soc. Anthropol. Brussels, Bd. 31. 5. CXCIV.
- J. 1912. *Communication de M. Charles Fraipont. L'Astragale chez l'Homme Mousterien de Spy*. Bulletin et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Bruxelles. Tome XXXI, pp. CXCIV-CCXVIII and CXLV-CCXXII.
- FRAIPONT, C. 1913. *Sur l'importance des caracteres de l'Astragale chez l'Homme Fossile*. These Brussel. Bull. Soc. Anthropol. Brussel. Bd. 32.
- 1931. *L'Evolution cerebrale des Primates et en particulier des Hominiens*. pp. 68 - 72.

- GETZ, B. 1957. *The Proximal Tarsus in the light of a biometrical investigation in Lappic Skeletons*. Acta Orthop. Scand. pp. 188-201.
- GREGORY, W. K. 1916. *Studies on the evolution of the Primates, Part II: Phylogeny of recent and extinct anthropoids with special reference to the origin of man*. Bull. Amer. Mus. Nat. Hist. Vol. XXXV, pp. 258-348.
- 1927. *Two views of the origin of man*. Science, Vol. LXV, June 24, No. 1695. pp. 601-605.
- 1930. *A Critique of Professor Osborn's Theory of Human Origin*. Amer. J. Phys. Anthrop. Vol. XIV, No. 2, April-June pp. 133-161.
- 1934. *Man's place among the Anthropoids*. Oxford at the Clarendon Press. pp. 1-199.
- GRÜNWARD, E. 1925. *Considerations morphologiques sur le Calcaneum*. Arch. Anat. Hist. Embr. Bd. 4, pp. 259-279.
- HRDLICKA, A. 1909. *Report on an additional collection of skeletal remains from Arkansas and Louisiana*. Four. Acad. Nat. Sci. Philo. Second series, Vol. 14, pp. 171-249.
- HUMPHRY, G. M. *The Human Foot and the Human Hand*. Macmillan and Co. Cambridge, pp. 1-107.
- JONES, F. W. 1926. *Arboreal Man*. Chapter XIII. pp. 73-82.
- 1949. *Structure and function as seen in the Foot*. pp. 11-18, 66-82.
- LAIDLAW, P. P. 1904. *The varieties of the Os Calcis*. P. 1. Jour. Anat. Physiol. Vol. 38. pp. 133-143.
- 1905. *The varieties of the Os Calcis*, P. II. Jour. Anat. Physiol. Vol. 39, pp. 161-177.
- LISOWSKI, F. P., ASHTON, F. and ORMEROD, J. 1957. *The skeletal remain from the 1952 excavations at Jericho*. Z. Morpho. Anthrop. 48. 2. Stuttgart. pp. 126-150.
- MCCOWN, T. D. and KEITH, A. 1939. *The Stone Age of Mount Carmel. The Fossil Human remains from the Levalloiso-Mousterian*. Vol. II. Chapter III. pp. 19-39.
- MARTIN, H. 1910. *Astragale humain de Mousterien Moyen de la Quina*. Bull. Soc. Prehist. France, pp. 391-397.
- MARTIN, R. 1928. *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung*. II, Jena, Gustav Fischer.
- MILLER, G. S. 1920. *Conflicting views on the problem of Man's Ancestry*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. Vol. III, No. 2. pp. 213-245.
- MORTON, D. J. 1922. *The evolution of the human foot, Part I*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. Vol. V. pp. 305-336.
- 1924a. *The evolution of the human foot, Part II*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. VII, pp. 1-52.
- 1924b. *Evolution of the longitudinal arch of the human foot*. Journal Bone and Joint Surgery, 6, pp. 56-90.
- 1924c. *Mechanism of the normal foot and of flat foot*. Journal Bone and Joint Surgery, 6, pp. 368-406.
- 1926a. *The evolution of Man's erect posture*. Journal Morpho. and Physiol. XLIII, pp. 147-178.

- 1926b. *The significant characters of the Neanderthal foot*. Natural History, XXVI, pp. 310-314.
- PITTARD, E. and SAUTER, M. R. 1945. *Un squelette Magdalenien provenant de la station des Grenouilles*. (Veryrier, Haute-Savoie). Archives Suisses d'Antropologie Generale. Tome XI, No. 2. pp. 184-187.
- PFITZNER, W. 1895. *Ein Fall von beiderseitiger Doppelbildung der funften Zehe, nebst Bemerkungen über die angebliche Ruckbildung serscheinung an der kleinen Zehe der Menschen*. Morph. Arb. Bd. 5, pp. 279-307.
- 1896. *Beitrage zur Kenntnis des menschlichen extremitatenskeletes. 7. Die Variationen im Aufbau des Fuszskeletes*. Morphol. Arbeit. Bd. VI, S. pp. 409-429.
- PONIATOWSKI, S. 1913. *Anthropologische unter suchungen am Sprungbein*. Trav. Soc. Sci. Varsovie Bd. III. Soc. Math. Nat. p. 6.
- REICHER, M. 1913. *Beitrag zur Antropologie des Calcaneus*. Arch. F. Antrop. N. F. Bd. 12. pp. 1-32.
- SCHULTZ, H. D. 1923. *Fetal Growth in Man*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. Vol. VI, No. 4, pp. 389-399.
- 1924. *Growth Studies on Primates bearing upon Man's Evolution*. Amer. Jour. Phys. Antrop. Vol. VII, No. 2. pp. 149-164.
- 1925. *Embryological evidence of the evolution of Man*. Jour. Wash. Acad. Sci. Vol. XV, pp. 247.
- 1926. *Fetal Growth of Man and other Primates*. Quart. Rev. Biol. Vol. I, p. 465.
- 1956. *Postembryonic Age changes*. Primotologia systematik phylogenie, ontogenie. pp. 887-964.
- SEWELL, R. B. 1904. *A Study of the Astragalus*, Parts I and II. Journal Anatomy Physiology, Vol. 38. pp. 233-247; 424-432.
- 1905. *A Study of the Astragalus*, Part III. The Collum Tali. Journal Anatomy Physiology, Vol. 39, pp. 74-88.
- 1906. *A Study of the Astragalus*, Part IV. Journal Anatomy Physiology. Vol. 40, pp. 152-161.
- STRAUS, W. L. 1927. *The Growth of the Human Foot and its evolutionary significance*. Contrib. to Embryology, 19. Carnegie Institute. Washington. Publ. No. 380. pp. 93-134.
- ŞENYÜREK, M. 1950. *Study of the skeleton of a Chalcolithic Age warrior from Büyük Güllücek*. Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, Vol. VIII, No. 3. pp. 290-310.
- 1958. *A Study of a Human Skeleton found in Öküzini in the Province of Antalya* Belleten, Vol. XXII, No. 88 p. 514, Table 16, Fig. 10.
- TESTUT, K. 1889. *Recherches anthropologiques sur le squelette quarternaire de Chancelade*. Lyon, Bullet. de la Soc. d'Anat. de Lyon. VIII.
- THOMSON, A. 1889. *The influence of posture on the form of the articular surface of the tibia and astragalus in the different races of man and the higher apes*. Journ. Anat. Physiol. Vol. 23, pp. 616-39.
- 1890. *Additional note on above*. Journ. Anat. Physiol. Vol. 24, pp. 210-217

- VALLOIS, H. V. 1946 *Nouvelles Recherches sur le Squelette de Chancelade* L'Anthropologie, Tome 50, No. 1-2, p. 185.
- VOLKOV, T. 1903. *Variations squelettiques du Pied chez les primates et dans les races humaines*. Bull. et Mem. Soc. Anthrop. Paris, Ser. 5 T. IV. pp. 632-708.
- 1904. *Variations squelettiques du Pied chez les Primates et dans les races humaines*. Bull. et Mem. Soc. Anthrop. Paris, Ser. 5. pp. 1-50. T. V. pp. 201-231.
- WEIDENREICH, F. 1923. *Evolution of the human foot*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. Vol. VI, No. 1. pp. 1-10.
- WELLS, L. H. 1931. *The Foot of the South African native*. Amer. Jour. Phys. Anthrop. Vol. XV, No. 2, Jan. -March. pp. 185-289.
- YOUNG, R. S. 1951. *Gordion, 1950*. University Museum Bulletin. Vol. 16, No. 1, pp. 3-19.
- 1953. *Progress at Gordion, 1951-1952*. University Museum Bulletin. Vol. 17. No. 4. pp. 3-39.

TABLE I

Measurements taken on the Astragalus of the Roman people of Gordion. Number of individuals, minima and maxima of measurements, averages and standard deviations, co-efficient of variability with all their probable errors.

	No. ♂+♀	Min. Max. mm.	M±PE ♂+♀ mm.	SD±PE ♂+♀	V±PE ♂+♀
Talus length	76	43-56	50.09±0.227	2.95±0.160	5.88 ±0.321
Talus width	76	36-47	41.01±0.226	2.93±0.159	7.14 ±0.390
Talus height	76	26.5-36	30.02±0.184	2.39±0.130	7.96 ±0.435
Trochlea width	76	25-35	29.31±0.175	2.27±0.124	7.79 ±0.423
Trochlea length	76	28-38	32.46±0.181	2.35±0.128	7.231±0.395
Caput Tali length	76	27-37	32.23±0.182	2.37±0.129	7.35 ±0.401
Caput Tali width	76	19-32	22.82±0.167	2.17±0.118	9.50 ±0.519
Fac. Art. Cal. Post. length	76	27-37	31.60±0.206	2.68±0.146	8.48±0.468
Fac. Art. Cal. Post. width	76	18-24	21.00±0.133	1.72±0.094	8.19±0.448
Fac. Art. Cal. Post. depth	76	4-9	6.03±0.070	0.91±0.049	0.15±0.008
Collum-Caput length	74	16-25	19.77±0.166	2.13±0.117	10.77±0.597
Trochlea depth	77	0.5-3	1.33±0.108	1.42±0.076	1.05±0.056
Maximum length	76	46-62	55.82±0.462	5.98±0.327	10.71±0.586
Collum tali length	75	12-21	16.06±0.182	2.35±0.129	14.63±0.805
Collum tali width	76	21-31	26.34±0.181	2.35±0.128	8.92±0.487
Tibiale height	76	27-35	31.11±0.149	1.93±0.105	6.20±0.339
Fibiale height	76	26.5-36	31.32±0.171	2.31±0.125	7.37±0.403
Collum tali angle	76	7°-30°	18°30±0.429	5.55±0.303	30.32±0.165
Caput Torsion angle	76	25°-46°	33°88±0.354	4.59±0.250	13.54±0.741

TABLE II

Measurements taken on the Calcaneus of the Roman people of Gordion. Number of individuals, minima and maxima of measurements, averages and standard deviations, co-efficient of variability with all their probable errors.

	No.	Min. Max.	M \pm PE mm.	SD \pm PE	V \pm PE
	♂+♀	mm.	♂+♀	♂+♀	♂+♀
Maximum length	75	64-92	77.64 \pm 0.569	5.97 \pm 0.328	7.68 \pm 0.423
Physiological length	75	59-85	72.29 \pm 0.541	5.68 \pm 0.390	7.85 \pm 0.432
Minimum width	75	21-33	26.88 \pm 0.718	9.21 \pm 0.507	34.76 \pm 1.887
Greatest width	75	25-41.5	30.84 \pm 0.271	3.49 \pm 0.191	11.31 \pm 0.622
Width from sustentaculum tali	75	34.5-51	41.41 \pm 0.243	3.13 \pm 0.172	7.55 \pm 0.415
Height	75	36-52	44.05 \pm 0.333	4.28 \pm 0.235	9.716 \pm 0.793
Minimum height	75	30-45	37.45 \pm 0.246	3.16 \pm 0.174	8.43 \pm 0.464
Projected height	75	34-49	41.97 \pm 0.269	3.54 \pm 0.188	8.43 \pm 0.450
Sulcus Calcanei height	75	17-29	23.37 \pm 0.183	2.34 \pm 0.129	10.01 \pm 0.551
Corpus Calcanei length	72	16-25	20.30 \pm 0.182	2.30 \pm 0.129	11.33 \pm 0.636
Corpus Calcanei depth	76	1-6.5	3.77 \pm 0.075	0.98 \pm 0.053	25.54 \pm 1.397
Facies Art. Post. width	75	18-33	22.88 \pm 0.197	2.55 \pm 0.139	11.14 \pm 0.613
Facies Art. Post. length	75	24-36	30.00 \pm 0.231	2.97 \pm 0.163	9.90 \pm 0.544
Facies Art. Cuboid width	75	19-28	23.36 \pm 0.163	2.10 \pm 0.115	8.98 \pm 0.494
Facies Art. Cuboid length	75	21-34	25.09 \pm 0.217	2.80 \pm 0.153	11.15 \pm 0.641
Sustentaculum tali length	73	19-34	25.91 \pm 0.261	3.31 \pm 0.184	12.77 \pm 0.656
Tuber Calcanei width	75	28-44	34.01 \pm 0.239	3.07 \pm 0.169	9.02 \pm 0.496
Post. surface angle of the heel	75	15°-37°	24.°98 \pm 0.375	4° .82 \pm 0.265	19°29 \pm 1.062
Angle of Torsion	74	0°-30°	9°.06 \pm 0.506	6°.47 \pm 0.358	7°.14 \pm 0.395
Talo-Calcanea Angle	71	+11°-12°	4°.90 \pm 0.220	-2.77 \pm 0.156	56.53 \pm 3.200

TABLE III

Some indices of the Astragalus of the Roman people of Gordion. Averages and standard deviations, co-efficient of variability with all their probable errors.

Indices	Right+Left ♂+♀ M ± PE	Right+Left ♂+♀ SD ± PE	Right+Left ♂+♀ V ± PE
$\frac{\text{Talus Width} \times 100}{\text{Talus Length}}$	81.02 ± 0.282	3.65 ± 0.282	4.50 ± 0.199
$\frac{\text{Talus Height} \times 100}{\text{Talus Length}}$	59.78 ± 0.238	3.09 ± 0.168	5.16 ± 0.282
$\frac{\text{Trochlea Length} \times 100}{\text{Talus Length}}$	64.09 ± 0.235	3.05 ± 0.166	4.75 ± 0.259
$\frac{\text{Trochlea width} \times 100}{\text{Talus Width}}$	70.94 ± 0.297	3.84 ± 0.210	5.41 ± 0.295
$\frac{\text{Trochlea width} \times 100}{\text{Trochlea length}}$	89.74 ± 0.442	5.71 ± 0.463	6.36 ± 0.347
$\frac{\text{Fac. Art. Cal. Post. Width} \times 100}{\text{Fa. Art. Cal. Post. Length}}$	66.03 ± 0.401	5.20 ± 0.422	7.87 ± 0.638
$\frac{\text{Caput Tali Width} \times 100}{\text{Caput Tali Length}}$	71.02 ± 0.701	9.07 ± 0.495	12.77 ± 0.698

TABLE IV

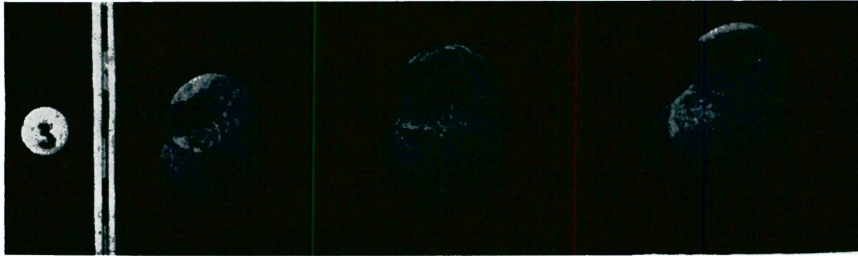
Some indices of the Calcaneus of the Roman people of Gordion. Averages and standard deviations, co-efficient of variability with all their probable errors

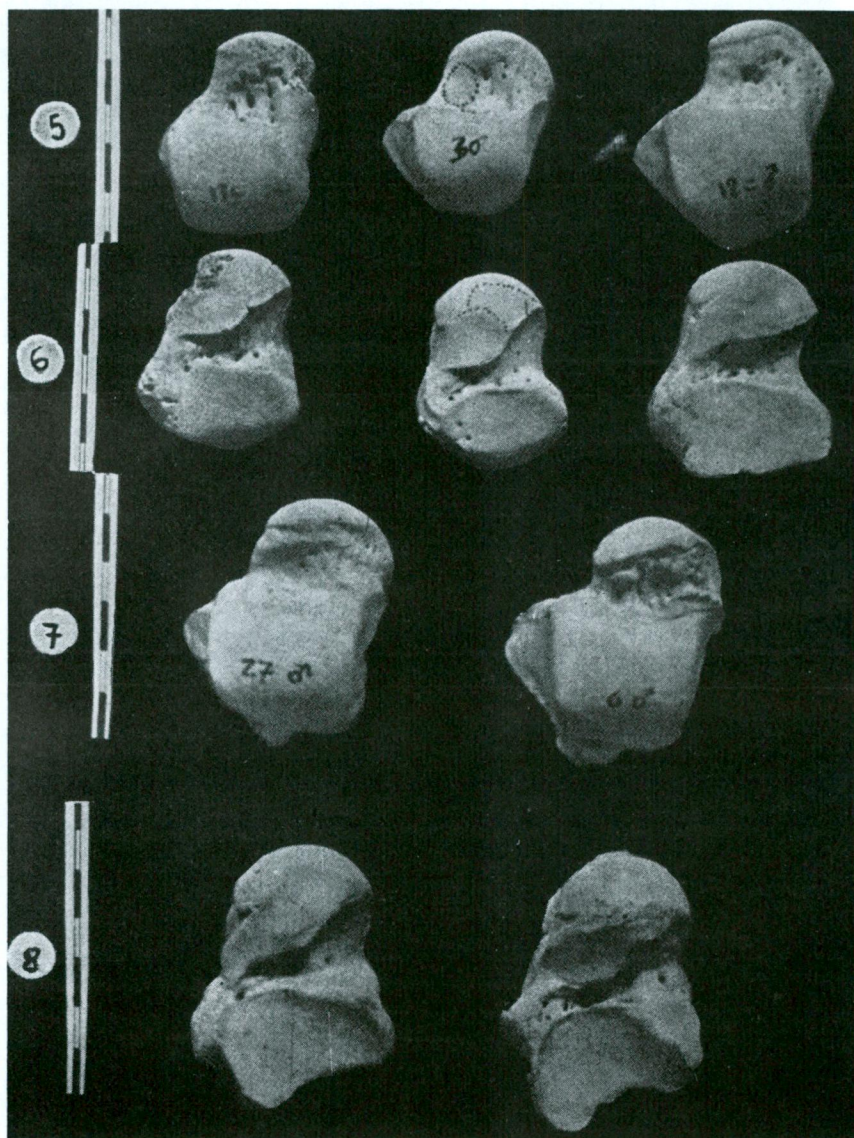
Indices	Right+Left ♂+♀ M ± PE	Right+Left ♂+♀ SD ± PE	Right+Left ♂+♀ V ± PE
$\frac{\text{Minimum width} \times 100}{\text{Maximum Length}}$	34.35 ± 0.204	2.62 ± 0.144	7.62 ± 0.421
$\frac{\text{Minimum height} \times 100}{\text{Maximum length}}$	47.95 ± 0.267	3.42 ± 0.189	7.13 ± 0.394
$\frac{\text{Minimum width} \times 100}{\text{Minimum height}}$	71.44 ± 0.476	6.09 ± 0.337	8.52 ± 0.472
$\frac{\text{Width from sustentac.} \times 100}{\text{Maximum length}}$	53.08 ± 0.238	3.05 ± 0.168	5.74 ± 0.318
$\frac{\text{Projected height} \times 100}{\text{Physiological length}}$	57.87 ± 0.383	3.42 ± 0.271	5.90 ± 0.326
$\frac{\text{Fac. Art. Post. Width} \times 100}{\text{Fac. Art. Post. Length}}$	75.38 ± 0.447	5.71 ± 0.316	7.57 ± 0.419
$\frac{\text{Facies Art. Cuboid. Wid.} \times 100}{\text{Facies Art. Cuboid Length}}$	93.50 ± 0.650	8.36 ± 0.549	8.94 ± 0.492

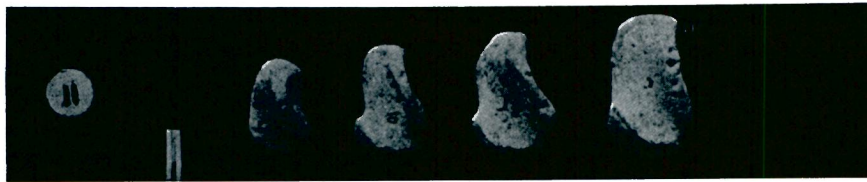
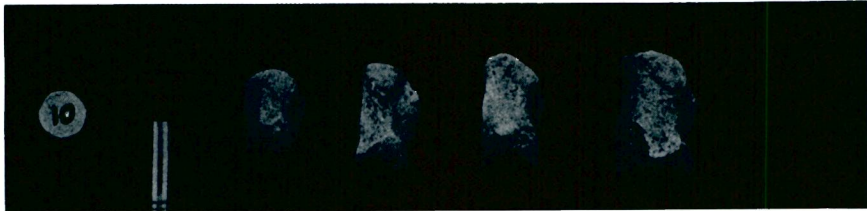
EXPLANATION OF THE FIGURES

(Scale is in cm.)

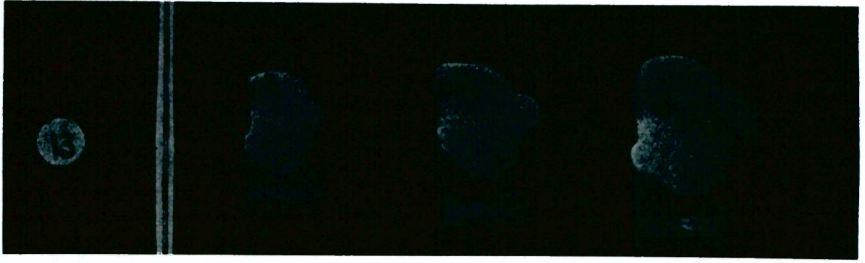
- Series No. 1. From the left: the smallest astragalus, five months; three years, four years, six years and six-and-a-half years old astragalei seen from above. No. 2: The same astragalei seen from below.
- Series No. 3. From the left: 6.5 years, 7 years, 11/12 years old astragalei seen from above. No. 4: The same astragalei seen from below.
- Series No. 5. From the left: 15/16, years, 14/15 years and 16/17 years old astragalei seen from above. No. 6: the same astragalei seen from below.
- Series No. 7. The astragalus of two male individuals seen from above. No. 8. The same astragalei seen from below.
- Series No. 9. From the left: 3 years, 4 years, 6 - 6.5 years, 6 - 6.5 years old calcanei seen from above. No. 10; the same calcanei seen from below: No. 11, from inside and No. 12, from outside.
- Series No. 13. From the left: 6 years, 6 years, 15/16 years old calcanei seen from above No. 14: the same calcanei seen from below. No. 15, from inside and No. 16 from outside.
- Series No. 17. From the left: calcaneus of 11 years old individual; two 16/17 years old youths and one adult male. No. 18; the same calcanei seen from below. No. 19, from inside and No. 20, from outside.
- Series No. 21. The calcaneus of two adult male individuals seen from above. No. 22: the same calcanei seen from below; No. 23, from inside and No. 24, from outside.
- Series No. 54. The calcaneus and astragalus belonging to a young gorilla, seen from above No. 55, seen from below.
- Series No. 45. Reading from the scale: left and right calcaneus and astragalus belonging to a young Pan Troglates; 963a, left calcaneus and astragalus belonging to a Hylobates Hooloch; left calcaneus and astragalus belonging to a young Pan Troglates No. 46: the same astragalei and calcanei seen from below.

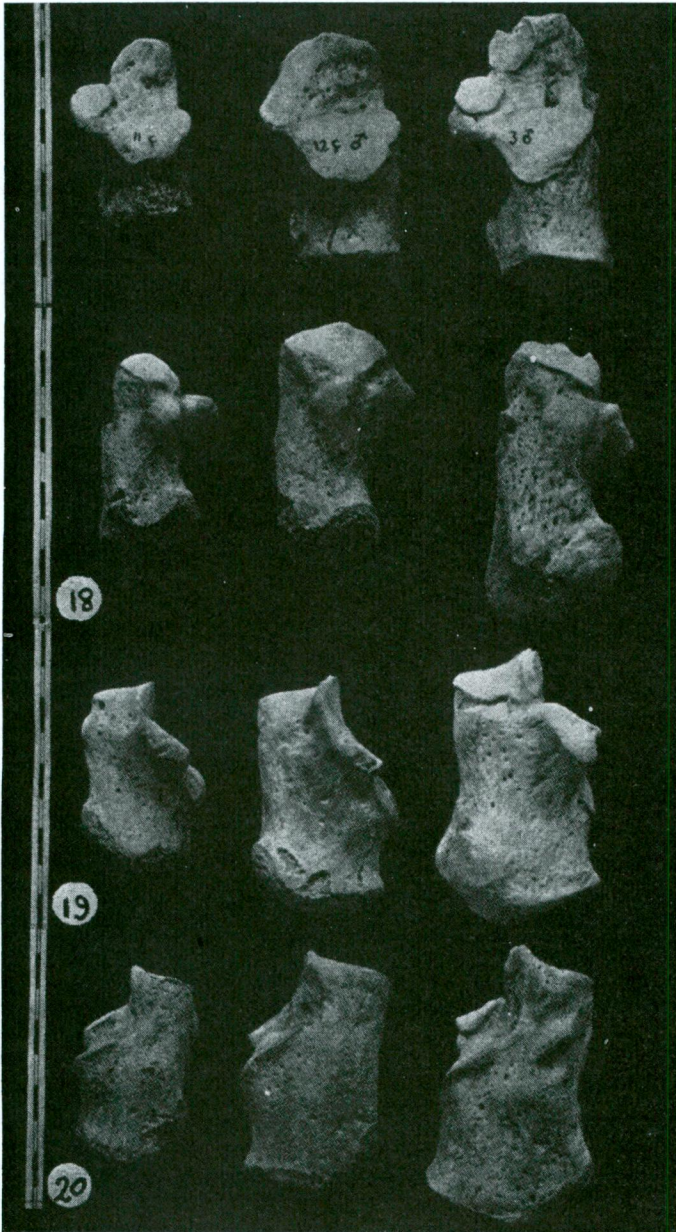

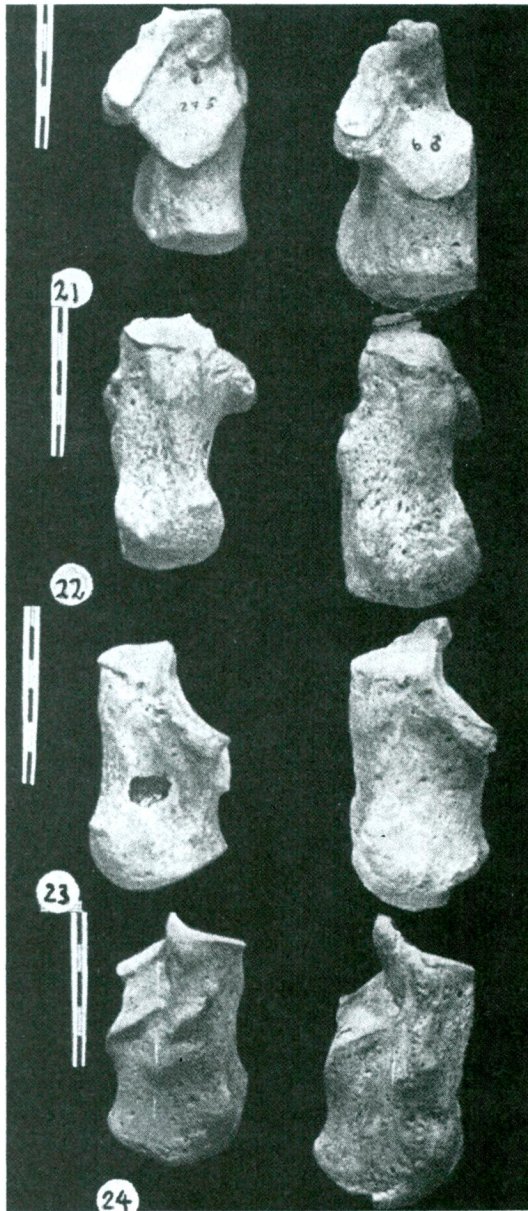

E. Bostanci

ANKARA FRİG NEKROPOLÜNE AİT BİR BULUNTU

NEZİH FIRATLI

İstanbul Arkeoloji Müzeleri deposunda, oksitleşmiş bronz parçaları ile birbirine yapışmış halde, toprak ve keramik kırıklarından ibaret bir kütle muhafaza edilmekte idi. Bu kütledeki bronzlar üzerinde Frig eserlerinde rastlanan tezyinata benzer tezyinat görülmekte olduğundan (Res. 1, 2), eseri tetkik edebilmek için lâboratuarda temizlettik¹. Bu ameliye sonunda kütlenin esasını teşkil eden, birbirine yapışmış hendesi tezyinatlı iki parçadan meydana gelen bronz safiha ile ona yapışmış halde demir ve keramik parçaları, birkaç bronz ok ucu birbirinden mümkün merteye ayrıldı (Res. 3). Ameliye sonunda ayrılan keramik koyu gri karın ve ağız kenarı parçalarından ibarettir. Anıt-Kabir tümülüslerinde bulunan kürevi gövdeli, kısa boyunlu, ağız kenarı dışa dönük urnaların benzeri bir urnaya ait olmaları gerekir². Diğer eşya ise kabzası delikli iki ok ucu, koşum takımına ait olması muhtemel, birbirinin aynı ve üçer halka ihtiva eden iki bronz parça olup, bunların ortalarında içinde demir bakıyesi olan delikleri vardır. Bir at kantarmasına ait olması lâzım gelen bu iki parçanın birer uçlarının topuz şeklinde, diğer uçlarının ise bir halka ile nihayet bulduğu anlaşılıyor (Res. 3). Bundan başka mikâp şeklinde içi boş demir eşya parçası zikredilebilir, bir de bir kemerin veya bu neviden başka bir eşyanın uç kısmı olduğu anlaşılan bir bronz safiha parçası mevcuttur. Ayrıca şekilsiz birçok bronz ve demir parçası külçeden ayrılmışsa da bunlar hakkında bir şey söylenemez.

Kütlenin en mühim parçası, zikredilen tezyinatlı bronz safihadır. Bu safihanın enini ve uzunluğunu kat'i olarak tesbit mümkün

¹ Bu temizleme için bk. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, No: 7, 1956, s. 44, Res. 34-36.

² T. Özgüç, Arkeoloji Araştırmaları, *Belleten*, 41, 1946, s. 573, No: 6, Res. 22; T. Özgüç - M. Akok, Anıtkabir alanında yapılan tümülüs kazıları, *Belleten*, 41, s. 22-26, Res. 37.

değildir. Ancak eninde tezyinatı teşkil eden motiflerden en az üç sıra bulunduğu söylenebilir ki buna göre bu safihanın eni 0,17 m. den az olmamalıdır (Res. 5). Bir kenarında safihayı bir kumaş veya deri üzerine raptetmeğe mahsus bir sıra küçük delik vardır. Temizlenmeden evvel levha üzerinde tekstil bakıyesi görülmekteydi (Res. 4).

Bu safiha ilk bakışta Ankara Anıt-Kabir tümülüslerinde bulunan tokayı ve kemeri hatırlatmıştı³. Anıt-Kabir kemerinin kenarlarında da delikler vardır ve bulunduğu üzerinde tekstil bakıyesinin mevcudiyeti tesbit edilmişti⁴. Buna göre her iki eserin aynı maksatla kullanılan kemer olduğu söylenebilirse de bu husus elimizdeki eserin fazla enli olması dolayısıyla şüphelidir. Bir at kantarması ile karışık halde bulunması bunun at veya araba tezyinatı olması ihtimalini hâtıra getirebilir. Son defa Gordion'da açılan büyük tümülüste hakikî kullanma yeri malûm olmayan bu safiha gibi noktalı tezyinatı havi eserler bulunmuştur⁵. Ayrıca bu tezyinata benzer tezyinat ihtiva eden kemerler de ele geçmiştir⁶. Bu tezyinata çok yakın tezyinatı havi eserlere, kemerler, giyecek eşyası ve araba tezyinatına Assur kabartmalarında sık sık rastlanır⁷. Anadolu'da da aynı devre ait kabartmalardan İvriz kaya kabartmasındaki, Üçüncü Tıglatplezer'in tabiî Tyana kıralı Varpalavas'ın elbisesinde böyle kalın bir bant görülüyor⁸. Aynı kıralın İstanbul Müzesindeki, Bor'da bulunan kabartmasında da elbise bu bronzda görülene benzer dekorasyonu havidir⁹. Doğrudan doğruya Friglere atfedilen Konya müzesindeki muharip kabartmasında buna benzer tezyinatı havi bir kemer mevcuttur. Fakat buradaki kemer çok dar olup elimizdeki bronz safihanın ancak üçte biri genişliğindedir¹⁰. Netice olarak bu bronz

³ *Belleten*, 41, Res. 23-25.

⁴ *Belleten*, 41, Res. 26.

⁵ *Archaeology*, X, No: 3, 1937, solda alttaki resim ve Rodney S. Young, The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report, *AJA*, 62, 1958, s. 152, Pl. 24, Fig. 14, Pl. 26, Fig. 19.

⁶ *AJA*, 61, 1957, s. 319, Res. 87-96.

⁷ Meselâ British Museum ve Louvre'daki Korsabad ve Ninive relieflerinde bk. Frankfurt, *The Art and Architecture of Ancient Orient*, Pl. 82-110.

⁸ E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara 1955, s. 45 Taf. c; Bossert, *Altanatolien*, No: 796.

⁹ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Şark Eserleri bölümü No: 7695.

¹⁰ Bossert, *Altanatolien*, No: 1122 buradaki resimde bu kemer pek belli değilse de orijinalde daha vazıhtır.

safihanın yukarıda zikredilen Gordion büyük tümülüsündeki mezar odasının batı duvarına asılı olup yere düşmüş olarak bulunan ve 725—700 tarihlerine konulan deri ve bronz eserler mahiyetinde olması daha çok muhtemel görülüyor.

Tasvirini yaptığımız bu eser üzerine bırakılan notta öğrendiğimize göre Ankara Gazi Orman çiftliğinden 1938 yılında müze-mize gönderilmiştir¹¹. Ankara'nın güney-batısında istasyon ile Anıt-Kabir, Bahçelievler ve Orman çiftliği arasına yayılmış olan Frig çağı nekropolü geçen asrın sonundan beri araştırmalara sahne olmuş ise de¹², 1938 de burada bir araştırma olmadığına göre eserin Orman çiftliğinin genişletilmesi sırasında farkedilmeden açılan küçük bir tümülüsten geldiğini kabul etmemiz gerekir. Nitekim aynı sahadan daha önce de böyle tesadüfî kazılar sonunda ele geçen bazı Frig eserleri Ankara Müzesinde muhafaza edilmektedir¹³. Anlaşıldığına göre küçük olduğu halde böyle önemli bir eser ihtiva eden bu tümülüsün Gordion'da son açılan büyük tümülüs ile aynı çağa, yani zengin ölü eşyası ihtiva eden diğer Ankara tümülüsleri gibi¹⁴. Friglerin parlak devrine ait olduğunu ileri sürmemiz yanlış olmasa gerektir.

¹¹ Eserin muhafaza edildiği kutu içinde bulunan notta "Ankara Gazi çiftliğinde bulunmuş olup Bayan Afet Tarafından berayı tetkik getirilmiş olan külçe 15 Birinciteşrin 1938" ibaresi okunmakta idi.

¹² İlk defa E. Chantre Ankara tümülüslerinden birini kazmıştır, (*Mission en Cappadoce, 1893—1894*, Paris 1898, s. s. 68, Res. 48). Daha sonra Macridi, H. Koşay ve nihayet T. Özgüç ve M. Akok bu tümülüslerde tetkikat ve hafriyat yapmışlardır. T. Özgüç ve M. Akok'un yukarıda zikredilen raporlarında E. Chantre'inki hariç diğer araştırmalar hakkında malûmat vardır.

¹³ T. Özgüç, *Bellekten* 40, 1946, s. 573 v.d.

¹⁴ *Bellekten*, 41, s. 54.

FINDS FROM THE PHRYGIAN NECROPOLIS OF ANKARA

NEZİH FIRATLI

An oxidised chunk of bronzes and broken bits of earthenware and ceramics was kept in the storehouse of the Istanbul Archaeological Museum. Since decorations resembling that of the Phrygians were seen on some of these (Ills. 1, 2) we had the chunk cleaned in our laboratory to be able to study it¹. As a result after this operation two bronze plaques with geometric designs and pieces of iron and ceramics, and a few arrow heads got separated from each other (Ills. 3). The ceramic was the dark gray body and rim of a pot. This resembled the urns found at the tumuli of the Anıt-Kabir, and these urns are of spherical bodies, the edge of the rim spreading out and of short neck². The other objects were two arrow heads, and two bronze pieces of three rings and having holes showing remains of iron; this piece is very likely part of a harness. These two pieces which look like the curb bit of a horse have a ball at each end, and the other ends have rings (Ills. 3). Besides this there is an iron piece in the shape of a cube, and a bronze plaque piece which looks like the end piece of a belt or such like object. Besides these there are quite a number of bronze and iron pieces about which nothing definite can be said.

The most important piece of the chunk is the ornamental bronze plaque mentioned before. It is impossible to ascertain the breadth and length of this plaque for sure. Only in its breadth there were three rows of the motives which formed the ornamentation and because of this the breadth is surely not less than 17 cms. (Ills. 5). At one edge there is quite a number of small holes to fix the plaque

¹ For this cleaning Cf. *Annual of the Archaeological Museums of Istanbul*, No. 7, 1956, p. 44, pls. 34-36.

² T. Özgüç, *Archaeologische funde aus Anatolien*, *Bulleten*, X, 40, 1946, p. 615, No. 6, Pl. 22; T. Özgüç-M. Akok, *Die Ausgrabungen an zwei Tumuli auf dem Mausoleumhügel bei Ankara*, *Bulleten* XI, 41, Pl. 22-56, Pl. 37.

to a cloth or leather. Before cleaning it was possible to see pieces of textile remains on the plaque (Ills. 4).

This plaque at the first glance reminded one of the buckle and belt found in the tumulus of the Anıt-Kabir³. There are holes at the edges of the belt of Anıt-Kabir and remains of textiles were seen on it when it was found⁴. According to this, though one could say that both these objects were used for the same purpose of a belt, it is doubtful whether this is true of the plaque we have because it is so very broad. Its being mixed with a curb bit though gives one the idea that it was a part of ornaments or decorations for a horse or a carriage. This kind objects with dotted ornamentations were found in the recent Gordion excavations and the objects of use of these, too, were not definitely ascertained⁵. Besides this other belts were found resembling this ornamentation⁶. Ornamentations very similar to this are often met in the Assyrian reliefs where belts, clothing and carriage decorations are seen⁷. A very broad band is seen on the clothes of Warpalavas king of Tyana, vassál of the Tiglatp-lezer III, seen on the Ivriz rock relief of the same period in Anatolia⁸. Again the same decorative design is seen of the same King on a relief found in Bor which is now in the Istanbul Archeological Museum⁹. Again a belt resembling this can also be seen on the Phrygian relief in the Konya Museum. But the belt here is very narrow and is only one third the breadth of the plaque we have on hand¹⁰. As a result it seems more probable that this plaque is the same type as the leather and bronze objects found in the grave room of the great tumulus of Gordion, having fallen from the West

³ *Bellesten*, 41, Pl. 23-25.

⁴ *Bellesten*, 41, Pl. 26.

⁵ *Archaeology*, X, No. 3, 1957, picture et bottom left and Rodney S. Young, "The Gordion Campaign of 1957: Preliminary Report, *AJA*, 62, 1958, P. 152, pl. 24, Fig. 14, Pl. 26, Fig. 19.

⁶ *AJA*, 61, 1957 P. 319, Pl. 87-96.

⁷ For example in the Khorsabad and Niniveh reliefs in the British Museum and the Louvre. Cf. Frankfort, *The art and architecture of the Ancient Orient*, pls. 82-110.

⁸ E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara 1955, p. 45 Taf. C.; Bossert, *Altanatolien*, No. 796.

⁹ J. Garstang, *The Hittite Empire*, London 1929, pl. XXXIII, pp. 162-163.

¹⁰ Bossert, *Altanatolien*, No. 1122, although the belt in this picture is not very clear, it is so in the original.

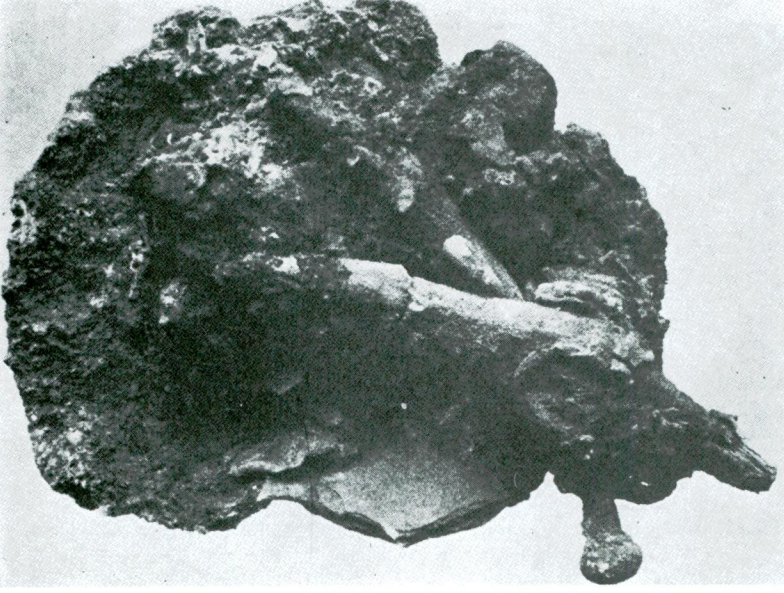
wall where they were hanging. These objects were dated as 725—700 B.c.

From the note left on the object thus described it says that it was sent to the Museum in 1938 from Ankara Gazi Orman Çiftliği. Although the southwestern section of Ankara, between the Station and Anıt-Kabir, Bahçelievler and Orman Çiftliği was the area of a Phrygian necropol and was investigated at the end of the last century¹¹, this piece must have been found during the broadening of the Orman çiftliği, as there were no archaeological excavations during the year 1938 in this area. Some other Phrygian objects thus found at random are preserved in the Ankara Museum¹². From what it is understood, since this small tumulus contained such important objects, it must have been of the same period as that of the great tumulus of Gordion, that is, like the other Ankara tumuli¹³ which contain such important Phrygian remains of rich burial objects, it must belong to the glorious age of the Phrygians.

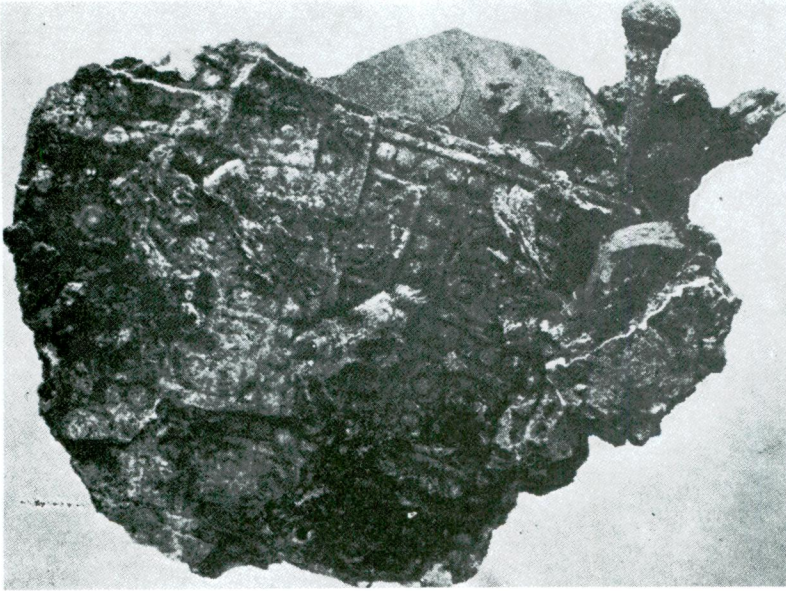
¹¹ First E. Chantre had excavated one of the Ankara tumuli (*Mission en Cappadoce*, 1893—1894, Paris 1898, p. 68, Pl. 48). Later Macridi, H. Hoşay and and at last T. Özgüç and M. Akok had done studies and excavations in these tumuli. T. Özgüç and M. Akok in their report give details of other excavations here except that of E. Chantre.

¹² T. Özgüç, *Belleten*, 40, 1946, p. 573.

¹³ *Belleten*, 41, P. 54.

2

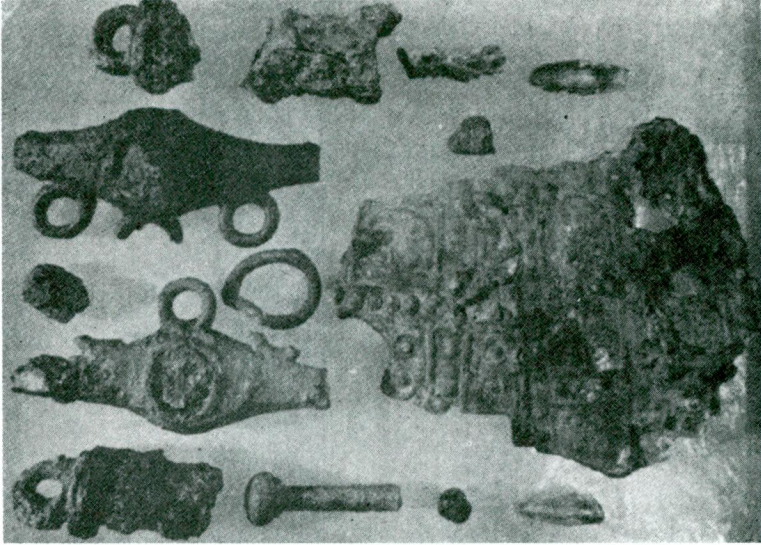

1

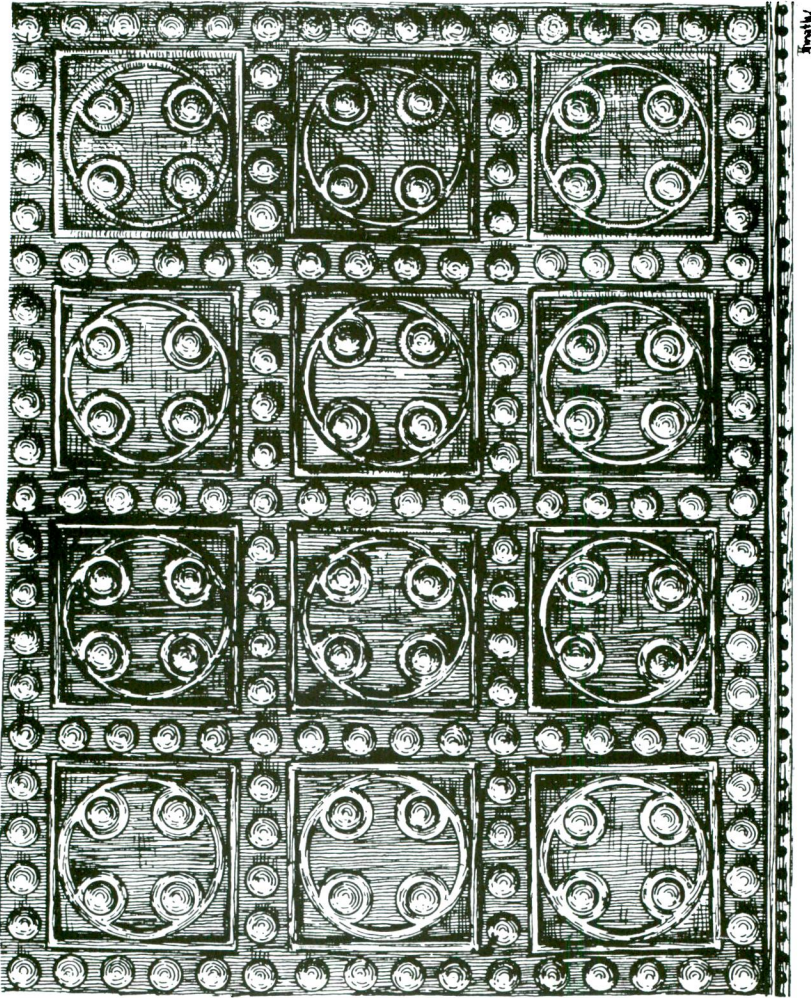
Res. 1, 2 — Külçenin temizlenmeden önceki hali. / Fig. 1, 2 — The chunk before cleaning.

Res. 4 — Bronz safıha üzerinde görülen tekstil bakiyesi.
Fig. 4 — The textile remains seen on the bronze plaque.

Res. 3 — Külçe temizlendikten sonra ayrılan parçalar.
Fig. 3 — The objects after cleaning.

Res. 5 — Bronz safiha üzerindeki tezyinat. / Fig. 5 — The ornamentations on the bronze plaque.

KARAMAN'DA HOCA MAHMUD MESCİDİ DAR-ÜL-HUFFAZI VAKFİYESİ VE KİTABELERİ

M. ZEKİ ORAL

Hoca Mahmud mescidi ve Dar-ül-huffazı Karaman'da Abbas diğeri adı ile Hoca Mahmud mahallesindedir. Bugün binaları birbirlerine tam zaviye teşkil edecek şekilde bitişik bir sofa ile bir mescit ve mektepten ibarettir.

Sofa : Mescidin batı duvarına amut olan güney duvarının temadisi şeklinde uzayan bir duvarın üstüne sundurma çatı şeklinde yapılmış olan yazlık kısımdır. Ahşaptan iki katı vardır. Bu sofanın tavanları ve kirişlerine yağlı boya ile Allahın güzel isimleri (Esmâ-i hüsnâ) yazılmış ve kalemkârî tezyinat ile süslenmiş olduğu bugünkü kalıntılarından anlaşılmaktadır.

Mescit : Küçük bir namaz salonundan ibarettir. Mihrabı ince tarakla yontulmuş taştandır. Yukarısında istalakitleri, mihrap çukuru yanlarında sütuncukları vardır. Bundan başka kapı, pencere ve başka yerlerinde kayda şayan mimarî bir hususiyet göze çarpmaz.

Mektep : Mescitten daha küçük bir oda halindedir. Yapılışı da pek sadedir. Sofanın duvarı ile birlikte cami ve mektep duvarları kireç harç ve moloz taşla yapılmış tavanları ağaç kirişler ve hezenlerle¹ tutturulmuş üstleri toprakla örtülmüştür. Sözün kısası binaların mimarî değeri kalmamıştır. Vakfiyede yazıldığına göre hazret-i vâkıf buraya bir türbe yaptırmış onu darü'l-huffaz kılmıştır. Mektep olarak gösterilen yer burası olmalıdır. Vakfiyede, vakıf binalar arasında bir de mescit bulunduğu göre bugün mescit olarak namaz

¹ Üstü toprakla örtülecek olan cami, mescit ve başka binalarda tavanı tutturmak için atılan kirişlerin üstüne üstüvani kesitli ağaçlar sıralanır. İşte bu ağaçlara Anadolu'da hezen denir. Bu kelime Yunus emre şiirlerinde de geçer :

*Dağdan kestiler hezenim,
Bozuldu türlü düzenim
Ben bir usanmaz ozanım
Derdim vardır inilerim.*

kılınan yerin de o zamanki mescit olduğu kabul olunabilir. İyi bir tesadüf eseri olarak vâkıf ile oğlunun mezarları kaybolmamıştır. Sofanın önünde ve camie geçen yolun solundaki küçük hazirede bulunmaktadır.

Bu eserlerin harabe yüz tuttuğu ve Aşiranlı², Konyalıoğlu tarafından 1311 H. - 1893 M. yılında onarıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. Vakfiyede vakfın masrafları yazılırken türbenin alt tarafından akan çeşmenin masrafları da kabul olunmuştur. Bu civarda bugün de bir çeşme mevcuttur. Dar-ül-huffazın inşa kitabesi bu çeşmenin aynalığına konmuş bulunmaktadır (Res. 1).

Aşağıda yazacağımız kitabelerle vakfiye henüz neşredilmemiştir³.

KİTABELER

1 — *Çeşmenin aynalığına konmuş olan Dar-ül-huffaz kitabesi*: Kitabe mermer üzerine sülüs ile yazılmıştır. Aynen şudur. resim 2.

Vesika : 1

- 1 — عمر عمارة هذه الدار الحفاظ في ايام الدولة السلطان
- 2 — المعظم مالك رقاب الامم سيد سلاطين العرب والعجم سلطان ابرهيم بن محمد بن قرمان خلد ملكه
- 3 — مفخر الاعيان خواجه محمود بن حاجي بنحشايش دام عزه في غره ربيع الاخر سنه خمس وخمسين وثمانماية

Türkçesi "Bu Dar-ül-huffaz, sultanların yücesi milletler yöneten Arap ve Acem sultanlarının efendisi Karamanoğlu Mehmet oğlu İbrahim'in —memleketleri ebedî olsun —Hükümdarlık günlerinde memleket eşrafının iftihar ettiği Hacı Bahşayış oğlu Hoca Mahmut —İzzeti devamlı olsun —tarafından 855 yılı Rebi-ül-âhir ayının ilk günlerinde yapıldı.

2 — *Çeşmenin tamir kitabesi*: Çeşmenin tarihsiz bir tamir kitabesi vardır (vesika 2). Kitabe Türkçedir. Arap Alioğlu Hacı İsmail'in çeşmeyi tamir ettirdiğine dairdir.

² Aşiran, Karaman'a bağlı bir köydür. Muhtarlıktır. Meskûn yerler kılavuzu c. I, s. 94.

³ Çeşmenin üzerindeki Dar-ül-huffaz kitabesi ile mescidin tamir kitabesi Karaman-Lârende tarihi incelemeleri, s. 48, 49 da yazılmış ise de çok hatalıdır. Neşredilmiş sayılmaz.

Vesika : 2

بحمد الله تعمیرین ایلدیک ادا
اقن آب روانه جانیم فدا
سبب عرب علی زاده حاجی اسمعیل کدا
الهی کوثر شرابین ایله غدا

3 — *Mescidin tamir kitabesi*: Mescidin kapısı üzerinde beyaz mermer üzerine nesih ile yazılmış şu tamir kitabesi vardır:

Vesika : 3

- 1 — خراب اولمش ایکن بوجامعشریف منیر
- 2 — عشرانئى قوزیهلی اوغلی ایتدی احیا و تعمیر
- 3 — سنه هجرة اولدی تاریخ اکرم ضمیر

Bu kitabe de Türkçedir. “Bu parlak cami-i şerif harap olmuşken Aşiran köyünden Konyalıoğlu (Ekrem Zamir—1311) hicret yılında tamir ve ihya etti” demektir.

4 — *Vâkıf Hoca Mahmud'un mezar kitabesi*: Yukarıda işaret edildiği gibi mescit önündeki hazirede bulunan bu mezarın baş ve ayak taşları mermerden itina ile işlenmiştir. Yukarısı kavisler, dendâneler, yanları sütuncalarla süslüdür. Yazıları güzel bir sülüsle yazılmıştır.

Vesika : 4

Baş taşında :

- 1 — انتقل المرحوم المغفور السعيد
- 2 — الشهيد الى رحمة الله تعالى الراجى
- 3 — خواجه محمود ابن بخشايش

Ayak taşında :

- 1 — قال النبي عليه السلام
- 2 — الدنيا حرام على اهلى الاخره
- 3 — تاينحه سنه سبعين وثمانما (يه) طاب ثراه

Türkçesi “Esirgenmiş ve rahmet olunmuş, mübarek şehit, yüce Tanrı'nın rahmetini rica eden Bahşayışoğlu Hoca Mahmut göçtü. Selâm üzerine olsun. Hazret-i Muhammed söyledi (Ahret ehli üzerine dünya haramdır) onun ölüm tarihi 870 H.dir. Toprağı güzel (durağı cennet) olsun.

5 — *Hoca Mahmud'un oğlu Hoca Bahşayış'in mezar kitabesi*: Bu mezar taşı ve üzerindeki yazıların tipi Hoca Mahmut mezarının benzeridir. Bunda fazla olarak ince bir kalemle yazılmış ve ortasında birkaç kelimesi kırılmış bir satır yazı vardır. Bu mezardaki yazılar şunlardır:

Vesika : 5

Baş taşında :

اكر دنيا وفاكردى [İki kelime oknamadı] جمال محمد جاودانى

1 — توفى المرحوم المغفور

2 — السعيد الشهيد رحمه الله

Baş taşının diğer tarafında :

1 — تعالى بغفرانه خو[ا]جه بخشایش بن خو[ا]جه محمود بن خو[ا]جه

2 — بخشایش القرمانى

Ayak taşında :

1 — فى تاريخه شهر المبارك جمادى

2 — الاولى سنه خمس وخمسين وثمانمائه

Türkçesi: “Esirgenmiş, rahmet olunmuş, mübarek şehit Karamanlı Hoca Bahşayış oğlu, Hoca Mahmut oğlu, Hoca Bahşayış —yüce Tanrı onu rahmetiyle esirgesin— 855 yılı mübarek cemaziyü'l-evvel ayında vefat etti. Eğer dünya vefalı olsa idi... Muhammed Aleyhis-selâmın cemali baki kalırdı” demektir.

Bedrü'd-Din Mahmud vakfiyesi: Vakfiye cami imamı Mehmet Efendi elinde idi. Müsaadeleriyle 1946 da istinsah etmiştim. Bu vakfiyenin bir suretini Konya Vakıflar Müdürlüğü kayıtlarında, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde aradım, bulamadım. Bu itibarla neşretmekte ayrıca bir faide mülâhaza ediyorum. Vakfiye uzunca bir kâğıt üzerine nesih ile yazılmış 44 satırdır. Baş tarafında şu tasdik yazıları vardır:

Vesika : 6

I

- 1 — على عرض فقبلته وقررتہ وامضيته
 2 — وانا افقر العباد سعيد بن الياس
 3 — القاضي بمدينه نكيدہ المحميه

II

- 1 — عرض على هذ السفر بلاقضا فطالعتہ من اوله الى خاتمة
 2 — ووجدته موافقاً الشرع القويم وعلمت انه لمعنونه
 3 — قبلته فامضيته امضاء وصحيحاً شرعياً وانا احوج العبدى
 4 — سيدى محمود بن الحاجى باشا عنى عنها المولى المولى المحروسه
 5 — لارندة المحميه

III

- 1 — المخبر مقرر عندى
 2 — دره حمزه بن الحاج على عفا الله عنها
 3 — الحاكم تكون لارندة المحروسه

Türkçeleri :

1 — “Ben kulların fakiri ve Niğde şehrinin kadısı İlyas oğlu Said'im (bu vakfiye) bana arzolundu. Onu kabul ettim. Karar verdim, imza ettim.

2 — Bu vesika bana arzolundu. Tercihan baştan sonuna kadar okudum. Şer'i kavime (doğru şeriata, İslâm dinine) uygun olduğu anlaşıldı. Onu kabul ettim. Sahih ve şer'i olarak imza ettim. Ben ziyade muhtaç olan kullardan ve himaye olunmuş Larende kadısı Hacı Paşa⁴ oğlu Seydi Mahmud'um. Allah af buyursun.

⁴ Sicill-i Osmanide dört tane Hacı paşa vardır. Tasdik şerhinde tarih olmadığı için hangisi olduğu kesin olarak anlaşılamadı. I. Mahmud (1730—1754) zamanında yaşamış olan Akşehirli Hacı Paşa olması ihtimalini kuvvetli buluyorum. Çünkü memleket yakınlığı vardır. Bir de Akşehir'de medfun ve meşhur Seydi Mahmud Hayrani evlâdına ekseriya (seydi) sıfatı ilâve olunmuştur.

3 — Bu vesika yanında malûm oldu ve tekrâr etti. Larende şehrinin kadısı Hacı Ali oğlu Dürre Hamzayım. Allah onları af buyursun” demektedir.

Üveys oğlu Mehmet adındaki hâkimin tasdik şerhi silik olduğu için yazılamamıştı.

Vakfiye beş parça kâğıt üzerine yazılmış ek yerlerine şu yazılar konmuştur :

Vesika : 7

- 1 — هذا صحح الوصل
كتبه كاتب الاصل
- 2 — هذا الوصل وصل صادق
والاصل بذلك ناطق
- 3 — هذا الوصل وصل الثالث
برره خالقه كرمه وارث
- 4 — هذا اخر الاوصال
دام دوام الغدو والاصال

Türkçesi: 1. “Bu yapıştırma (ekleme) doğru oldu. Asıl kâtibi onu yazdı”. 2. “Bu yapıştırma doğrudur. Şol aslını ifade eder”. 3. “Bu yapıştırma üçüncü yapıştırma. O (Allah) sadık, Hâlik, kerim, vâristir”. 4. “Bu yapıştırmaların sonudur. Akşam ve sabahlar süresince devam etsin” mânâsınadır.

Vakfiyenin metni şudur :

Vesika : 8

بسم الله الرحمن الرحيم وثقتي

- 1 — الحمد لله الذى خلق الانسان فى احسن تقويم وعلمه البيان بفضل العليم و
2 — هداه الى صراط مستقيم* والصلوة على رسوله الناطق بوجه الصادق

- 3 - الصادق في تبليغ امره ونهيه ارسله بالشريعة الناسخه ايده بالحجج الراسخه
- 4 - حتى كمل به البيئته والبرهان صلى الله عليه كل زمان وعلى اله واصحابه
في جملة وقت
- 5 - وآوان اما بعد فان الدنيا دار فرار لا دار قرار كثيرها قليل وخداعها طويل
- 6 - ففوز الف فوز لمن رزق مالا¹ انفقه في مرضى الله تعالى يمينا² وشمالا³
تمسكا بقوله تعالى علت كلمته
- 7 - [ما عندكم يتفد وما عند الله باق¹] وبقوله عليه الصلوة والسلام ليس
من دنياكم الا
- 8 - ما اكلت فافنيت او لبست فابليت او تصدقت فابقيت فوقف وحبس
وسبل الاغر الاجل
- 9 - صاحب الخيرات والحسنات الحاج بدرالدين محمود بن المرحوم المغفور
الحاج بخشيش
- 10 - التاجر اللارندى ادام لله توفيقه ورحم اسلافه رجاء¹ لفضل الله العظيم² وابتغاء³
- 11 - لمرضاته العميم في قوله تعالى [من ذا الذي يقرض الله قرضاً حسناً فيضاعفه له وله
- 12 - اجر كريم²] ورهبة من وجع عذابه الاليم [يوم يفر المرء من اخيه وامه
وابيه وصاحبة وبذيه³]
- 13 - ما ذكر الواقف المشار اليه وفقه الله تعالى انه له وحقه وملكه وبيده وتحت
تصرفه الى آن صدرت
- 14 - هذه الوقفيه عنه وذلك جميع النصف الشايخ اعنى ستة

¹ Sûre 16 Âyet 96

² ,, 57 ,, 11

³ ,, 80 ,, 34, 35, 36

- 15 - اسهم من اصل اثني عشر سهماً من الحمام الكاين بقرية بور من اعمال نكيده المحمية
- 16 - المحدود بالمقبرة وبالطريق ونهر الطاحونة هناك وجميع الارض الكاينة
- 17 - بقرية صدره من قرى مدينه لارنده المحمية المحدودة بالساقية من الطرفين وبالنهر وبملك
- 18 - قريه مسعود وجميع الارض الكاينة ثمة المحدوده بملك قرية موسى حاجى و
- 19 - بالنهر وبملك الحاج حمزه وبالارض الاقطاعيه وجميع الارض الكاينة ثمة
- 20 - المحدودة بالساقية من الطرفين وبالنهر وبالارض الاقطاعيه وجميع الارض الكاينة ثمة
- 21 - المحدودة بالطريق بالساقية وبملك احمد فقيه وبالارض السلطانيه وجميع
- 22 - الارض الكاينة ثمة المحدودة بملك الياس بن حضر وبملك حاجى بن قزبل على وبالطريق
- 23 - وبملك بكشى وجميع الجنينة المتصلة للخضروات الكاينة بمدينة لارنده المزبوره
- 24 - بموضع سنله كوى بمحله ميدان المحدودة بالمقبرة من الجانبين وبالطريق والمسجد والتربة
- 25 - الاتى ذكرها وبالمذيله على التربة الشريفة التى بناها الواقف المذكور وجعلها
- 26 - دارالحفاظ بطريق الوقوف الشرعى الكاينة بمدينة لارنده المزبوره بالمحلة المذكوره آنفاً

- 27 - المتصلة بالجنيئة المسطورة المستغنية عن التحديد لشهرتها بالانتساب اليه ثم
ان الواقف الموى اليه
- 28 - وفقه الله تعالى عين سته نفر من القراء الصلحاء المجودين ليلاً موافقتها
يوم الاثنين ويوم
- 29 - الخميس ويقروا فيها وقت غيرها من كلام رب العزة ليكون في اسبوع
ختمة واحدة
- 30 - ويجعلوا ثوابها الى روح الواقف تقبل الله منه ويكون اثنان سهم امام
مسجد ابن بعد بالو (؟)
- 31 - وامام المسجد ماليلو (؟) وشرط الواقف المسفور ان ينصب هو واحداً
غيرهم وقت مساس الحاجة
- 32 - الشرعيه وان يكون امر التوليه مفوضاً لنفسه ما دام في قيد الحياة فاذا
اندرج الى رحمة الله تعالى
- 33 - لاولاده واولاده اولاده نسلاً بعد نسل وقرناً بعد قرن ماتعاقبوا
وتناسلوا في كل وقت
- 34 - وآوان فان انقرضوا العياذ بالله لا قرب الناس من الواقف المزبور من جهة
الارث ثم لحاكم
- 35 - الوقت وشرط ايضاً ان يصرف حاصل الاوقاف المزبوره واجرتها اولاً
فاولاً الى عمارة
- 36 - رقة الاقاف ومرمتها والى رقة العين التي تجرى تحت تربة المزبورة ومرمتها
فما فضل من
- 37 - الرقة والمرمة يجعل احماساً خمسة لمن يكون متولياً فيها واربعة اخماسه
بلقراء الملازمين بالسويه
- 37 - بينهم وفقاً صحيحاً شرعياً وحبساً صريحاً مرعياً وتسبيلاً معتبراً مرضياً
مؤبداً مخلداً جارياً على

- 39 – نهج الشريعة الشريفة جامعاً لشرايط الصحة والسداد خالياً عن البطلان والفساد بحيث
- 40 – لايباغ ولايوهب ولايورث ولايملك بوجه من الوجوه بال يجرى على اصله المؤيد وفرعه المؤكد الى ان
- 41 – يرث الله الارض ومن عليها وهو خير الوارثين فلا [يحل] لاحدٍ من الامام ووالقاضي والولاة والاقارب
- 42 – والاجانب التغير فيه ولا في شرطه فمن بدله بعدما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله
- 43 – سميع عليم¹ و اجر الواقف (بعد التبديل والتخريف) على الله تعالى ان الله لا يضيع اجر
- 44 – المحسنين² ولاينخب رجاء المؤمنين وبذلك وقع الحكم والتحرير والاشهاد في غره جمادى الاخرى سنة خمس وستين وثمانماية
- 1 – شهود المضمون مولانا ابراهيم ومحمود وقاسم ابنا المرحوم قتلغ (؟) سالمهم
- 2 – و شيخ بن توكل وسيدى احمد چلبى وعبيد الله ابنا صوفى والحاج ايلبك بن حسن
- 3 – ومحمد حاجى بن اتلوبك ومولانا ناصح بن شيخ وشيخ ابراهيم بن المرحوم شيخ اسمعيل
- 4 – والحاج موسى بن سليمان والحاج امير بن الحاجعلى [Böyle] والحاجى محمد بن الحاجى اغا
- 5 – والحاجى محمد بن الحاجى اتلوبك

¹ Süre 2 Âyet 181

² Süre 9 Âyet 121

Tercümesi :

Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı adiyle

“Allahü Taâlâ Hazretlerine hamdolsun ki insanı ahsen-i takvim üzere (en güzel şekilde) yarattı. Hudutsuz fazlı ile insanı ifade ve beyan ilmini (konuşma, okuma ve yazma) yı öğretti. Doğru yola hidayet eyledi. (Hakka giden yolu gösterdi). Dua onun resulü üzerine olsun. Allah’ın emir ve nehyini (yap ve yapma dediklerini) doğru vahyile söylemiş, Cenabı Hak onu nâsih (eski dinleri yeni ve mükemmel bir şekilde ifade eden) şeriatla gönderilmiş, râsih (kavi, metin) senedlerle teyid eylemiştir. Bürhan ve beyyineler (senetler ve şahitler)le kemale erdirmiştir. Bütün zamanlarda hakkın duası onun ve cümle vakıtlarda evlâdlarının ve eshabının üzerine olsun.

Bundan sonra bilinmelidir ki dünya karar evi değildir. Firar evidir. Onun büyüğü, küçüktür. Hiylesi sağdan sola uzundur. Allah rızası için malını nafaka ve rızık eyleyen (muhtaç kimseleri yidiren ve giydiren) cömertlere bin feyz (kurtuluş) vardır. Cenabı Hakkın “sizde olanlar tükenir, Allah yanında olanlar ise bâkidir” mealindeki yüce emrine, selâm ve dua üzerine olsun. Hazreti Muhammed (S. M.) efendimizin şu “dünyanızdan başka bir şey kalmadı. Yediğiniz fena buldu, giydiğiniz eskidi, sadaka olarak verdiğiniz bâki kaldı” hadîsi şerifine (yüksek sözlerine) uyan rahmet olunmuş ve esirgenmiş Hacı Bahşayış oğlu Larendede tüccarlarından aziz ve muhterem, hayır ve hasenat sahibi Hacı Bedr üd-Din Mahmut —Allah ona yardımını devamlı kılsın, geçmişlerine rahmet eylesin— Ulu Tanrı’nın “Allah için karz-ı hasen (karşılıksız borç) olarak para verene Allah onu iki kat eder. Ve başkaca kıymetli ücret ve mükâfatı vardır” emrine imtisalen o büyük Allah’ın fazlı ve rızasını rica ederek ve yine Hak taâlânın “o gün insan kardeşinden, validesinden, babasından, zevcesinden ve evlâdından kaçır” buyurduğu elemli azabın acısından korkarak vakıf, hapis ve sebil etti. Bu vakfiye ondan sadır olduğu (mahkemede yazıldığı) zamana kadar elinde tasarrufu altında hakkı ve mülkü olan Niğde vilâyetinin Bor kariyesinde (şimdi kaza merkezi) ve değirmen arkı, yol, mezarlık ile sınırlanmış olan hamamın⁵ yarısını yani aslı on iki sehîm olduğuna göre altı sehmini ve

⁵ Bor’da iki hamam vardır. Birisine eski hamam derler. Şimdiki Cumhuriyet mektebinin civarında ve Şeyh Kuddusi hazretlerinin türbesi bulunan eski mezarlığın yanındadır. Vakfiyedeki hudut bu hamamı göstermektedir. Diğer hamam mahalle içindedir, yanında mezarlık yoktur.

adı geçen vâkıf —Allah muvaffak eylesin— Mesudiye⁶ köyü arazisi, ırmak ve iki tarafı su arkı ile mahdut ve Larendede köylerinden Sıdırva⁷ köyündeki arazinin tamamını ve yine orada bulunan iktaiye arazisi (beylik arazi), Hacı Hamza mülkü, ırmak, Hacı Musa köyü mülkü ile mahdut arazinin tamamını, yine orada bulunan iktaiye arazisi, ırmak ve iki taraftan su arkı ile mahdut arazinin tamamını, yine orada sultaniye arazisi, Ahmet Fakih mülkü, su arkı ve yol ile mahdut arazinin tamamını ve benesi (?) mülkü, yol, kızıl Ali oğlu Hacı mülkü ve Hızır oğlu İlyas mülkü ile mahdut arazinin tamamını, Larenden'in meydan mahallesinde Sinle “سنله” köyü⁸ mevziindeki yeşilliklere bitişik bahçelerin cümlesi ki bu bahçeler iki taraftan mezarlık, yol, mescit ve aşağıda sözü gelecek olan türbe üzerine ilâve olunarak vâkıf tarafından inşa edilmiş ve şer'i vakıf yolu ile Dar-ül hıfzaz ittihaz olunmuş binalara —binalar da Larenden'in adı geçen mahallesinde olup bahçelere— muttasıldır. Bunlar vâkıfa mensubiyeti ve şöreti dolayısıyla hudutlandırılmaktan vareste görülmüştür. Bundan sonra vâkıf —Yüce Tanrı muvaffak eylesin— iyi huylu, ahlâklı ve tecvit üzere Kur'an okuyan altı kişi tâyin eyledi. Bunlar pazartesi, perşembe geceleri ve diğer vâkıtlarda Kur'an okuyup haftada bir hatim edecek ve sevabını vâkıfın —Allah kabul buyursun— ruhuna bağışlıyacaktırlar. Bâdebalu oğlu (?) mescidi imamı ile malulu (?) mescidi imamlarına da iki hisse verilecektir.

Şer'i ihtiyaç hasıl olursa bir kimse daha tâyin olunmasını adı geçen vâkıf şartetlemiştir. Tevliyet işleri hayatta bulunduğu müddetçe vâkıfın nefisine ait olacak öldüğünde —Alah rahmet eylesin— bütün vakıfları da evlâdının evlâdının evlâdına yani nesilden nesile soyları süresince evlâdlarına kalacaktır. Allah esirgesin nesli kesilir

⁶ Mesudiye, Karaman'ın ilisıra nahiyesine bağlı ve merkeze 15 kilometre mesafede bulunan bir köydür.

⁷ Sıdırva, Konya'nın Karaman ilçesine bağlı ve merkeze 12 kilometre uzakta bir köydür. Her iki köy de muhtarlıktır.

⁸ Bu isim Karamanoğlu İbrahim Bey vakfiyesinde ve imaretteki vakfiye kitabesinde de geçer. Buranın Lârende merkezinde bir mahalle yahut kasabaya pek yakın bir köy olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Bey vakfiyesinde (Sinle) yazıldığı halde tercüme ve izahında (sile) olarak geçer. Ord. Prof. Uzunçarşılı, Karamanoğlu İbrahim Bey vakfiyesi. Türk Tarih Kurumu Belleteni, sayı 1 den bazı basım, s. 39 merhum Gaffar Hoca tarafından yanlış okunmuş olan bu isim bazı yanlış mütalealar yürütülerek Gafariyat yanındaki Posalar köyü olduğu hükmüne varılmıştır. Karaman (Lârende) tarihi incelemeler Gaffar Totaysalır s. 39.

evlâddan kimse kalmazsa tevliyet adı geçen vakıfa irs (akrabalık) cihetinden yakın olan kimseye, böyle bir kimse de bulunmazsa vaktin hâkiminin reyine kalacaktır.

Evkafın hasılatı her şeyden evvel binaların ve türbenin aşağısında akan çeşmenin onarımlarına sarfedilmesini bu tamir ve bakımlardan artan paranın beşe bölünüp beşde dördünün Kur'an okuyan hafızlar arasında eşit olarak taksim edilmesini vâkif şart kılmıştır. Böylece fesat ve yalandan hâli, isabetli, sihatli şartları cami, mübarek şeriatın yolu üzere cari, muteber ve hükmü devamlı olup açık ve şer'i olarak hoşnutlukla vakıf ve hapsolunmuştur. Bu itibarla vârislerin hayırlısı olan Cenab-ı Allah arza vâris oluncaya kadar hiçbir veçhile mülk olamaz, miras kalamaz, hibe edilemez, satılamaz aslındaki ebedîlik ve ferî'ndeki te'kid üzere devam eder gider. Vakfiye şartlarının bozulmasıdeğiştirilmesi,, başka şekle sokulması yakından uzaktan, vâliden, kadıdan, imamdan hiçbir kimseye hiçbir veçhile helâl olmaz (vasiyeti işittikten sonra tebdil eden günahkâr olur. Bunun günahı tebdil edenedir). Vakıfın ecri yüce Tanrı üzerindedir. Allah Muhsinler (cömert, eli açık kimseler)in ecrini zayi etmez, (emeklerini karşılıksız bırakmaz). Müminlerin recaları kabul olunur, mahrum kalmazlar. Şahitlerin dinlenmesi hükmün verilmesi, yazılması 865 yılı cemaziü'l-ahır ayının guresinde vâki oldu ⁹ vakfiyenin sonunda şahit olarak muhtelif kimselerin adları yazılıdır.

TARİH

Vakfiye ve kitabelerde Karamanoğulları devleti hükümdarlarından Mehmet Bey oğlu İbrahim Bey ile vâkif Karamanlı Bahşayış oğlu Bedr üd-Din Mahmud'un adı geçmektedir. Karamanoğlu İbrahim Bey 827—868 H. (1424—1463 M.) babası Mehmet Bey'in Antalya'da şahadeti üzerine hükümdar olmuştu. Osmanlılarla ekseriya —fakat suret-i zâhirede— dostane geçinmek suretiyle 41 sene gibi uzun bir müddet hükümdarlık yapmış ise de Osmanlıların kuvvet ve kudreti karşısında büyük işler yapmağa, devlet hudutlarını genişletmeğe muvaffak olamamış ancak Karamanoğulları devletinin mevcudiyetini idame ettirebilmiştir ki o zamanki şartlar gözönüne getirilince bu da büyük bir muvaffakiyettir. Nitekim İbrahim Bey'in

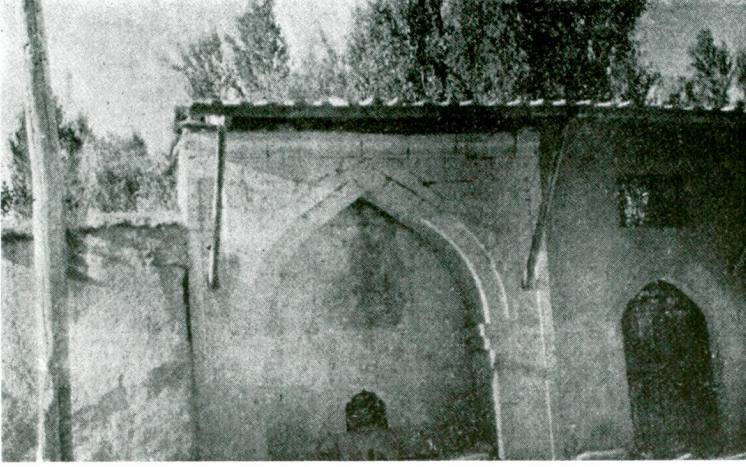
⁹ Arabî ayların 1, 2 nci günlerine gurre denildiğine göre (14, 15 mart 1461 cumartesi yahut pazar).

vefatını müteakip dört sene gibi kısa bir müddet sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından bu devlete nihayet verilmiştir. İbrahim Bey'in zamanına ait vukuat Osmanlı tarihlerinde, şikârîde uzun uzadıya yazılıdır. Bunlardan bir hülâsa da vakıflar dergisinde (sayı 4, s. 80-89) (Fatih'in Karaman illerini fethi ve Hâmidînin terci-i bendi) makalesinde bahis mevzuu edilmiştir. İbrahim Bey, oğullarının tazyiki üzerine Gevale kalesine girerken vefat etmiş cenazesi Karaman'daki muhteşem türbesine defnolunmuştur. Bugün maalesef kaybolmuş bulunan mezar taşı 868 tarihli idi. İbrahim Bey'in hayatında birçok hayır işleri vakıflar yaptığı muhakkaktır¹⁰.

Bahse konu olan eserlerin vâkîf ve bânisi Hoca Mahmud'a gelince:

Vesikalarda eşraf ve âyanın iftihar ettiği hacı, hoca gibi yüksek elkab ile anılan Bedr üd-Din Mahmud'un babası Larendeli Bahşayış adında bir zattı. Bahşayış'in bu ailenin reisi Larenden'in zengin tüccarlarından birisi olduğu vakfiyedeki sarahattan anlaşılmaktadır. Bedr üd-Din Mahmud'un Bahşayış adında bir de oğlu bulunduğunu mezar taşından öğreniyoruz. Dedesinin adını almış olan bu zat Dar ül-huffazın yapıldığı daha doğrusu kitabesinin yazıldığı 855 H. yılında vefat etmiştir. Babasından on beş sene evvel vefat ettiğine göre herhalde genç iken öldüğü kabul olunabilir. Vâkîf Bedr üd-Din Mahmud da Larendede eşrafındandır. 855 H. yılında eserlerini yaptırmış on sene sonra vakfiyesini yazdırmıştır. Vakfiye tarihinden beş sene sonra yani 870 H. yılında ve Karaman'ın Osmanlılara geçmesinden iki sene evvel vefat eylemiştir (Allah onlardan razı olsun).

¹⁰ Türk Tarih Kurumu, Belleten, sayı 1, sene 1947.

Res. 1 — Dar ül-huffaz kitabesinin bulunduğu çeşme

Res. 2 — Dar ül-huffaz kitabesi

LA SULTANE RUTHENE

MICHEL SOKOLNICKI

Le Portrait :

Rossa Solymanni Uxor tel est son titre sur un portrait conservé au Vieux Sérail, peint d'après une ancienne miniature qui, paraît-il, n'existe plus. En principe la peinture humaine n'était pas admise dans la Turquie de jadis, mais il y eut des exceptions. Fatih fit peindre son portrait au venitien, Gentile Bellini, dont la mémoire est perpétuée à Istanbul par le portique de la mosquée de Mahmut Paşa, attribué à son dessin. D'autres artistes étrangers de moindre renommée ont laissé des portraits d'autres sultans, jusqu'en plein dix-neuvième siècle, ou Abdül Aziz entretenait à sa cour un peintre Polonais, Stanislaw Chlebowski. Il n'est donc pas étonnant que la Sultane Ruthène, aussi bien que Mihrimah, sa fille, eurent leurs miniatures ou portraits et que ces images fûrent soigneusement cachées aux croyants. Ainsi Haseki Hürrem —l'Elue et la Riante, la préférée du grand Soliman et, plus tard, son épouse légitime, nous regarde encore aujourd'hui à travers la toile noircie : sans sourire, aux yeux expressifs et réfléchis, la tête délicate couronnée d'un précieux diadème et surmontée d'un voile blanc.

Le Nom :

La postérité l'a appelée "Roxolane". Les origines de ce nom factice sont douteuses. Cependant, un poète polonais du XVIIe siècle, Zimorowicz, parle des "Roxolanes, damselles ruthènes". Il se peut donc qu'on ait parlé, déjà aux temps de Jagellons et de grands sultans Osmanlis, des *Roksolanés* ou *Rokselanes*, filles enlevées dans les raids tartares en Podolie ruthène.

Ici se pose un problème qui n'est pas uniquement du domaine de la géographie. Le terme *Russie, Russe* —en Anglais *Russia, Russian*— s'applique uniformément, en géographie, en politique et en histoire aux pays de la Grande, Petite, Blanche ou Rouge Russie d'hier et d'aujourd'hui. Ce genre d'appellation crée un malentendu, aux conséquences fâcheuses. En russe il existe deux termes distincts : "*Rassia*",

en usage depuis le XVIIe siècle, et “*Russ*”, citée antérieurement au XVe siècle. Cette distinction, effacée au cours des temps, subsistait sous d’autres formes: la Grande Russie fut appelée *Moscovie*, la Petite qui formait une partie intégrante de la Confédération Polono-Lithuanienne (*Rzeczpospolita*) était nommée *Ukraine*. Ce sont ces termes mêmes que nous retrouvons gravés sur les cartes géographiques au XVIe et encore au XVIIe siècle.

Donc, *Rossa*, ou si l’on veut *Roxelane*, n’étant pas *Moscovite* était *Ukrainienne* ou plutôt *Ruthène*.

Les Origines :

C’est le XIXe siècle, époque romantique, qui a embrouillé beaucoup de pages d’histoire de l’Europe Orientale — de Pologne, de Russie, de Turquie. *Rossa* ou *Roxelane*, on la considérait Russe au sens de chercher son pays d’origine dans la “*Russia*”, ou *Moscovie* de ces temps revolus. Or, on peut affirmer avec un haut degré d’exactitude, que la future sultane ne provenait et ne pouvait pas venir de *Moscovie*, par contre qu’elle était originaire de l’*Ukraine* polonaise.

La Turquie du XVIe siècle n’avait pas de frontières communes avec la Russie. Par contre, elle possédait une longue et parfois incertaine frontière avec la Pologne. Quant aux Tartares, dont les incursions en Pologne étaient souvent relatées à cette époque, ils possédaient des frontières communes aussi bien avec celle-ci qu’avec la *Moscovie*; mais les provinces limitrophes de cette dernière formaient de vastes espaces incultes où l’on ne venait pas pour chercher du butin ou des filles à enlever. On ne connaît pas au XVIe siècle des raids tartares en *Moscovie*; en en connaît de nombreux en Pologne.

La future sultane était — d’après toutes les traditions — une fille enlevée de son pays d’origine par les Tartares et vendue au Harem du Grand Seigneur. Ici s’ajoute une tradition polonaise. D’après celle-ci, relatée déjà à une époque assez ancienne, elle s’appelait *Aleksandra Lisowska*, était la fille d’un prêtre ruthène et fut enlevée par les Tartares dans sa bourgade natale — *Rohatyn*. Cette localité se trouve sur le fleuve Dniester, entre *Halicz* et *Lwow*, donc en contrebas des Carpathes et aux confins de la Pologne avec la Hongrie et la Moldavie, pays de litiges séculaires.

Il y a lieu d’ajouter qu’à cette époque et depuis le concile de Florence (1439) l’Eglise Orientale en Pologne était unie à l’Eglise

catholique et soumise à l'autorité de Rome. Les *Uniates* jouissaient d'une large autonomie religieuse: leur culte suivait le rite grec et leurs prêtres étaient mariés.

Haseki Hurrem :

Au temps de l'enlèvement de la fille ruthène, vers 1520, un grand sultan montait sur le trône des Osmanlis. Soliman était âgé de 25 ans et, suivant les habitudes, c'est la *Valide-Sultane* qui dominait le Palais Impérial. La tradition veut que c'est elle qui fit le premier choix pour son fils, encore héritier du trône. Cependant, dès la seconde année du règne, une nouvelle étoile monta au ciel du Harem.

On racontait plus tard qu'elle jouait à la guitare, qu'elle se plaisait à chanter — sans doute les airs natals, nostalgiques et mélodieux, de son pays. Ainsi, paraît-il, Ibrahim Paşa, l'amî de jeunesse et premier Grand Vézir du Soliman charma son maître en jouant du violon; et de même la fille ruthène gagna le grand lot de sa vie à la faveur de cette "douce puissance de la musique" qu'invoquait, quelques années plus tard, Shakespeare. Mais "la riante" ne négligea point d'autres moyens pour parvenir: elle donna consécutivement quatre fils à son amant impérial. Et aucune des victoires glorieuses du Sultan-guerrier ne fut célébrée ni fêtée avec tant d'éclat que la cérémonie de circonsion des quatre garçons: Soliman y arriva, fin juin 1530, quittant les murs de Vienne assiégée, et durant 18 jours et nuits des festins ininterrompus se déroulaient sous son regard bienveillant et orgueilleux. Bientôt on apprenait que le Sultan ne reposait qu'avec sa bien-aimée et ne conversait qu'avec elle. Lorsque profitant déjà des privilèges dus à son rôle de l'"élue" et de la mère des fils du Sultan, Haseki Hürrem conçut le projet d'ériger à son nom une mosquée et un hôpital, elle sut obtenir un firman qui l'affranchissait et l'autorisait à garder ses propriétés à elle. Peu de temps après Soliman prit la décision de l'épouser: on ne précise point, dans les chroniques, la date de cet événement; on sait seulement qu'il advint au début de la quatrième décennie du siècle. A partir de ce moment une loge fermée fut montée au Hippodrome, à côté du trône doré du Seigneur. A part ses quatre fils la Sultane lui donna une fille qu'on nomma *Mihrimah*, Soleil et Lune.

Amour et Politique :

Tels sont les faits, retenus par les historiens de la Turquie. Il sont peu nombreux si l'on considère que la femme ruthène régna

avec Soliman durant trente-sept ans. A cette époque l'Empire des Osmanlis se trouvait au sommet de sa puissance et s'étendait de la Mésopotamie jusqu'au Danube, des Carpathes et du Caucase jusqu'au détroit d'Aden, de l'Égypte jusqu'en Algérie. Le maître incontesté de cet immense état ne s'est pas contenté d'honorer, selon les habitudes, la mère de ses fils: il l'a élevée au rang de son épouse légitime — premier mariage formel d'un sultan depuis 150 ans, quand la princesse serbe devint l'épouse de Beyazıt I Yildırım. A partir de ce moment la Sultane a été, en guerre ou en paix, la conseillère de son époux. Elle ne l'accompagna pas dans ses lointaines randonnées mais, durant l'absence, échangea avec lui une correspondance régulière, parfois formulée en poèmes. Soliman, suivant les traditions littéraires des ses ancêtres écrivit lui-même des vers: l'un d'eux, resté célèbre, fut dédié à la Sultane. Réciproquement, celle-ci lui envoyait des poésies composées par elle en son honneur.

Sur le fond de ces relations extraordinaires une légende s'établissait, non exempte d'exagération. Ses sources se trouvent surtout dans les rapports envoyés à leurs gouvernements par des ambassadeurs et agents étrangers: Busbek, habile et méticuleux représentant d'Autriche, les envoyés de Gênes et de Venise. Il faut cependant, en utilisant ces sources, considérer les préjugés religieux de ces temps, les conflits et guerres qui opposaient le Sultan-guerrier à une grande partie de l'Europe. Les données fournis par ces rapports, ainsi que d'autre part les récits des chroniqueurs turcs, doivent être soumis à une analyse détaillée et critique.

La légende ne cesse de représenter la vie de la Sultane Hürrem comme une longue série d'actes criminels inspirés par une ambition effrénée. Elle aurait, dès les premiers instants, ensorcelé Soliman, en le forçant, pas à pas, par une intrigue savante, d'abord à la libérer de l'esclavage, ensuite de l'épouser. C'était son influence qui serait à l'origine de la disgrâce d'Ibrahim et c'est à elle que reviendrait la responsabilité de l'exécution cruelle et trahitreuse du vezir (1535). Toujours suivant la légende, elle aurait travaillé en faveur de son gendre Rüstem; c'est elle aussi qui, pour assurer la succession du trône pour ses propres fils, aurait tourné l'esprit du Padişah contre le valeureux héritier, issu de sa première liaison avec Gülbahar; c'est elle donc qui aurait provoqué par ses sombres intrigues, la

terrible tragédie du 5 Octobre 1553, l'étranglement de Mustafa, en présence de son père, par les exécuteurs sourd-muets. C'est d'elle enfin que daterait l'époque où le gouvernement de l'Empire fut relegué au Harem, ainsi que l'arrivée au trône du faible et devergondé Selim II, ce qui marqua la fin de la grande époque et le commencement du déclin.

En chaque légende, léguée à la postérité, il subsiste un grain de vérité. Haseki Hürrem doit certainement être comptée parmi ces femmes volontaires et insatiables dont le désir et le but fut le pouvoir. Sous son charme et son sourire on sent en elle la ruse qui marque souvent le caractère ukrainien. En même temps on lui doit de reconnaître en elle l'art de la conduite et la constance dans les entreprises. Elle n'arrive cependant à exercer sa pleine influence qu'après avoir partagé le lit du Sultan au moins dix à quinze années; done, l'influence qu'elle sut exercer n'était point l'effet d'un élan d'amour, mais plutôt d'une confiance réciproque et de reconnaissance pour la fidélité. Soliman pouvait être prompt à répondre aux sentiments tendres mais il resta toujours lui-même et ne fut jamais un jouet involontaire de qui que ce soit. Il ne ressemble pas au type des guerriers romantiques d'Occident, sans peur ni reproche, hormis pour la femme adorée.

Actions et Caractère du Sultan :

Ibrahim Paşa, Grand Vézir de Soliman et première victime supposée de la Sultane, était, comme elle, un affranchi et arriva d'en bas de l'échelle sociale jusqu'au faite. Fils d'un marin grec, page en chef au Harem, il gagna les grâces du Sultan. Durant les douze années de ses fonctions il fut comblé d'honneurs et de récompenses et, pendant que son maître guerroyait de Bagdad jusqu'à Vienne, il contrôlait seul, le pays. "Tout ce que je désire est fait —déclarait-il à la députation autrichienne: et si mon maître ordonne une chose qui ne me convient pas, celle-ci n'est point exécutée; et si moi je l'ordonne et lui veut le contraire, c'est ma volonté qu'on exécute et non pas la sienne". Ainsi vers la fin il dépassa la mesure: il fit assassiner un des meilleurs conseillers impériaux qui le gênait. Appelé par le Sultan à souper et coucher auprès de lui, il fut étranglé dès qu'endormi. Soliman aurait remarqué à cette occasion, combien le sommeil ressemble-t-il à la mort (1535). Il semble donc inutile

de rechercher dans cette ténébreuse affaire d'Etat une influence quelconque de Hürrem, Sultane depuis peu d'années.

Il est moins simple de juger le cas de l'étranglement du malheureux Mustafa. La Sultane connaissait-elle la décision suprême? Rongeait-elle peut-être pendant des années entières l'esprit méfiant de son maître². Et cependant il n'est que juste de constater que, déjà à quatorze années de distance de la nuit tragique d'Eregli, Soliman enjoignait à son grand vezir et homme de confiance le devoir de surveiller Mustafa ainsi que certains mouvements des troupes ordonnées par celui-ci. Et toujours suivant les sources contemporaines l'héritier du Sultan aimait à s'entourer des militaires qui lui étaient dévoués: on observait aussi chez lui "des ambitions par trop téméraires".

La cruauté était une marque inaltérable du despotisme de ces temps —et l'Orient n'était pas seul à la pratiquer au seuil de l'ère moderne. La cruauté ternit le caractère de plusieurs parmi les sultans. Selim I, père de Soliman, connu pour être un tyran féroce, écrivait aussi des beaux poèmes: il assassina, un après l'autre, ses frères et ses neveux, massacra les Shiïtes de son empire, livra au bourreau aussi-bien les chefs des ennemis battus que ses propres vezirs, commandants des troupes ou juges. Le grand-père, Beyazit II, célèbre pour son savoir, sa bibliothèque et la protection étendue aux écrivains, ne s'apaisa pas avant d'atteindre et de faire tuer son frère Cem; lui-même, après un règne de trente ans fut probablement empoisonné sur l'ordre de son fils. Ainsi était mise en oeuvre la loi décrétée encore par Fatih et depuis partie intégrante de la constitution de l'Empire: il y était déclaré "permissible à celui des illustres fils ou petit-fils qui monteraient au pouvoir suprême, d'éliminer ses frères afin d'assurer la paix du monde".

Il faut considérer ces lois et ces habitudes avant de juger les actions rudes de Soliman. Il était sans pitié pour les vaincus. Il faisait abattre par milliers les prisonniers de guerre hongrois. Il prépara l'exécution de son ami de jeunesse et collaborateur de longues années, Ibrahim, dans les moindres détails. Il appliqua une détermination analogue et le même raffinement au meurtre de son fils, n'oublia point dans la suite de faire assassiner la femme et l'enfant de Mustafa. Après la mort de Hürrem il n'hésita point de faire massacrer

le fils préféré de celle-ci, Beyazit, ensemble avec ses quatre enfants mâles, et paya 400 mille ducats au Şahinşah pour les lui avoir traîtreusement livrés. Le caractère du grand sultan resta jusqu'à la fin indompté, son attitude ferme et décisive ne changea pas. Il fit tuer, à l'instar d'Ibrahim, un des ses derniers grands vézirs, Ahmet. Donc, il n'existe pas de raison suffisante pour attribuer ces actes de violence uniquement à l'influence de sa femme bien-aimée, ou, encore moins, à un emportement amoureux du souverain. La grâce de la miséricorde n'existait pas dans cette cour, pas plus que dans celle des Tudors qui, contemporanément, régnaient en Angleterre. Le plus intègre parmi les serviteurs du sultan, le fameux grand vézir Sokullu Paşa, n'a pas hésité à faire exécuter, sur l'ordre de son maître, Arslan, chef d'armée en disgrâce. Peut-être se reconfortait-on par la même maxime attribuée au fils du Conquerant que "les têtes coupées deviennent la risée de l'autre monde pas moins que de celui des vivants".

Haseki Hürrem paraît, par contre, entièrement responsable de la carrière et des méfaits de son gendre Rüstem Paşa. Ce croate habile et rusé s'est averé plein de ressources en finances et savait couvrir de larges déficits de guerre ce qui aida, autant que l'influence des femmes, à son élévation. Ce dignitaire, "ténébreux, rancunier et rapace", sut ménager en même temps sa propre fortune et, vers la fin, en sa qualité de grand vézir, vendait les charges d'état et accaparait les fonds publics, en instituant ainsi les pires habitudes de la décadence. Après sa mort on a enregistré ses immenses richesses: terrains et domaines, esclaves et troupeaux, armures et harnais, or et bijoux, des centaines de corans illuminés, des reliures précieuses, des brocarts et des broderies. Compensant les dissipations de son mari, Mihrimah fondait des oeuvres pieuses, faisait bâtir de belles mesquées. L'une d'elles, ornée de dentelles de pierre, s'élève sur la rive asiatique à Üsküdar; une autre demine par sa svelte silhouette la grande muraille byzantine. Une troisième mosquée, sous le nom même de Rüstem Paşa, modeste dans ces proportions, s'énorgueillit d'une des plus belles et raffinées décorations de faiences au coeur de la vieille ville

Gente Ruthena Nazione Polona :

Il existe peu de données précises au sujet de la Sultane Ruthène en Pologne. A part son nom et sa provenance on semble savoir qu'elle

connut la langue polonaise, donc jouissait d'une certaine éducation. Ce qui paraît par contre plus certain, on affirme que, durant sa haute carrière à la cour des Osmanlis, elle ne cessa d'exercer une influence bienfaisante sur les relations de la Turquie avec la Pologne. Un historien polonais du XIXe siècle notait, sur la foi de ses recherches documentaires, que "le roi Sigismond I maintenait l'état de paix avec les Turcs et trouva une alliée inattendue au Divan dans la personne même de la femme adorée par le sultan".

Déjà l'historien distingué de l'empire des Osmanlis, l'autrichien Hammer, écrivait au sujet du règne de Soliman qu "à cette époque aucune des puissances d'Europe n'envoyait si souvent des ambassadeurs auprès de la Haute Porte que la Pologne", et souligna à cette occasion l'amitié qui s'établit entre les deux grands monarques contemporains. En vérité, du temps de Soliman, dix-huit envoyés polonais arrivèrent à la cour du Grand Seigneur et, parmi eux, des hommes d'état et de hauts dignitaires de la couronne. La paix entre la Pologne et la Turquie fut instaurée vers la fin du XVe siècle par Alexandre Jagellon et Beyazit II; renouvelée en 1502 elle fut conclue à nouveau sous le règne de deux grands monarques, Sigismond I et Soliman en 1524. Huit ans après, en 1532, le sultan renouvela solennellement à la Pologne les assurances de paix et d'amitié, et on se jura à cette occasion l'aide mutuelle "contre tous les ennemis". Ceci a dû se passer un ans après le mariage du sultan. La paix entre les deux grands pays limitrophes dura en tout pendant 130 années—époque la plus longue dans l'histoire de leurs relations.

La contribution de la Sultane Ruthène à cette oeuvre de paix et d'amitié ne peut être mise en doute. Il est vrai qu'à une époque plus récente on avait forgé des lettres échangées par les deux monarques, donc qu'il s'impose une étude minutieuse des documents qui pourraient exister encore. Mais, en Pologne, il se trouvait aussi des lettres personnelles de la sultane même, adressées au successeur de Sigismond, Sigismond Auguste (1548—1572), dernier roi de la dynastie de Jagellon. On a même retenu le nom de l'envoyé de la sultane, un certain Hasan Ağa, qui portait au roi de Pologne un message personnel. Hürrem citait dans sa lettre les paroles du grand Sultan: "avec le vieux roi nous étions comme des frères, et, s'il plaît à Dieu, nous resterons avec le nouveau souverain comme père et fils".

Le Türbé :

Soliman fut le dixième sultan de la dynastie des Osmanlis, ce chiffre centenant, selen les contemporains, un présage heureux. Connu en histoire comme *Législateur*, appelé par ses courtisans "Ombre Terrestre de la Dêité", il vécut plus de 70 ans et mourut, ainsi qu'il vivait, au camps militaire (Shiget 1566), six ans avant le décès -du dernier de Jagellons. Quelques années auparavant mourait son épouse, fidèle compagnon de sa vie orageuse et fière. "L'amour vient de Dieu —dit le texte— mais la violence provient aussi de Dieu". Il est permisible de supposer que Soliman gardait le souvenir des années vécues avec sa bien-aimée, lorsqu'il ordonna de lui bâtir, à côté de son propre magnifique mausolée, un turbé séparé. Avec son décor de faiences au dessin fleuri, aux couleurs d'un azur voilé, ce tombeau apparait encore aujourd'hui tel un diadème couronnant son cercueil.

Sources :

Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* / Edition française /, Paris Vol. V - VI; particulièrement v. la note Vol. V, p. 485 s. 99,

Chalcondile Athénien / et / Thomas Artus, *Histoire des Turcs*, Paris 1660, Volume I. Gagatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına*, Istanbul 1950.

Ismail Hami Danişmend, *L'Affaire de Makbul Ibrahim Paşa*, "La République", Istanbul 1948.

Thadée Gasztowtt, *La Pologne et l'Islam*, / Notes Historiques /, Paris 1907.

S. T. Gasztowtt, *Turquie et Pologne*, Paris 1913.

Julian Bartoszewicz, *Poglad na Stosunki Polski z Turcja i Tatarami* / Aperçu des Relations de la Pologne avec la Turquie et les Tartares /, Warszawa, sans date probablement vers 1890.

Tadeusz Bilinski, *Roksolana "Haseki"*, *Polka na tronie Sultanow* / Une Polonaise sur le trône des Sultans / Kraków, "III. Kurier Codzienny", 1930.

The Ukrainian Encyclopedia, New York.

Iconographie :

Rossa Solymanni Uxor, portrait peint d'après une miniature qui parait ne plus exister. Musée du Topkapı, Istanbul.

Roxolones Sol : Uxor, portrait oux Uffizi, Florence.

Rosa Solimani Turc. Imp. Uxor, portrait ou Münz. Cabinet. Wien.

Gravure venitienne : "La piu bella e piu favorita Donna del gran Turcho dita la Rossa", In Venezia per Mathio Pagan in Frezaria ben per insegna la Fede.

Portrait de Roxolane, Musée des Uffizi, Florence.

Michel Sokolmcki

Portrait de Roxolane, Musée de Topkapı, Istanbul.

MAKAMAT-I MÜBAREKE MESELESİ VE BABİÂLİ

BEKİR SITKI BAYKAL

Geçen asrın ortalarında bütün dünyayı heyecana düşüren milletlerarası büyük meselelerden biri, Kırım harbi diye tanınan hâdise olmuştur. Şark meselesinin buhranlı bir safhası olup neticede bir Avrupa harbi şekline giren bu olaya dair şimdiye kadar yayınlanan hayli zengin vesika ve literatürde harbin sebepleri, menşei, patlak verişi, cereyanı ve neticeleri birer birer ele alınmış, çok kere bütün ayrıntılarına kadar ayrı ayrı görüş açısından işlenmiş bulunmaktadır. Ancak, bu eserler okunurken hemen hemen tamamıyla Batı vesikalarının kullanılmış bulunduğu, dolayısıyla tek taraflı olarak Avrupalıların görüşlerini aksettirmekte olduğu görülmektedir. Gerçi Kırım harbi, geniş anlamı ile umumi bir Avrupa meselesidir. Fakat aynı zamanda, buhranın kökünün bulunduğu mekân olması ve cereyan ettiği sahneyi teşkil etmesi itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun da burada mühim bir rolü olduğuna şüphe edilemez. Bununla beraber sözünü ettiğimiz eserlerde bu cihet kâfi derecede belirtilmiş değildir ve ancak umumi olarak ve bu da vasıta ile elde edilmiş bilgiye dayanılarak Osmanlı devletinin rolüne sathi bir şekilde temas edilmiş bulunmaktadır. Şüphesiz ki bunun başlıca sebebi, Osmanlı devlet adamlarının görüşlerini ihtiva eden vesikaların ele geçmemiş olmasıdır. Mesut bir tesadüf eseri olarak son zamanlarda Kırım harbine dair bir hayli resmî ve hususî vesikalar elimize geçmiştir. Bunlar arasında Babîâlî tarafından tanzim ettirilen hülâsalar, Vükelâ Meclisi mazbataları, Meclis-i Umumi zabıtnameleri, irade-i seniyyeler, Osmanlı hariciye nazırları ile yabancı devletlerin sefirleri arasında geçen müzakerelerin tutanakları, Osmanlı murahhaslarına ve sefirlerine verilen talimat suretleri ve bunlarla ilgili daha bir takım belgeler mevcuttur ki bunlar birçok noktaları aydınlatmakta, meseleyi Osmanlı görüşünden anlamak imkânını vermektedir. Yine bunlardan, çeşitli meseleler üzerinde Osmanlı devlet adamlarının görüşlerinden başka, ayrıca, devletin o zamanki askerî, malî ve iktisadî durumu hakkında, Avrupalılarla işbirliği yapmak hususunda Türk-

lerce beslenen muhtelif fikirler hakkında da gayet enteresan bazı bilgiler edinmekteyiz.

1856 Paris Barış Antlaşması ile sona eren Kırım harbi, sadece Şark meselesinin buhranlı bir safhası, umumi bir Avrupa meselesi ve harbi olması vesaire bakımından önemli sayılmakla kalmaz. Çok mühim bir tarafı da Batı devletlerinin ilk defa olarak Türklerle böyle geniş ölçüde, milletlerarası hukuk bakımından mütakâmil bir surette ve silâh arkadaşlığına müncer olacak derecede sıkı bir işbirliği yapmış olmalarıdır. Hıristiyan bir devletin hıristiyan bir devlete karşı aynı dinden olmayan Osmanlılarla ittifak yapmak fikir ve teşebbüslerinin tarihçesine bir göz atacak olursak; Fransa Kırallığı I. François'dan, Prusya kralı Büyük Friedrich'den, Rus Çaricesi II. Katherina'dan, Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia'dan Viyana Kongresine kadar böyle bir hâdiseye karşı Hıristiyan devletler tarafından takınılan tavır gözönüne getirirsek; 1854 tarihinde İngilizlerin, Fransızların ve hemen arkasından Piyemontelilerin, kısa bir zaman önce, 1841 de Avrupa devletleri camiasına resmen alınmış bulunan Osmanlı devletiyle Rusya'ya karşı yapmış oldukları ittifak muahedelerinin ehemmiyeti bir kat daha belirir. Muhakkak ki aynı zamanda birtakım siyasî, iktisadî ve ticarî menfaat mülâhazalarıdır ki Batı milletlerini böyle bir adım atmağa sevk etmiştir. Fakat ne olursa olsun bu hal, fiilî neticeyi, yani asıl bahis konusu olan Avrupa muvazenesini ve dolayısıyla milletlerin emniyet ve selâmetini, Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklâl ve mülk bütünlüğünü korumak suretiyle, muhafaza ve müdafaa etmek için omuz omuza döğüşmüş olmak, Türklerle müsavi şartlar altında işbirliğini gerçekleştirmiş bulunmak hakikatını değiştiremez.

Gerçekten de 1839 dan beri Türkiye, bünyesinde yapmağa koyulduğu esaslı değişikliklerle Avrupaî bir devlet olmak yoluna artık kesin olarak girmiş bulunuyordu. Devleti idare eden şahsiyetler, bu yeniliğin gerçekleştircileri ve koruyucuları olan Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi hakikî mânada avrupaî devlet adamları idiler. Türkiye, Avrupa müesseselerine, bilgilerine, modaya varıncaya kadar birçok âdetlerine kucağını açmış bulunuyordu. Şimdi de müttefik olarak Türkiye'ye gelen İngiliz ve Fransız askerleri, Osmanlı padişahının önünde geçit resmî yapıyorlar, ondan nişanlar alıyorlardı. Sultan Abdülmecit, aynı vesileyle İstanbul'a

gelen İngiliz kiralının oğlu Cambridge Dukasını ve Prens Napoleon'u kabul ediyor, yüksek misafirlerin şereflerine Avrupa usullerine göre ziyafetler veriliyor, balolar tertip olunuyordu. İlerigelen Türk şahsiyetleri, hattâ düzgün Fransızcası ile dikkati çeken padişahın kendisi bu ziyafet ve balolara şeref veriyorlardı. İstanbul'da cereyan eden bu alışılmadık sahneler, o zamana kadar kendi âleminde yaşayıp gelmiş olan Osmanlı ülkesine batı dünyasının ruh ve âdetlerinin, önüne geçilmez bir hızla girmekte olduğunu gösteriyordu¹. Sözü'nün kıyası, şimdi iki âlem arasında yakından bir temas ve gerçek anlamda bir kaynaşma açık olarak görünüyordu.

* * *

Bilindiği gibi, Kırım harbinin patlak vermesine Mübarek Makamlar meselesi sebebiyet vermiştir. Kutsal-Ülke'de Hazret-i İsa ve Meryem Ana'nın hayatları ile ilgili birtakım ziyaret ve ibadet yerleri bulunmaktadır. Bunların bakımı ve dinî hizmetleri, eskiden beri çeşitli Hıristiyan mezheplerine mensup din adamları tarafından görülmekte idi. Zamanla bu mezheplerden her biri bu yerler üzerinde belli bir takım haklar elde etmiş bulunuyorlardı. Hıristiyan mezhepleri arasında katolikler ile ortodokslar, gerek nüfuslarının kalabalığı, gerekse tasarruf hakkı iddia ettikleri yerlerin sayı ve önemleri bakımından ön safta gelmekte ve bu hususta birbirine rakip olan başlıca iki tarafı teşkil etmekte idiler. Kutsal yerlere tasarruf ve hizmet hususunda öteden beri birbirleriyle kavga ve mücadele halinde bulunan her iki mezhep mensupları da hak iddialarını ellerindeki muhtelif resmî vesikalara dayandırmakta idiler. Katoliklerin elindeki vesikalar ortaçağlara, ortodokslarınki ise Kudüs fatihi Halife Hazret-i Ömer'e kadar geri gitmekteydi. Zaman zaman çıkan anlaşmazlıklarda Osmanlı hükümeti taraflar arasında bir çeşit hakem rolünü oynamış ve her defasında hakkı tecelli ettirerek bunu resmî bir belge ile teyid etmişti. Böylece mesele, mezhepler arası bir dâva çerçevesi içinde kaldığı müddetçe büyük zorluklar çıkarmak istidadını göstermemişti. Fakat şimdi iş birdenbire başka bir mahiyet alıyordu. Gerçekten de bu tarihlerde mesele, iki mezhep arasında bir ihtilâf olmaktan çıkıp Avrupa'nın iki büyük devleti arasında bir rekabet konusu şekline dökülüyordu: Katoliklerin hâmesi olarak Fransa ve

¹ N. Jorga, Osmanlı Tarihi (Türkçe tercümesi, Ankara 1948) s. 479 vd.

Ortodoksların hâmesi olarak da Rusya karşı karşıya geliyorlardı. Rusya, kendi görüşüne göre yorumladığı 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasının yedinci maddesine² dayanarak Osmanlı tebaası olan ortodokslar —ki o tarihlerde bunların toplamı, sadece bir milyona yakını Yunanistan'da olmak üzere 13,5 milyon kadardı— üzerine himaye hakkı iddia etmekteydi. Padişahın hükümlerle hakları ile ilgili düşen böyle bir iddiası olmamakla beraber öteden beri Kutsal Ülkedeki menfaat ve imtiyazları üzerinde büyük bir titizlikle duran, hattâ bir Türk devlet adamının ifadesiyle: sadece ruhbanı değil fakat aynı zamanda Tanrıyı da memleketten sürgün ettiği bir devirde, yani büyük ihtilâl zamanında bile bu hususta alâkasını gevşetmiyen Fransa³, 1535 ve bilhassa 1740 kapitülasyonlarına dayanmakta idi. Bunlardan başka her iki tarafın da elinde daha bir takım belgeler vardı ki bunları burada ayrı ayrı sayarak meselenin bir tarihçesini yapmayı konumuzun dışında görmemekteyiz⁴.

1847 senesi sonbaharında vukubulan bir hâdise, iki büyük mezhep mensupları ve bunların hâmeleri arasındaki mücadele ve gerginliğin birden bire şiddetlenmesine vesile teşkil etmiştir: Beytüllahm'da eskiden katoliklere ait iken sonradan ortodokslar tarafından zapt edilmiş olan Mevlid-i İsa mağarasında, üzerinde *hic de virgine Maria Jesus Christus natus est* yazıtı bulunan ve efsaneye göre üç kiralı temsil eden bir yıldız vardı. 1 Kasım 1847 günü ortodoksların bir âyini sırasında bu yıldız birden bire ortadan kayboldu. Katolikler, ortodoksları bu yıldız çalmakla itham ettiler. Bunun üzerine karşılıklı şikâyetler yağmaya başladı. Gerek bu şikâyetler ve gerekse Lübnan'da Marunîlerle Dürzîler arasında meydana gelen kanlı olaylar Fransız parlâmentosunda hükûmete karşı şiddetli hücumlara vesile teşkil ediyordu. Bu sıralarda idi ki Papa IX. Pius, Babîâli ile akdettiği Konkordatodan sonra⁵, altı asırdan beri kaldırılmış bulunan Kudüs

² Muahedât Mecmuası, cilt III, s. 258, İstanbul 1294. Nihat Erim, Devletler arası hukuk ve siyasî tarih metinleri, cilt I, s. 121, Ankara, 1953: Devlet-i aliyemiz teahhüt eder ki hristiyan diyanetinin hakkına ve kinisâlarına kaviyen sıyânet ide...

³ Felix Bamberg, Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friends, Berlin 1888, s. 24 ve not 1.

⁴ Bu hususta etraflı bilgi için bk. F. Bamberg, aynı eser, s. 14 vd. Bilhassa Afif, Rüşdi, Tahsin, Ârif, Yusuf Kâmil ve Mahmut Rıfat imzalarını taşıyan rapor, Millî Kütüphane, No. 2425, İhsan Sungu kitapları.,

⁵ Felix Bamberg, aynı eser, s. 28.

katolik patrikliğini ihya ederek Kardinal Belagra'yı buraya tâyin etmişti. Aynı zamanda Papa, Şizma'yı ortadan kaldırmak teşebbüsünü ele alarak Kardinal Ferrieri'yi Sultan Abdülmecid'e yollamıştı. Şizma aleyhinde şiddetli yazıları ve nutukları ile şöhret kazanan Fransız bilgini Eugène Boré de Fransız hükûmeti tarafından Filistin hakkında esaslı bir rapor hazırlamağa memur edilerek İstanbul'a gönderilmiş ve burada Kardinal Ferrieri ile elele vererek çalışmağa başlamıştı. Osmanlı hükûmeti bu teşebbüsü çok iyi karşılamıştı. Çünkü Şizma'nın bertaraf edilmesi ile Mübarek Makamlar üzerinde sürüp gelen ezeli kavganın da yatışacağını umuyordu. Bu zihniyetle hareket eden Mustafa Reşit Paşa'nın bütün yardımlarına rağmen bu teşebbüs, Ekomenik Patrikin şiddetli mukavemeti karşısında ve aynı zamanda Rus tahrikleri yüzünden müspet bir neticeye götürülemedi.

Böylece Fransa'da bir yandan liberaller, öte yandan da katolikler tarafından sıkıştırılan Guizot hükûmeti, bir çıkar yol aramak zorunda kalıyordu. Bu maksatla Boré'yi raporunu vermek üzere Paris'e çağırdı. Aylarca Filistin'de kalan Boré memleketine dönünce Şubat ihtilâli kopmuş bulunuyordu. Bunun üzerine şark katolikleri, Fransa hükûmeti yerine şimdi doğrudan doğruya Fransız millî meclisine başvurarak dâvalarının yürütülmesini istediler. Tam bu sıralarda idi ki Boré, "*Question des lieux saints*" başlığı ile bir broşür çıkardı. Yeni Kudüs Patrikliğinin bir nevi manifestosunu teşkil eden bu yazıya mukabil İstanbul'da karşı tarafın görüşünü aksettiren iki broşür yayımlandı. Böylece 1850 yılı baharında Mübarek Makamlar meselesi büsbütün alevlenmiş oluyordu. Bu baskılar karşısında Fransız hükûmeti harekete geçmek lüzumunu duydu ve İstanbul sefiri General Aupick'i bu işe memur etti. Böylece 28 Mayıs 1850 tarihinde sefir, Osmanlı Hariciye Nazırı Âli Paşa'ya bu meseleye dair bir nota verdi. Bu notada 1740 kapitülâsyonu ile temin olunmuş kutsal yerlerden vaktiyle katoliklere ait iken sonradan ortodokslar tarafından zaptolunan dokuz mahallin iadesi isteniyordu. Fransız hükûmetinin bu demarşı, İstanbul'da başta Avusturya olmak üzere diğer katolik devletler tarafından da destekleniyordu. Nota ile katoliklere iadesi istenilen kutsal yerler şunlardı: Kamame kilisesinin büyük kubbesi ile İsa'nın kabri denilen yerin üzerindeki küçük kubbe; Cülcüle altındaki dört kemer; Hazret-i Meryem türbesi ve buna bitişik bir bahçe; Efrenc deyrine bitişik iki bahçenin yarısı; Mağaretü'l-Ruat ve çevresindeki arazi; Hacer-i Muğtasil; Sitt-i Meryem denilen yedi

kıt'a kemerlerin üst ve altları; Gusul taşı çevresindeki alan; Beytül-lahm karyesinde kâin büyük kilise; Tahunü'l-Atik (eski değirmen) diye adlandırılan alan ve oradaki mahzenler; İsa'nın kabri sanılan mahal ve sahası; Mağaretü'l-Mehd ⁶.

İşte bu suretle Makamat-i Mübareke meselesi siyasi bir problem olarak Babiâli'ye resmen intikal etmiş oluyordu. Elimizdeki vesikalara göre Babiâli, meselenin bundan sonraki gelişmesinde oldukça müte-reddit bir meslek tutmuş görünmektedir. Aslında başka türlü hareket etmesine de pek imkân yoktu. Çünkü her iki tarafın aynı zamanda gönlünü yapmağa meselenin mahiyeti elverişli değildi. Bu sebeptendir ki meseleyi inceden inceye ve tam bir tarafsızlıkla inceliyerek işin içinden çıkmak istiyor ve bu hususta hiç de ivedilik göstermiyordu. Babiâli, Fransa'nın istediği şekilde bahis konusu ziyaret yerlerinin ortodokslardan alınarak katoliklere verilmesinde birtakım ciddi mah-zurlar görüyordu. "Hemmezheplik serriştesiyle Rusya devletinin müdahale edeceğini" biliyor ve bu sebeple meseleyi sükûtle geçiştir-mek için gerek Paris elçisi ve gerekse İstanbul'daki Fransız sefiri marifetiyle tekrar tekrar teşebbüslerde bulunuyordu. Fakat her de-fasında "Biz ahden müstahak olduğumuz şeyleri istiyoruz, iki devlet arasında mün'akid olan ahдын icrasına kimsenin bir şey demeğe hakkı yoktur ve bir muahede tarafeyn-i muahideyn'in inzimâm-i muvafakatiyle tağyir veyahut ibtâl olunmadıkça anın hükmü ilelebed bâkidir ve yalnız bir tarafın rey-i hodiyle te'hir-i icrası veya feshi kabil değildir" yollu cevaplarla karşılaşyordu ⁷.

Diğer yandan Fransız sefiri, işi bir an evvel bitirmek amacı ile, durmadan Babiâli'ye müracaat ederek Fransız notasının cevabını istiyordu. Nihayet Osmanlı Hariciye Nazırı Âli Paşa, 22 Aralık 1851 de Babiâli'nin cevabî notasını verdi. Bu notada Âli Paşa, Babi-âli'nin muahedelere daima bağlı kaldığını ve bunları yürürlükte say-makta devam ettiğini ifade ettikten sonra "Kudüs'te kâin Hıristiyan ziyaretgâhlarının cümlesinde mezâhib-i muhtelif-i İseviyye'nin kâf-feten hisse-i ziyaretleri olup her tarafın elinde müteaddid evâmir-i

⁶ Afif, Rüşdi... imzaları ile rapor, s. 3-4.

⁷ Kırım Muharebesinin sebebi-i zuhuru olan Kudüs ziyaretgâhları meselesinin suret-i tekevününe dair Babiâlice tanzim ettirilen icmâl, bk. Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, cilt I, Vesikalar, zeyl 1. Bu eser tarafımdan neşre hazırlanmış olup bu cildi henüz basılmamıştır.

âliyye ve senedat-ı kadime mevcut bulunduğundan evvel emirde keyfiyyet muhtelit bir komisyon marifetiyle ve kemâl-i bîtarafî ile tetkik olunmadıkça taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kat'i bir söz verilmek bittabi' mümkün değildir" diyordu ⁸.

General Aupick bu cevapla hiç de tatmin edilmiş görünmüyordu. Nitekim cevabî notadan anlaşıldığı gibi Babıâli'nin, 1740 dan sonra ortodokslara verilmiş bulunan fermanların eski imtiyazlara halel verebileceği şeklindeki anlayışını hem Fransa ve hem de diğer katolik devletler adına protesto eden general, hükûmetinden aldığı yeni talimata uyararak 24 Ocak 1851 de, yeni bir nota ile 1740 kapitülasyonlarını hâlâ yürürlükte sayıp saymadığını Babıâli'den sordu. Yeni Fransız sefiri General Lavalette, selefinden daha büyük bir gayretkeşlikle işin peşine düştü ve Âli Paşa'dan bu soruya müspet cevap aldıktan sonra aralarında cereyan eden müzakereler neticesinde Babıâli'nin teklifini kabul ederek meseleyi enine boyuna incelemek üzere bir karma komisyon teşkil olundu. Bu komisyona Babıâli tarafından hariciye kâtibi Emin Efendi ile Logofet Aristarki Bey ve Fransa sefaretî tarafından da Kudüs konsolosu Botta ile sefaret tercümanı Schaefer komiser sıfatı ile tâyin olundular. Elde bulunan vesikaları tetkike başlayan karma komisyon, neticede Fransız iddialarının haklı olduğunu kabule mütemayil görünüyordu ⁹. Fakat Fransa sefiri, karma komisyonun işini bitirmesine vakit bırakmadan yeni bir teklif ile ortaya çıktı: Osmanlı hükûmetinin bu meselede uğrayacağı müşkülâtı takdir eden Fransa hükûmetinin işi muslihâne bir şekilde bitirmek arzusunda olduğunu, bunun için de Rumlardan geri alınması istenen ziyaretgâhlardan altısının halen müşterek olarak kullanıldığını, geri kalan üçünün ise sırf ortodokslara ait olmaktan çıkarılarak bundan böyle bunların da müşterek hale konulabildiği takdirde meselenin hallolunabileceğini ifade etti. Bu tekliften memnun kalan Babıâli sırf katoliklerin elinde bulunan mukaddes yerlere de aynı kaidenin teşmil edilmesine, yani bunların da müşterek hale getirilmesine Fransa'nın razı olup olmayacağını anlamak istedi. Bu suali sormakla Babıâli, hiç şüphe yok ki, kutsal yerlerden hepsinin iki mezhep arasında müşterek hale getirilmesi suretiyle meseleyi kesin olarak halletmek fikriyle hareket etmekteydi. Ancak sefir, orto-

⁸ Bk. Ali Fuat Türkgeldi, aynı eser, s. 2.

⁹ Tafsilât için bk. A. F. Türkgeldi, aynı eser, sözü edilen icmal, zeyl 1.

doksların bu yolda herhangi bir istekleri bulunmadığına göre böyle bir şeye lüzum olmadığını beyan ederek buna yanaşmadı. Üstelik de son teklifinin reddi halinde Babıâli'nin "bir başka devlet hatırı için Fransa devletiyle olan ahdini icradan istinkâf"¹⁰ edeceğinden kendisinin artık İstanbul'da duramayacağını söyleyerek tehdit etmeğe başladı.

Filhakika Babıâli, Fransa ile bu müzakereler cereyan ederken, Rusya'nın alacağı vaziyeti daima gözönünde bulundurmak mecburiyetinde idi. Gerçi Osmanlı hükûmeti Rusya'nın bu hususa müdahaleye ahden hakkı olmadığı kanaatında idi. Fakat Moskofların, aynı mezhepten olan ortodoksların dâvasıyla yakından ilgilendiğini de hiçbir zaman unutmuyordu. Gerçekten de Rusya, meselenin tâ başından beri Babıâli'ye gayri resmî olarak ihtarlarda bulunmuş ve Kudüs'de statükonun muhafaza edilmesi lâzım geldiği noktada ısrarla durmuştu. Şimdi de Rus sefiri Titof Çar'ın mahrem bir mektubunu Padişaha takdim ediyordu. Bu mektubunda Çar, mesele hakkında müzakereye girişilmesini bile zait buluyor, statükonun muhafaza edileceği ümidini izhar ediyordu¹¹. Aynı zamanda Titof, statükonun bozulması halinde siyasi münasebetleri kesmekle Babıâli'yi tehdit ediyordu. Ancak Babıâli, kesin olarak kestirememekle beraber, Rusya'nın ziyaretgâhların müşterek hale konulması takdirinde değil fakat ortodoksların elinden bazı ziyaretgâhların alınması halinde siyasi münasebetleri kesmeğe gideceğine ihtimal veriyordu¹². Bu mülâhazalarla Babıâli, Fransa ile tek taraflı bir anlaşma yapmaktan kaçındı ve kendi tarafından olmak üzere hem Fransa'ya, hem de Rusya'ya bütün ziyaretgâhları müşterek hale getirmek teklifinde bulundu. Lâkin her iki tarafın da red cevabı ile karşılaştı.

Şimdi Babıâli çok müşkül bir duruma düşmüştü. Bu şartlar altında en sağlam çıkar yolu meseleye doğrudan doğruya el koyarak kendiliğinden bir hüküm vermekte buluyordu. "Terk-i sefaret ve

¹⁰ Aynı vesika.

¹¹ Kudüs ziyaretgâhları meselesi hakkında Rusya İmparatoru I. Nikola tarafından Sultan Abdülmeccid'e gönderilen nâmenin resmî tercümesi ve Sultan Mecid'in cevabî mektubu, bk. Ali Fuat Türkgeldi, yani eser, zeyl 2.

¹² Kudüs ziyaretgâhları meselesine dair Hariciye Nârirı Fuat Paşa tarafından kaleme alınan meclis-i vükelâ mazbatası, Türkgeldi, aynı eser, zeyl 3. 23 Safer 1269 (Kasım sonları 1852) tarihini taşıyan bu mazbata Mübarek Makamlar meselesinin derli toplu bir tarihçesini vermektedir.

kat'i münasebet gibi ahval ile ihafeye kadar" giden Ruslarla "açıktan açığa bozuşulmamak için ber takrib gürültüye getirilerek... müşterek komisyonun feshiyle Devlet-i Aliyye kendiliğinden hükm etmek üzere maslahatı eline"¹³ aldı ve meselenin inceden inceye tetkiki ile halli için sırf yüksek Türk şahsiyetlerinden mürekkep yeni bir komisyon kurdu.

Yeni komisyon büyük bir titizlikle çalışmalarına başladı ve etraflı bir rapor hazırladı. Afif, Rüşdi, Tahsin, Ârif, Yusuf Kâmil ve Mehmet Rifât imzalarını taşıyan bu raporda —ki basılmış halde elimizdedir— her iki hasım tarafın dayandıkları vesikalar tarih sırasıyla birer birer ele alınarak incelenmiş ve böylece Lâtinlere (katoliklere) ait olmak üzere 17 ve ortodokslara ait olmak üzere de 20 adet vesikanın (berat, nişan, menşur, emr-i âli ve senet namları altında olmak üzere) özetleri verilmektedir. Ayrıca Ermenilere verilmiş olan üç vesika da yine özet olarak raporda yer almaktadır¹⁴. Komisyon bu vesikaları incelemeğe başlarken, Rusya'nın bu hususta müdahale etmeğe ahden hakkı olup olmadığı meselesinde bir vuzuha varmak için bu devletle akdedilmiş olan muahedeleri de tetkik etmiştir. Bu muahedelerden ikisinde, yani 1188 (1774) tarihinde akdedilmiş olan Kaynarca muahedesini ile 1197 (1782) tarihli ticaret muahedesinin 16, 17 ve 2 nci maddelerinde rastlanan "Rehabîn zümresine münasip olan imtiyazat ile riayet oluna ve Hıristiyan diyanetine aslâ ednâ bir taarruz ile isâl-i tazyik olunmayup kiliselerinin tamir ve tecdidine vücûhla mümanaat olunmay ve mârû'z-zikr kiliselerine hizmet eden eşhasa aslâ bir takrib ile taarruz ve müdahale olunmaya" kayıtlarına nazaran Rusya'nın muahedeye dayanarak müdahale etmeğe hakkı olmadığını tesbit etmiştir¹⁵. Bundan sonra sözü geçen resmî vesikalara göre tarafların ne dereceye kadar hakları olmak lâzım geldiği meselesinin tetkikine geçilmiştir. Rapora göre, en eski ve en yeni vesikalar Rumların elinde bulunduğundan ilk bakışta ortodokslar tamamıyla haklı gibi görünmektedirler. Fakat Fransız-

¹³ Bk. aynı mazbata.

¹⁴ Bk. Afif, Rüşdi... imzalı rapor, s. 31-37.

¹⁵ Bk. Afif, Rüşdi... imzalı rapor, 37: Devlet-i Aliyye ile Rusya Devleti bey-ninde mün'akit olup kezâlik yukarıda tahrir olunan Kaynarca ve ticaret muahedeleri fıkralarında eğerçi hıristiyan âyinine dair bazı şeyler mestûr ise de bilhassa Kuds-i Şerif ve ziyaretgâhlardan dolayı bir lakırdı olmadığından şu mesele-i mahsusada Rusya devletinin müdahalesi resmen olamamak iktiza eder...."

ların ileri sürdükleri iddia da yine ahde dayandığından neticede komisyon, gerek Fransızların ve gerekse Rusların haklı oldukları yerleri birer birer tesbit etmek lüzumunu duymuştur¹⁶. Buna göre Hazret-i Meryem'in kabrinde müşterek ibadet edilmesini ve Beytül-lahm kilisesi kapusunun bir anahtarının da katoliklere verilmesini haklı bulmuş ve bu yolda karar almıştır.

Kominyonun bu raporla ifade edilen görüşünü benimsiyen Heyet-i Vükelâ, ufak bir ilâve yaparak Hazret-i Meryem'in kabrinde Lâtinlere verilecek müşterek ibadet hakkına mukabil, ortodoksları gücendirmemek için bunlara da Kubbetü'l-Mesad içinde âyin yapmak hakkının tanınmasını uygun bulmuştur.

Netice hem Fransa'ya ve hem de Rusya'ya bildirilince Fransızlar, bir muahedenin tek tarafı olarak tefsirini mutazammın olan bu kararı doğru bulmadıklarından usulen protesto etmekle beraber bir defa verilmiş bu karara itirazla daha fazla bir şey istemeyeceklerini bildirdiler. Rusya ise, aslında karar kendi lehinde olduğundan bir itirazda bulunmayacağı ümit edilirken, statükonun muhafazasında ısrar ederek bu kararı kabul edemeyeceğini beyan etmiş ve yine tehditlerini tekrarlamıştır. Bunun üzerine Babiâli ortodoksları ve hâimleri olan Rusları memnun etmek maksadiyle, Hazret-i Meryem'in kabrinde müşterek ibadetten başka hiçbir şeyin değişmediğini teyid eden bir ferman çıkardı. Lehinde olan bu tâvizle Rusya'nın nihayet gönlünü alabileceğini umuyordu. Fakat buna karşı Fransız sefiri cephe aldı ve 8 Şubatta fermanın geri alınmasını istedi. Herhalde şahsi temaslar neticesinde tatmin edilmiş olacak ki sonunda bu da uysallık göstererek itirazından vazgeçti.

Böylece Babiâli meseleyi nihayet hallettiğini sanıyordu. Hiç vakit geçirmeden Beylikçi Afif Efendi'yi Kudüs'te fermanın infazına memur etti. Fakat burada çıkan yeni güçlükler Babiâli'yi çok daha müşkül duruma sokuyordu. Evvelâ Rusya, Beytüllahm kilisesi anahtarının katoliklere verilmemesini talep etti. Fakat Babiâli Afif Bey'e verdiği talimatı değiştirmek için bir sebep görmüyordu. Bu ikinci anahtar maddesi yüzünden çıkan anlaşmazlık dolayısıyla mesele yeniden müdil bir şekil alıyor ve Babiâli'nin mevkiini büsbütün güç-

¹⁶ Aynı Rapor, s. 31: Yukarda sözü edilen vesikalar müvacehesinde "ziyaretgâhlar hakkında her tarafın hukuku ne derecelerde olmak lâzım geldiği lede'l-mütalâa."

leştiriyordu. Her iki taraf da Babıâli'yi aynı şiddetle tazyik ediyor ve korkutuyordu. Osmanlı hükûmeti bu ihtilâfta kendini mağdur durumda sayıyordu. Fakat ne çare ki "iki tarafın arasında Devlet-i Aliyye bulunup bir tarafca yalnız kendi tebaasından olan Rumların hukukunu muhafaza eylemekten başka ne Fransa ve ne de Rusya'nun dedikleri olmakta Saltanat-ı Seniyyece hiçbir fayda ummayarak asıl aranan şey iki tarafı dahi mümkün mertebe kırmıyacak ve bihakkın şikâyetlerine sebep olmayacak suretle bir tarik-i tesviye bulmak ise de tarafeynin te'lif-i efkârı kabil olamayacağı anlaşılmiş olduğundan şimdi asıl hak hangi tarafta olduğunu ve Rusyalular ile Fransızların ellerinde bulunan ve irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahiyyi şâmil olması cihetiyle muhafazası lâzımeden olan mevaid-nâmelerin hangisi namusca mukaddem bulunduğunu ve tarafeynden hangisinin istediği olmaz ise gelecek mazarratı büyük olabileceğini aramak"¹⁷ lâzım geliyordu. Tekrar tekrar toplanan Meclis-i Meşverette yapılan uzun müzakereler neticesinde varılan karar Fransa'nın lehinde idi. Ancak, Rusların kırılmamaları için de elden gelen her şey yapılmalı idi. Muhakkak ki "bunların gönlünü yapmak öbürlerinin kalbini kırmakla hasıl olup bu cihetle bunların mazarratlarını def' diğerlerinin zararını celble mümkün olabileceğinden" ehven-i şerri tercih etmekten başka bir çare yoktu. Osmanlı devlet adamları, haklı görünen Fransa'dan gelecek zararın Rusya'dan gelecek olan zarardan daha tehlikeli olacağına kaani bulunuyorlardı. "Elhasıl şu kilise anahtarı ile Beriyyetüşşam'da bir muhasamet-i fi'liyye kapusunu açtırmamak tarafı zihinlere mülâyim"¹⁸ geliyordu. Bundan sonra toplanan Meclis-i Mahsusta yine mesele enine boyuna müzakere edildi. Bir yandan da Rus ve Fransız elçileri ile temas muhafaza olunuyordu. Fakat Rusya talebinde ısrar ediyordu. Fransa ise bu kadarına kanaat ettikten sonra Beytüllahm kilisesinin ikinci bir anahtarı gibi cüzî bir şey bile Rusya'nın tehdidi ile kendisine verilmek istenmezse "artık tahammülü kalmamış olduğunu ve hakkını Devlet-i Aliyye'den istemeğe mecbur bulunduğunu" ifade ediyordu¹⁹. Bir müddet Babıâli, iki taraftan birini kırmak mukadder göründüğünü gözönünde tutarak İngiltere ile Prusya'nın hakemliğine

¹⁷ Not 13 de sözü edilen heyet-i vekile mazbatası.

¹⁸ Aynı mazbata.

¹⁹ Aynı mazbata.

müracaat etmeyi bile düşündü. Fakat böyle bir hareketi de netice itibariyle mahzurlu buluyordu. Çünkü bir hakem kararı karşısında evvelâ, şimdi yapmakta olduğu fedakârlıklardan daha fazlasına katlanmayı göze almak ve ikincisi de “şimdi müsaade renginde yapılacak şeyler ol vakit hüküm-i kat’i ile kabul olunmak” gerekecekti. Böylece bu mecliste de anahtarın Fransızlara verilmesi biricik çıkar yol görülerek oy birliği ile kabul olundu ²⁰.

Anahtar meselesinin bu suretle halli ile mesele bitmiş değildi. Çünkü Rum Patriki Kudüs’te yukarıda sözü geçen fermanın herkes önünde okunmasını ısrarla istiyordu. Aslında fermanın, katoliklere bir meydan okuma durumuna düşmekten sakınmak amacıyla, ilgili makamlara verilerek sadece tescil ettirilmesi düşünülmüştü. Kudüs Rum Patriki’nin, fermanın alenen okunması hususundaki ısrarları üzerine Afif Bey İstanbul’dan yeni talimat istemek lüzumunu duydu. Aynı zamanda Rus sefiri de, bu tereddüdün Çar’a verile sözün nakzı mânasına geldiğini ileri sürerek Osmanlı hükümeti üzerinde tazyikte bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında Babıâli, son bir tâviz daha yaparak Kudüs’te fermanın alenen okunmasına müsaade etmek lüzumunu duydu ²¹. Fakat bu sefer de ortodokslar, Beytüllahm kilisesi anahtarını katoliklere teslim olunurken, bunun büyük kapıya değil fakat yan kapılardan birinin anahtarı olması lâzım geldiğini iddia etmeğe başladılar. Afif Bey yeniden İstanbul’dan talimat istemek zorunda kaldı. Bu suretle mesele tekrar Meclis-i Vükelâya aksedince yapılan görüşmeler sonunda bahis konusu anahtarın büyük kapıya mahsus bir anahtar olduğu tesbit olundu. Böylece ferman hükümleri, çıkarılan bütün güçlüklerle rağmen nihayet infaz edilmiş oluyordu ²².

Fakat mesele yine de bitmiş olmaktan çok uzaktı. Hakikaten de işin asıl ciddî safhası bundan sonra gelecekti. Anahtarın katoliklere teslimi üzerine ortodokslar ve hâmileleri Ruslar acı acı şikâyetler yağdıрмаğa başladılar. Hattâ Rusya maslahatgüzarı ve sefaret tercümanları Babıâli ile siyasi müzakereleri kesecek derecede ileri gittiler. Esasen birkaç yıl önce Leh ve Macar mültecileri meselesinde Babıâli’nin takındığı tavırdan kızgın olan Çar Nikola, şimdi büsbütün öfkeleniyordu. Tam bu sıralarda idi ki Çarı’n, Bahriye Nazırı ve

²⁰ Aynı mazbata.

²¹ Aynı mazbata,

²² Aynı mazbata.

Amiralı, Finlandya Umumi Valisi Prens Mençikof'u olağan üstü elçi olarak İstanbul'a göndermek üzere bulunduğu duyulmuştu. Gerçekten de Çar böyle bir karar vermiş bulunuyordu ve bu suretle emellerine kavuşabileceğini umuyordu. Çar Nikola epey zamandan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali ile meşgul bulunuyordu ve bu hususta bazı teşebbüslere de girişmişti. Bu meyanda İngiltere'nin kendi nezdindeki elçisi Sir Hamilton Seymour ile "Hasta Adam" üzerinde görüşerek İngiliz hükûmetinin ne düşündüğünü anlamak istemişti. Bilindiği gibi burada, Osmanlı topraklarını paylaşmak için iki devlet arasında şimdiden bir anlaşmaya varmak amacı güdülmüş, fakat İngiliz hükûmeti böyle bir şeye yanaşmamıştı. İngiltere'nin bu çekingenliği karşısında Çar, Fransa ile anlaşmayı düşünmüş, III. Napoleon'un ikinci imparatorluğu ilân etmesi üzerine itimat-nâmesini yenilemeğe gelen Fransız sefiri ile yaptığı konuşmada, Türkler tarafından kendisine verilen sözün tutulmadığından, üstelik de hakaret edildiğinden bahisle Mübarek Makamlar meselesinin halli hususunda Napoleon'un müzaheretini istemişti²³. Anlaşıyor ki Çar Nikola, yakın bir gelecekte göçeceğine kaani bulunduğu "Hasta Adam"ın mirasından kendi payını daha şimdiden teminat altına almak gayesindedir ve bu maksatla, belki de daha önceki devirlerde Avrupa'nın yaşadığı büyük veraset harplerine benzer müstakbel bir savaştan korunmak düşüncesiyle, başlıca devletlerle anlaşmak, herhalde kendisinin birinci derecede ilgili olduğunu göstermek ve Osmanlı mirası üzerinde bir hak tesis etmek yolunu tutmuştur. Bunun gerçekleşmesi için de Mübarak Makamlar meselesi çok elverişli bir vesile teşkil etmektedir. Nitekim olağan üstü elçi olarak bu arada İstanbul'a gönderdiği Prens Mençikof'a verdiği talimat da bu hususu teyit etmektedir. Buna göre Prens, Babıâli ile yapacağı müzakerelerde şunları elde edecekti :

1— Şimdiye kadar Rusya'ya karşı hakaret telâkki ediln hareketleri için Babıâli'yi tarziye vermeğe zorlamak. Bu tarziye, bütün bu işlerin asıl müsebbibi sayılan Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın azli ile temin edilecekti. 2— 30 Ocak 1852 tarihli Mübarek Makamlara dair fermanı resmen ilân ettirmek. 3— Ayrıca daha önce verilmiş olan kararın tashihi ile Beytullahın kilisesi anahtarının katoliklere de verilmiş olmasına rağmen temellük ve tasarruf hakkının mahfuz

²³ M. Babp'tan naklen Ali Fuat Türkgeldi, s. 8. not 1.

tutulmuş olduğunun tavzihi; ziyaret sırasında ortodokslara tekaddüm hakkının tanınması; Kamame kilisesinin kubbesinin tamirinde eski şeklin bozulmaması; onarım sırasında Rum Patriki'nin ihtarlarda bulunmak hakkının tanınması; mehd-i İsa'ya yeniden konan yıldızın Padişah tarafından gönderilmiş bir hediye olduğunun resmen beyını. 4— Rusya'nın verilen sözlere artık itimadı kalmadığından bu defa verilecek kararın bundan böyle bozulmayacağına ve Rum mezhebinin hukukuna müdahale edilmeyeceğine dair bir ahitname tanzimi ²⁴.

Prens Mençikof, eşi görülmemiş bir debdebe ve alâyiş ile İstanbul'a geldi. Birkaç gün sefarette temaslar yaptıktan sonra, protokol icabı kendisini resmî kıyafetle bekleyen Hariciye Nazırı Fuat Paşa'yı çiğniyerek doğrudan doğruya Sadrazam Mehmet Ali Paşa (Padişahın eniştesidir) ile görüştü. Hele, Çar'ın mektubunu takdim etmek üzere Padişahın huzuruna giderken resmî üniformayı giymeyişi, diplomasi mahfillerinde ve Avrupa basınında hayli dedi-koduyu mucip oldu ve türlü türlü tefsirlere yol açtı.

Öyle anlaşılıyor ki Mençikof'un maksadı, o vakitki Osmanlı hükümetini devirerek yerine Rus taraftarı bir kabine teşkil ettirmeğe Padişahı zorlamaktı. Bu niyetini ihsas etmek için, Rus taraftarlığı ile tanınan ve 1833 te Hünkâr iskelesi muahedesini imzalamış olan Hüsrev Paşa'ya resmî üniforması ile bir ziyaret bile yaptı. Fakat bütün bu gayretlerinden elde ettiği tek netice Hariciye Nazırı Fuat Paşa'nın çekilmesi ile yerine Rifat Paşa'nın tâyininden ibaret kaldı. Nihayet yeni Hariciye nazırının konağında olağan üstü elçi ile müzakerelere başlandı.

Umumiyetle literatürde Mençikof'un bu müzakerelerde adım adım ileri gittiği ve Rus isteklerini tedrici surette ortaya koyarak en sonunda Rum mezhebinin himayesi için Babıâli ile Rusya arasında yapılacak ahitname meselesini ortaya attığı okunmaktadır. Halbuki Rifat Paşa ile Mençikof arasında cereyan eden müzakerelerin tutanaklarına göre mesele hiç de böyle görünmüyor. Bunlara göre Prens Mençikof Babıâli'den istediği şeylerin hepsini birden ortaya dökmüş, hattâ yapılacak ahitnameyi kastederek "kendisinin asıl memuriyeti şu iki madde için teminat ve taahhüdât-ı lâzime almak kaziyesine mübteni olduğundan" bahisle bu meselenin müzakeresi hususunda ne dereceye kadar mezun bulunduğunu Rifat Paşa'dan sormuş, "şu

²⁴ Bk. Felix Bamberg, aynı eser, s. 51 vd.

iki maddeyi birden müzakereye murahhas değil ise müzakerat-ı vâkia havanda su dövmek kabilinden abes ve beyhude olur; işbu mesele-i Kudsiyye için bir sened-i aleni tanzim kılınmak üzere Nezaretin istîzanını ve Kaynarca muahedesinin tenkihi hakkında biran evvel karar verilerek tenkihnâmenin kaleme alınmasını" rica etmiştir²⁵. Buna mukabil Rifat Paşa, mahirane bir diplomasi manavrası ile iki meseleyi birbirinden ayırıp evvelâ Rusların esas şikâyet konusu olan Kudüs meselesinin müzakere edilmesini, ortodoks mezhebinin himaye ve siyaneti maddesinin ahde rabtı konusuna birincisinin bitirilmesinden sonra geçilmesini temin etmiştir. Yine aynı literatürde bu diplomasi manevrasının, İngiliz sefirinin telkinleri ile çevrildiği söylenmektedir. Fakat böyle bir şey maddeten mümkün görünmemektedir. Çünkü o vakit memleketinde bulunan İngiliz sefiri İstanbul'a dönmeden önce Rifat Paşa bu esasî Prens Mençikof'a kabul ettirmiş ve müzakerelere başlamış bulunuyordu. Binaenaleyh burada Rifat Paşa'nın diplomasi müzakerelerinde tecrübe ve maharetini, dolayısıyla karşısındakine üstünlüğünü kabul etmek gerekir.

İngiltere ve Fransa hükûmetlerine sırf Mübarek Makamlar meselesini halletmek vazifesiyle Prens Mençikof'u İstanbul'a gönderdiğini bildiren Rusya'nın, Babıâli'yi zorlayarak böyle bir ahitname koparmaktan maksadı açıktı. Bu sayede ortodoks mezhebine eskiden beri tanınan hak ve imtiyazların daima korunulacağını, Rus sefirlerinin ortodoks kiliseleri ve ruhbanı hakkında söz söylemeğe hak ve yetkileri bulunacağını ve bunun Babıâlice hoş görüleceğini tasdik ettirmek suretiyle bütün Osmanlı tabaası ortodokslar üzerinde hiçbir şüpheye mahal bırakmıyacak bir himaye hakkı kurmuş olacaktı. Buna mukabil Babıâli, böyle bir taahhüde girişmeğe asla razı olamazdı. Çünkü bunun, devletin hükûmranlık hakları ile telifi hiçbir veçhile kabil değildi. Eğer Rusya bunda ısrar edecek olursa neticesi bir harbe kadar varabilirdi. Ancak, böyle bir harbe sebebiyet vermemeyi Babıâli kendisine düşen yegâne vazife olarak görüyordu. Gerçekte ortodoksların Kudüs meselesinde resmî vesikalara dayanan bazı hakları vardı. Bu hakları teslim olunduğu takdirde, Rusların

²⁵ Bk. Ali Fuat Türkgeldi, aynı eser, zeyl 5: Kudüs ziyaretgâhları meselesi hakkında Prens Mençikof ile müzakereye memur olan Hariciye Nazırı Rifat Paşa tarafından netâyic-i müzakerâtı havi makam-i Sadarete takdim kılınan tezkere suretidir.

elinde, kendilerini haklı gösterecek bir dayanak kalmıyacak, dünya efkârı umumiyesi himaye isteklerini bir tasallut sayacak ve böyle aşırı bir isteğin Babîâli tarafından reddini tabîî sayarak bu sebepten açılacak bir harbi tasvip etmiyecekti. Bu zihniyetle hareket eden Babîâli, gerek Prens Mençikof ve gerekse Fransız sefiri ile yaptığı mükerrer müzakereler neticesinde iki tarafın fikirlerini telif etmeğe ve Mübarek Makamlar üzerinde ihtilâflı maddeleri halle muvaffak oldu. Verdiği son kararları teyid eden iki ferman çıkararak bunları ortodokslara ve birer suretlerini de beş büyük devlet sefaretlerine verdi ²⁶.

Birinci noktanın bu suretle hallinden sonra sıra ahitname meselesine gelmişti. Rifat Paşa gayet mahrem olarak İngiliz elçisi Stratford de Redcliff'i Rusların bu isteğinden haberdar etti. Bunu öğrenince sefir, hükûmetine yazdığı raporda işin artık Makamat-ı Mübareke meselesi veya ortodokslarla katolikler arasında bazı ihtilâflar meselesi olmaktan çıkarak bütün Avrupa'yı ilgilendiren bir mahiyet aldığını, Türkiye'nin istiklâlinin ve belki de mevcudiyetinin bahis konusu olduğunu bildiriyordu. Gerçekten de Prens Mençikof misyonunun esas vazifesine ancak şimdi gelmişti. Bir ahitname imzalamak hususunda Babîâli'nin takınacağı menfi tavrı herhalde sezmiş olacak ki himaye isteğini dolambaçlı yollardan kabul ettirmek cihe-tine saptı. Fermanların sefaretlere verildiğinin hemen ertesi günü Babîâli'ye gönderdiği bir ulti-matom ile fermanlardaki kararların bundan böyle değişmeden devam edeceğini ve mezhep imtiyazlarının muhafaza edileceğini tekeffül eden bir ahitname yerine şimdi aynı mealde bir senet ile iktifa edeceğini ve alacağı cevap kendisini tatmin etmezse sefaretle birlikte İstanbul'u terk edeceğini bildirdi ²⁷. Evvelkisinden hiç de farklı olmayan bu teklifi kabulde Rifat Paşa, Meclis-i Vükelâ kararı ile verdiği cevapta gayet nazikâne bir şekilde itizar etti ²⁸. Bunun üzerine Mençikof ikinci bir ulti-matom vererek beş gün içinde istediği muvafakat cevabını alamazsa muhabereyi keseceğini beyan ederek Büyükdere önünde duran gemisine çekildi. Burada, bir hal çaresi bulmak niyetiyle ziyaretine gelmek isteyen İngiliz sefirini kabul etmedi. Herhalde Osmanlı hükûmetinin bunu

²⁶ Ali Fuat Türkgeldi, aynı eser, zeyl 5 ve 6.

²⁷ Türkgeldi, aynı eser, zeyl 7.

²⁸ Türkgeldi, aynı eser, zeyl 8.

da reddedeceğine kanaat getirmiş olacak ki şimdi Mençikof, bu sırada mevkide bulunmayan Mustafa Reşit Paşa'ya bir mektup yazarak ondan Padişahın üzerinde müessir olmasını diledi. Rus taraftarı olmamakla tanınan Reşit Paşa'yı Mençikof Rusya'nın "hasm-ı müstakimi" diye tavsif ediyordu. Bununla beraber, Rusya ile Türkiye arasında mevcut iyi münasebetlerin bozulmasından doğacak vahim neticeleri Reşit Paşa'nın takdir edeceğine ve bu hususta Padişahu ikaz edeceğine kaani bulmakta idi²⁹. Osmanlı heyet-i vükelâsı, nihaî bir anlaşma zemini bulmak ümidiyle Mençikof'u bir kere daha görüşmeğe davet edince elçi ertesi gün geleceğini vaad etti. Fakat o, daha başka türlü hareket ederek ertesi günü kendisini Mehmet Ali Paşa'nın konağında bekleyen vükelâ heyetine uğramadan ve istizan etmeksizin doğru saraya gitti. Padişahın huzuruna çıkarak Mehmet Ali Paşa'dan şikâyetle İstanbul'u terk etmeğe mecbur kaldığını, eğer Reşit Paşa Hariciye Nazırı olsaydı onunla muslihane bir hal çaresi bulmak kabil olabileceğini ifade etti³⁰. Bu halden telâşa düşen Padişah, hemen hükûmeti değiştirerek Giritli Mustafa Naili Paşa'yı sadarete ve Reşit Paşa'yı da Hariciye Nezaretine getirdi. Reşit Paşa meseleyi iyice tetkik edebilmek için birkaç gün mühlet isdedi ise de Mençikof ancak üç günlük bir zaman bıraktı. Bu müddet zarfında Babıâli'de cereyan eden uzun müzakereler neticesinde Rusya'nın istediği senedi vermenin kabil olmayacağı kanaatına varıldı ve Osmanlı devletinin Rusya hakkında iyi niyetler beslediğini, buna karşılık Rusya tarafından gösterilen emniyetsizlik ve şüphelerin teessüfü mucip bir keyfiyet olduğunu, tebaası hukukunun muhafazası "devletin namus-i âlisi iktizasından bulunduğunu" ihtiva eden bir tahririn Hariciye Nezareti tarafından elçiye gönderilmesine karar verildi³¹. Mühletin bitmesi dolayısıyla isticâl gösteren Mençikof'un yanına bizzat Reşit Paşa giderek verilecek cevabın mahiyetini kendisine anlattı. Fakat o, yeni bir protestoname ile münasebetleri kesti. Bunun üzerine dört büyük devlet sefirleri araya girdiler ve Mençikof'u sözü geçen tahririn gelmesine kadar İstanbul'dan ayrılmamağa iknaa muvaffak oldular. Hakikaten de bu tahrir, Reşit Paşa'nın oğlu

²⁹ Türkgeldi, aynı eser, zeyl 11. Lettre de Prince Menchikof a Reşid Pacha.

³⁰ Hariciye Nazırı Reşit Paşa tarafından Mençikof'a min gayri resmin gönderilen tahrir sureti., Türkgeldi, aynı eseri, zeyl 12.

³¹ Prens Mençikof tarafından son defa olarak Babıâliden talep olunan ve müsveddesi gönderilen tahririn tercümesi, Türkgeldi, aynı eser, zeyl 13.

Salih Bey tarafından gayr-i resmî olarak Mençikof'a götürüldü. Fakat elçi, Babiâlice vad olunan teminatın, Rus müdahalesi olmaksızın ve doğrudan doğruya Osmanlı hükûmetinin kendi iradesiyle verilmiş bir vesika olacağını ve bunun da sırf ruhanî imtiyazlarla ilgili bulunacağını öğrenince kabulden imtina etti. Buna mukabil evvelce istediği senet yerine şimdi aynı kuvvet ve hükümde olmak şartı ile bir takrirden rıza gösterdi ve bizzat kaleme aldığı takrir müsveddesini aynı Salih Beyle Babiâli'ye gönderdi. Aynı zamanda bu müsveddenin bir tek harfini bile değiştirmeksizin kabulünü isteyerek eğer böyle bir haber alamazsa ertesi sabah hareket edeceğini de ilâve etti. Filhakika o, daha Babiâli büyük devletler sefirleri ile temas ederek bu müsvedde üzerinde bir karara varmaya vakit bulamadan İstanbul'dan ayrılıp gitti. Leningrad'dan Kont Nesselrode Reşit Paşa'ya bir ultimatom göndererek Mençikof tarafından hazırlanan takrir müsveddesinin hiçbir değişiklik yapılmaksızın imza edilmesini ve sekiz gün zarfında Hocabey'de bekleyen Prens Mençikof'a yollanmasını istedi. Aksi takdirde Rus askerinin Prut nehrini geçerek Memleketeyn'i işgal etmesi için emir verildiğini bildirdi³².

Böylece Mübarek Makamlar meselesi bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı devleti üzerinde bir himaye kurma teşebbüsüne Babiâli sonuna kadar mukavemet etmiş, daimî surette temas halinde bulunduğu büyük devletler sefirlerinin de tasvibi ile bu Rus teklifini kesin olarak reddetmişti. Rusya ise esas itibariyle aynı mahiyette kalan emelini silâh kuvveti ile gerçekleştirmek yolunu tutmuş oluyordu.

Makamat-i Mübareke meselesinde Babiâli'nin tâ baştan beri tuttuğu siyasi mesleki ana hatları ile takip edecek olursak göreceğiz ki: evvelâ tarafların haklı isteklerini yerine getirmek suretiyle meselenin fazla dallanıp budaklanmasına meydan vermeden işin içinden çıkmak için bütün iyi niyetini göstermiş ve bu uğurda elinden geleni yapmıştır. Buna rağmen mesele sırf kendine ait bir iç problem olmaktan çıkarak gittikçe mudilleşen milletlerarası bir dâva mahiyetini almıştır. Her iki ilgili taraftan aynı şiddetle gelen tehdit ve baskılar, Osmanlı

³² Kont Nesselrode tarafından 19 Mayıs 1835 tarihiyle Hariciye Nazırı Reşit Paşaya gönderilen tahriratın tercümesi sureti, Türkgeldi, aynı eser, zeyl 14.

³³ İngiltere ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ittifak antlaşmaları metinleri bk. Muahedat Mecmuası, cilt III. s. 219 ved. Nihat Erim, Devletler arası hukuk ve siyasî tarih metinleri, s.321 vd.

hükümetini son derece güç durumlara düşürmüş, hattâ bazan ümitsizliğin eşğine kadar götürüldüğü anlar olmuştur. Böylece işin bir çıkmaza girmiş gibi görünüşü karşısında âzami derecede temkin ve ihtiyatla hareket etmeyi kendine şiar edinmiştir. Bütün bu devre boyunca onun tereddütlü durumunu ve mümkün olduğu kadar ağır davranmak temayülünü bu sebeple izah etmek gerekir. Her davranışına istikamet tâyin eden esas unsur, devletin bağımsızlık ve egemenlik haklarını korumak endişesi olmuştur. Nitekim sonradan Viyana konferanslarında ve Paris Barış kongresinde de yine aynı endişe siyasetinin temelini teşkil etmiştir. Böyle hareket ederken Babıâli haklı olduğunu müdrik bulunduğu kadar zaafını da iyice bilmektedir. Rusya'nın askerî hazırlıklarından haberi vardır ve bu sebeple bir harbe sebebiyet verebilecek şekilde herhangi bir meydan okuma durumu yaratmaktan âzami derecede kaçınmıştır. Düşmanın askerî üstünlüğü karşısında Babıâli için taarruzî bir harp asla bahis konusu değildir. Fakat mecbur edildiği takdirde varlığını savunmağa da azimli görünmektedir. Bu takdirde, tarafların haklı isteklerini yerine getirdiği için dünya efkârı umumiyesinin kendi tarafında bulunacağına emin olduğu gibi Batılı büyük devletlerin kendisine yardım edeceklerine de güvenmektedir. Bütün iyi niyet ve fedakârlılıklarına rağmen, sonunda gerçekten istemediği bir harbe sürüklendiği zaman da sırf haklarını ve hattâ mevcudiyetlerini müdafaa etmekten başka bir gayesi olmamıştır. Böylece Osmanlı hükümeti, 1854 ilkbaharında İngiltere ile Fransa kendisine Rusya'ya karşı askerî bir bağlaşma teklifinde bulununca ve bunun için bir taarruzî harp değil fakat sırf bir tedafüî harp yapılacağı ilânını isteyince bir an bile tereddüt etmeden buna muvafakat göstermiştir.

VESİKALAR *

No: I

FRANÇE PADİŞAHI BİN YÜZ SEKSEN SENESİ EVÂHİR-İ
ŞEVVALİNDE, CANİB-İ KAHİRE-İ MISR'A VE KUDS-İ
ŞERİF'E VAKİ' OLACAK FESADININ BİDAYETİDİR,
TAHRİR VE RİKÂB-İ KÂMYABA REF' EYLEMİŞTİR,
ZİKR OLUNUR

Şevketlû azemetlû kudretlû şecaatlû padişah-i İslâm şehinşah-i daimü'z-zafer hürmetlû meveddetlû ulu dostumuz Sultan Mustafa Han hazretlerinin huzur-i hümâyun-i şevket-makrunlarına arz ve ihlâs-i meveddet -i kâmile takdiminden sonra cenab-i vâhib-i mutlak ve feyyaz-i ale'l-ıtlak Hüday-i müteal hazretleri zat-i hümâyun-i cihandarîlerini ünvan ve şevket ve saadet birle daim ve berkarar eylemeleri daavatı siyakında pişgâh-i mekârim-destgâh-i âlem-ârâlarına dostâne inha olunan oldur ki kadimü'l-eyyamdan berû inayet-i Padişahâne buyurulan uhûd-i şerife ve berevât-i münifeye binâen efreñç rahiplerinin mukaddemâ yed-i tasarruflarında olan ziyaretgâhlarını Rum taifesi dest-i tetâvül ile ber takrib ahz ve zabt ve ol vehile kesb-i gurur eyledikleri hususundan bir müddetten beru zamirimiz gayetü'l-gaye keder-pezîr olup ancak zat-i Hümâyunlarında merkûz olan evsaf-i hamîde-i nâdire-i Şehinşahâneleri mâlum-i ihlâskârları olmaktan naşi bizlere tabi' olup Kuds-i Şerif'te sakin olan efreñç rahiplerinin (. . . .) olmalarına muteber olan senedâtiyle bundan akdem zapt ve tasarruf eyledikleri ziyaretgâhlarının bi't-temam muhafazalarında ittika ve mukarrer kılınmaları babında evâmîr-i şerife-i musarraha isdarı için bu defa adalet-i kâmile-i âlem-ârâlarına müracaat ve husus-i mezburde ilhah-i mültemesimizlerin adalet-i kâmilelerine ve gerek iki devlet beyninde ez kadîm mersûm ve me'mul olan sıdk u hulusumuza mebni olmağla hayz-i kabulünde cilveger buyurulduğu me'mul-i huluskârlarıdır. Baki serir -i saltanat-i saadet-masir-i Padişahânelerinde daimü'l-karar olmaları dergâh-i haktan mutazarri'dir.

* Bu dört vesika, Mustafa Kesbî Efendinin "*İbaretnümay-i Devlet*" adlı yazma eserinden alınmıştır : Varak 69 A — 72 A. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri No: 484.

No : II

KUDS-İ ŞERİF İÇÜN SENED-İ ŞER'Î ALMAK DÂİYYESİLE
FRANCE ELÇİSİNİN TAKRİRİDİR

Bin yüz seksen senesi recebinin ikinci günü Der-i aliyyede mukim France elçisi Babiâliye takdim eylediği takririnde Kuds-i şerif'de Efrenc rahiplerinin ez kadîm tasarruflarında olan ziyaretgâhlarına müteallik umurun cüz'î ve küllîsî öteden beru France devletinin iltizamında olduğuna binaen devlet-i müşarinilayhanın ziyaret-i mezbu-reye dair olan mültemesât-i munsifânelerine Devlet-i aliyye-i ebed-peyvend tarafından müsaade birle beyne'd-devleteyn mürâat olunan müsâfat ve müvalât-i kadimelerine riayet olunageldiği France devletinin me'mul ve meczûmu olmaktan nâşi Kuds-i Şerif ziyaretine müteallik bervech-i âti zikr olunan üç madde hususunda istida'y-i desturânelerine devletim tarafından bu dâilerî memur olup bizi nice salatîn-i izâmın ve hassaten merhum ve mağfurun-leh Sultan Ahmed Han tâbe serâhu hazretlerinin senetdat-i mu'teberine mebni nişan-i şerif-i alişanları ve ahidnâme-i hümayun şurutu muciblerince Efrenc rahiplerinin yed-i tasarruflarında iken yüz yetmiş ve te'kiden-lehu yüz yetmiş bir senelerinde Rumlara ber takrib inayet olunan evâmir-i şerife muktazasınca Efrencin yedlerinden ahz ve Ruma tahsis ve zabt ettirilen bazı ziyaretgâhlar Efrencin yedlerinde olan Hücet-i şer'iyye ve Nişan-i şerif ve senedat-i saireleri muktazasına ber mucib-i şurût-i ahd-i Hümayun yine Efrenc rahiplerine bi't-temam istirdad ve ke'l-evvel zapt ettirmek maddesi; sâniyen Kuds-i Şerif müzafatından Yafa iskelesinde müsafirhane olmak üzere Efrenc rahiplerinin bir aded manastır-i kadimleri birkaç sene mukaddem ol tarafta vaki' olan zelzele ile bazan münhedim olup hâlâ kabil-i süknâ olmadığından vaz-i kadîmisi üzere tamir ve binası maddesi; sâlisen Kuds-i Şerif'te Kamame Kilisesinde France padişahının ve sair bazı mülûk-i nasaranın kabr-i hazret-i İsa aleyhi's-selama hediyeleri olup yüz yetmiş senesinde Rum taifesi tarafından muharebe ve mukatele ile bi'l-fesad gasb ve garet olunan sîm ve zer ve mürassa' ve mücevher nice zî kîmet kanadil ve şem'adân ve suverin nizamı maddesi; mevaddi-mezburenin üçü dahi Kuds-i Şerif ziyaretine müteallik olmaktan nâşi devletim tarafından mahsus sipariş olunduğuna binâen muktazay-i halden olup huzur-i âlilerine irsâl olunan üç kıta arzihâl-i dâileri

manzûr ve hususât-i mezbureye France devletinin alâkası kemâlde olduğu gibi husulpezîrlerinden dahi kemâl mertebe mahzûz ve memnun olacağı mâlum-i desturâneleri buyuruldukda ayn-i inâyet-i destûrâne ve müsaade-i hidivâneleri ile bu dâileri dahi ihya buyurulmak ricasıyla işbu tahrir-i sadakat - masire cesaret olundu.

No. III

VE KEZÂLIK KUDS-İ ŞERİF'DE VE HARİCİNDE ZİYARET-GÂHLARIN RUM TAİFESİYLE NİZA'LARINA MÜTEALLİK DER-İ ALİYYE'DE MUKİM ELÇİSİ MERSÛM TARAFINDAN TAKDİM OLUNAN HÛLÂSA-İ EVRAKI TAKRİRÂTI EVVELİNİ MÜEYYEDDİR Kİ ZİKR VE BEYAN OLUNUR

Kuds-i Şerif'de vaki' Sitt-i Meryem radiye'l-Lahu anhâ üzerinde vâki' yedi aded kemerin zir u bâlâsı kadîmü'l-eyyamdan berû Efrenc taifesinin zabtında olup ve Beytü'l-lahm nâm mahalde kâin Kilisay-i kebire ve içinde Mağara-i mevlid-i Hazret-i İsa aleyhi's-selâmın misbahları dahi kadim Efrenc taifesi zaptında olduğu ve Sitt-i Meryem ziyareti tâmire muhtaç oldukça emr-i âli ile Efrenc taifesinin mârifetleriyle tâmir ve termin olunageldiği mâlumunuzdur deyu Kuds-i Şerif Naibi ve sâbık ve lâhık müftiler ve eimme ve hütebâ ve nakîbü'l-eşraf ve sair ahâlilerinden masârif-i giranbaha ile ahz eylediği memhûr ve müzmâ mahzarı dahi ibraz eyledi. Kuds-i Şerifin dahl u haricinde ve Kamame nâm kilisede kadîmi ve olageldiği üzere temekkün eyliyen Freng rahiplerinin hâlâ sakın olup ellerinde olan ziyaretgâhları kemâkân Freng rahipleri ellerinde olup kimesne dahl eylemeye deyû France-lûya i'tâ olunan ahdnâme-i Hümayûnda ve yedlerinde olan Hücct-i Şeri'yye mucibince kadimden Freng rahiplerine mahsus ve muayyen emâkin-i mezkûreye bir vechile taarruz ettirilmeyup yedlerinde kadîmi olduğu vech üzere ibka olunması hususu ruhbân-i mezkûre verilip hutût-i şerife ile muanven defaatla tecdid olunan Nişan-i Hümayûnda ve nice Evâmir-i Şerifede musarrah olup hilâlfına hareket olunmak mutasavver değil iken Rum taifesine yetmiş senesinde Kamame Kilisesinde Efrencin murassa' ve mücevher nice zî kiymet kanâdil ve şama'dânını muharebe ve mukatele ile gasb u garet eylediklerini ve kanaat etmeyip ve hilaf-i inha ve senedât-i sakıta ile bazı emâkin ve esbabı Efrencin yedlerinden ahz ve zapta zaferyâb olduk-

larına mağruen Efrenc rahiplerine hilâf-i ahidnâme-i hümâyûn gadr ve mazarrata tasaddileri hilâf-i rızay-i Devlet-i Aliyye idüğini ve hâlât-i merkûmenin kadimine irca' ve ibkası istidasına France devleti tarafından me'mur olduğu ecilden tafsile mübâderet eylediğini ve Kuds-i Şerif' de ve haricinde kadîmü'l-eyyamdan berû senedât-i mu'tebere ile ba'de-hu ahidnâme-i hümâyûn mucilerince Efrenc rahiplerinin zapt edegeldikleri ziyaretgâhlar yedlerinden ahz ve Rum taifesine zapt ettirilmek için yetmiş ve yetmişbir senelerinde hutût-i hümâyûn-i mahabet-makrûn ile taife-i Ruma verilen iki kıt'a emr-i şerif hilâf-i inha ve kuvvet-i irtişâ ile iğfâlen isdâr kılındığını izah eder. Kamame Kilisesinde vâki' Hacer-i Maktel nâm mahal sahasiyle ve tevâbi' ve lavâhiki ile Françeye mahsus emâkinden iken yetmiş senesinde Rumlara verilen emr-i Hümâyûna binâen Rum taifesi istihsâl-i şirket kasdiyle mahalli merkume Efrenc misillü iki şema'dân ihdâs ve havalisini süpürüp hizmet-i sairesini bi'l-münavebe rü'yet eylemek, sâniyen Merkad-i Hazret-i İsa aleyhi's-selâmın üzerinde vâki' küçük kubbe Efrenc mahsus iken kubbe-i mezkûre dahilinde Rumlar tarafından ihdâsen bir nefer rahipleri mukîm olmak, sâliken Yedi Kemerlerin zîr u bâlâsı Efrenc mahsus iken Efrencin alât ve ihsanlarını kaldırmak, râbian Kabr-i Hazret-i Sitt-i Meryem öteden berû Efrenc mahsus iken Rumdan gayrı tavâf-i uhrânın âlâtlarından tahliye ve miftahı tâife-i merkuma tahsis olunmak, hâmisen Beytü'l-lahm nâm karyede vâki' büyük kilisenin miftahı ve içinde vâki' Mevlid-i Hazret-i İsa aleyhis-selâmın iki kapusunun miftahları ki üç aded miftahdır Efrenc mahsus iken kilise-i mezbureyi Rum taifesi zapt etmek ve derununda vâ' mağaranın kapusuna Rumlar tarafından miftah yaptırılmak bablarında yetmiş senesinde bir kıt'a ve te'kiden yetmişbir senesinde dahi bir kıt'a emr-i şerif Rum taifesine i'ta ve akabince cülûs-i hümâyûn-i cihandarî takribiyle tecdid olunmak Rumların iddialarına vâki' olan müsaade tevârih -i mutelife ile doksan dokuz senesine gelince birer takrib ile yedlerine verilen sekiz kıt'a emr-i şerifeye münhasır ve mebnî olup tarih-i mezbura gelince emâkin-i merkûmeye dair zuhur eden münâzaatın izâlesi zımnında Devlet-i Aliyyeden Kuds-i Şerife mahsûs mübaşır tayin ve huzur-i şer'de fasl-i ru'yet ve keşf ve zapt hüccetleri bâde't-tahrir Rumların hususât-i mezbureye dair senedâtı iskat ve ilga olunduğuna binâen bin yüz yetmiş bir senesinde, merhum ve mağfurun-leh Sultan Süleyman Han zamanında Efrenc taifesine bir kıt'a nişan-i âlişan ihsan ve yüz yetmiş senesinde cülûs-i

hümâyunlarda tecdid dahi olunup taarruz olunmuş değil iken sene-i mezburede Rumların bir takrib ile isdâr ettirdikleri emr-i celilü'ş-şanda Efrenc rahidlerine gadr-i küllî terettüp eylediğini ve bâlâda tahrir olunan mahzardan müstefâd olduğu üzere ber menvâl-i muharrer Rumlara verilen emr-i şerifin kaydı terkin ve Rumun zapt eylediği emâkin ve hususât-i mezbure Efrencin yedlerinde olan Hücet-i Şer'iyye ve Nişan-i Şerif ve senedât-i saire ber mucib-i ahidnâme-i hümâyûn kemâ fi'l-evvel efrenc taifesine bi't-tamam istirdad ve zapt ve yedlerinde kadimî olduğu vechile ibka ve Rumların veyahut Ermenilerin taraflarından ihdas olunan hususât külliyyen ref' ve ihraç ve Divan-ı Hümâyûn kaleminde akebince kayd olunmak üzere gerek münâzi'-i efrenc mahsus olan emâkin ve hususât mahallinde cümle ma'rifetiyle müceddeden bir kıt'a hüccet tahrir ettirilmek babında Şam valisine ve Kuds-i Şerif kadısına hitaben bir kıt'a ferman-i âli isdâr buyurulmasını ve Kuds-i Şerifde mekin Efrenc rahipleri kendü hallerinde iken haric-i Kuds-i Şerifde vâki' Türbe-i Meryem radiya'l-Lahu anhâ yetmiş üç senesinde Efrenc tarafından tâmir olunduğunu Rum taifesi hazm edemiyip sene-i mezbure Recebinde Kamame derununda kavga ve nizâ' peyda ve katli-nüfus ve sefk-i dima' ve Efrencin altun ve gümüş mürassa' ve mücevher dokuz aded kanâdil ve sîm suret ve saliplerini gasb u garete ictirâ eyledikleri Kuds-i Şerif kadısı Abdullah Efendi tarafından i'lâm olundukta sâdır olan emr-i âlide i'lâm-i merkumun fakat yarım satırı zikr olunur Rum taifesinin diğer i'lâmına i'tibar olduğu halde Rum taifesi siyânet melhûz olmağla bu def'a i'lâm-i merkuma nazar olunup ve fimâbaad tecavüzlükleri zuhurunda gasb olunan eşya Rum taifesine tazmin ettirilmek ve menba'-i fesâd olanların muhkem haklarından gelinmek için ol tarafda olan Rum taifesi Kocabaşılara tenbih ve te'kid buyurulmasını ve Kuds-i Şerif müzafatından Yafa iskelesinde mürûr ve ubûr eder efrenc züvvarına müsafirhane olmak üzere Efrenc rahiplerinin ez kadim yed-i tasarruflarında olan bir kıt'a manastır ve mahzenleri ol tarafta birkaç sene mukaddem vâki' olan zelzele takribi ile bâzan münhedim ve akibinde termîm olunmamak cihetiyle haraba müşerref olup elyevm kabil-i süknâ oolmadığından taife-i Efrenc züvvarının inkitana bâis ve ahali-i beldeye ve Haseki vakfına dahi hazer terettüb eylediğine binâen manastır -i mezbûr mahzenleri ile mesâğ-i şer'-i şerif olduğu üzere ta'mir ve binasına mümanaat olunmamak babında Şam Valisine ve Kuds-i Şerif Kadısına hitâben emr-i şerif isdâr buyurula deyû takrir eder.

No : IV

VE YİNE BİR KITA MA'RUZÂT-İ GARİBESİNDE

Bundan akdem emr-i hümâyun-i şevket-makrunlarına binâen Françelûnun ve Rum taifesinin yedlerinde olan bi'l-külliyye senedât-i atika ve cedideyi Osman Molla Efendi ve Mirzazade Esseyyid Muhammed Said Efendi ve Ebubekr Efendi Zade Osman Efendi ve Sadreyn Efendiler dâilerine gösterilüp Rum taifesinin yedlerinde olan Hazret-i Ömer radiye'l-Lahu anı imzasiyle ahidnâmeler merhum ve amağ-fürun leh Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin verdiği hatt-i hümayûnlarıyla muanven ferman -i âlişan ve kezalik Sultan Bayezid Han-i Velî ve Kuds-i Şerif fethinde Sultan Selim Han Hazretlerinin hatt-i hümayûnlarıyla muanven ferman-i âlilerinde her kim hilâfiyle hareket eder ise la'net ve Rabbi'l-alemin kılıcı boynuna olsun deyû tenbih ve te'kid ve kezâlik Sultan Selim Han ve andan Sultan Murad Han Hazretlerinin zaman-i saadetlerine gelince olan selâtîn-i izâmın cümlesinin verdiği hatt-i hümayûn ile muanven fermân-i hümâyunları vech-i meşruh üzere olup ancak bin kırk dört senesinde Sultan Murad-i Râbi' zamanında Francelû yedine bâlada zikr ve tafsil olunanın hilâfına bir ferman verilip ser bölük ağaları eşkıyalarının fetretleri vakti olmağla galiba anların kuvvet-i ibramiyle bir ferman verilmiş taife-i habisenin tasallutları münderfi' oldukda Sultan Murad Han Hazretlerinin ma'lum-i hümâyunları olup Hazret-i Ömer radiya'l-Lahu anhu Hazretlerinin ve ecdad-i izâmlarının hilâflarına hilâf-i şer'-i şerif böyle ferman sudûruna tab'-i hümâyunları rızadade olmayup bin kırk yedi senesi tarihiyle müverrah ferman-i hümâyûnlarda zikr eder ki husus-i mezbur bilfiil Şeyhülislâm olan a'lemü'l-ulemai'l-mütebahhîrîn Yahya Efendi ve vüzeray-i izâmım ve Kadiaskerlerim dailerine havale eylediğimde alâ vech-i ş-şer'î dikkat ve ihtimam eyleyup gördüklerinde bir vechile bâlada mezkûr olan senedât-ı kadime-nin hilâfına ferman verilmekle ehl-i zimmet olan Rum keferesinin yedinden nez' ve harbî olan Françe keferesine teslim eylemek hilaf-i şer'dir deyû tasrih ve beyan buyurmalarıyla ol zamanından beru Ragıb Esseyyid Muhammed Paşa zamanına gelince aralıkta bazı şer' ve kanun bilmeyen vükelâ yediyle Francelû bir iki defa eferman alup yine bazı mâlum olanlar vakıf oldukça kadimisi üzere ibka ba'dehu yine Ragıb Paşa zamanında iki kandil ve iki şema'dân ve bir bir mif-

tah ihdas ile def'-i niza' zu'miyle verdiği ferman ve bálada tafsil olunan senedât-i kadime cümle efendiler dâîlerinin manzurları oldukta Francelû yedlerinde senedât ihticaca sâlih olmadığından gayri kendû reayâmız yedinden nez' olunup harbî kefereye verilmeğe bir vechile mesâğ-i şer'î yoktur deyû cevap ve ittifak ve ittihad eyledikleri mâlum-i devletleri buyuruldukda emr u ferman şevketlû kudretlû azametlû Efendimindir deyû arz ve temliki hususunu israr eyledi.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER

HİKMET BAYUR

Bir eserimizde¹ dediğimiz gibi “Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve katî olarak boşa çıkarmıştır”.

1908 Temmuzunda bütün dünyada pek çok kimse Batı Türklüğünün ve onun o zamanki devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulmuş olduğuna inanmıştı. On yıl sonra ise, 1918 sonbaharında, 1908 “kurtarıcılarının” en belirli başları, 1914 de şuursuzca ateşe attıkları ülkeyi bırakıp Almanya'ya kaçmışlardı ve devlet, yabancının kuklası olarak tahtında kalmaya razı olan bir Padişah başta kalmak üzere, sömürge durumuna düşmüştü.

Gerçi Osmanlı devleti en az üçyüz yıldan beri arkası bir türlü alınmayan iç karışıklıklar ve dış yenilmeler yüzünden çöke ve eriyedurmaktaydı. Hemen herkes de onda, Batı kültürünü esasından benimsememiş olan bütün devletler gibi, yaşama kabiliyeti kalmadığına inanıyordu. Ancak, hâlâ Adriyatik denizinden tâ Kızıl denizin Güneyine ve Basra körfezine kadar uzanan imparatorluğun on yıl içinde parçalanıp ortadan kaybolacağı ve kalan kısmının da sömürge durumuna düşeceği 1908 de meşrutiyet ilânı sırasında kimsenin aklına gelmemişti. Bu gidiş üç yüz yıllık çöküşler zincirindeki çöküşteki çabukluk ölçüsünü de pek, amma pek çok aşmıştı.

Bu yıkımı, o da büsbütün başka ve daha pek ufak bir çapta, belki Çar Rusya'sının birtakım ileri gelinleri tâ 1908 de düşünebilmişlerdi.

Onlar bir hükümdarın mutlakiyeti dışındaki her yönetimin, hele Doğunun geri uluslarını, yıkıma götüreceğine gerçekten inanıyorlar, bu yüzden Osmanlıda meşrutiyet ilânına seviniyor, onu yapanların desteklenmesini ve yöreklendirilmesini bile istiyorlardı.

¹ Türk İnkılâbı Tarihi, c. I, s. 225.

Bütün bu yönler gözönünde bulundurulurken bazıları düşünmüşlerdir ki İttihat ve Terakki olmasaydı, Rumeli'deki subayların ayaklanması sonucunda ikinci meşrutiyet ilân edilmeseydi, Osmanlı devleti için daha iyi olurdu, veyahut yüzyıllardan beri ölüme doğru kayan bu devlet için "daha iyi" sözünü kullanmak doğru olamayacağından "daha az fena" olurdu.

Bu biçim düşünenler şu bakımdan yanılmaktadırlar.

II. Abdülhamit yönetimi o derece çürümüştü ki artık yaşayamayacak bir duruma düşmüştü; iç ayaklanmaların arkası alınamıyordu. Alman dostluğu ve Almanlara Avrupa'yı en çabuk Hindistan'a bağlayacak olan Bağdat demiryolu imtiyazının verilmiş olması İngilizlerin Osmanlı aleyhtarlığını son raddeye çıkarmış ve onlar Osmanlı Arap vilâyetlerinde bir yandan ulusculuk propagandasını azıtmışlar, öbür yandan da sonu gelmeyen ve bir türlü kesin olarak bastırılmıyan türlü illerdeki ayaklanmaları kışkırtmaya ve beslemeye koyulmuşlardı. Yemen'in bir Türk mezarı olduğu köylülerimizin bile ağzında dolaşmaktaydı.

Makedonya'da da durum böyledi, oraya büyük devletlerin denetlemesi girmiş olup biteviye genişlemekteydi. Bulgar, Sırp ve Rum çeteleri ve komiteleri durmadan kâh aralarında çarpışıyorlar, kâh da Türk halkıyla Osmanlı birliklerine çatıyorlardı. Devlet onlara karşı hiçbir sonuç elde edemiyordu. 1908 yılında ise artık bu bölgenin de Bulgaristan, Bosna - Hersek ve Girit gibi belki Osmanlı ile sözde bir ilişiği kalmak üzere kaybedileceği pek yakın görünüyordu. Devlet ise en seçme subaylarını orada toplamıştı. Bunların bu duruma göz yummaları beklenemezdi ve bunlar İstanbul'a yakınlık dolayısıyla bir askerî ayaklanma çıkaracak olurlarsa sarayı tehdit edebilecek durumdaydılar.

En ünlü padişah ve vezirler devrinde bile birkaç yüzyıl matbaayı, yeni bilimleri, yeni biçim askerî talimleri ülkeye sokmamış olan taassup ve her yeniliğe düşman koyu muhafazakâr ruh² hâlâ

² Matbaa 1436 yılına doğru (Fatih'in İstanbul'u almasından 17 yıl önce) tekemmül etmişti. Osmanlı'da matbaa açılacağına dair Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin fetvası ve III. Sultan Ahmed'in fermanı 1726 tarihlidir, yani aradan 290 yıl geçmiştir. Hem de tefsir, hadîs, fıkıh ve kelâm kitapları basmak yasaktır.

Matbaanın yayılmasının da yardımıyla Batı dünyasında XV. ve XVI. yüzyıllarda fişkıran bilim ve sanat hareketinin ortaya çıkardığı bilgiler Osmanlı ülke-

şuurlu ve şuursuz olarak medeniyetin birçok icatlarını Osmanlı ülkesine ve hele İstanbul ile Türk vilâyetlerine sokmamakta ayak diremekteydi. Elektrikle otomobil buralara ancak meşrutiyetten sonra girebilmişti.

Yurdun her köşesini hafiyeler kaplamıştı ve bunların curnalleri üzerine binlerce kimse sürgünlerde sürünmekteydi. Bununla birlikte durum öyle bir biçim almıştı ki bunlardan dahi korkulmaz olmuştu veyahut yönetime karşı öyle bir tiksinti yayılmıştı ki pek çok kişi her şeyi göze alıyordu, hafiyelerde de yılgnlık belirmiş olup pek ileri gidemez olmuşlardı.

Bir örnek durumu anlatır. Bu yazar, Galatasaray lisesini 1909 da bitirmiştir. 1908 den iki üç yıl önceden beri ise arasına meselâ mevlûtlarda öğrencilere şeker dağıtılırken bunlar hep bir ağızdan “Padişahım çok yaşa” diye bağırıyorlardı. Bizler ise, hiç olmazsa büyük çoğunluğumuz “Padişahım başaşağıya” diye bağırırdık. Böyle bağıraranlar arasında vükelânın (bakan) ve hele mâbeyinci gibi Padişahın yakınlarının çocukları da bulunuyordu. Böylelikle “velinimeti bi minnetimiz” diye anılan padişahı, ona en yakın çevreler gençlerinin bile sevmedikleri ve saymadıkları görülüyordu³.

Bunları yazmakla şu sonuca varmak istiyoruz.

II. Abdülhamit yönetimi yıkılmaya mahkûmdu, içeride ve dışarıda hiç kimsenin önünde itibarı kalmamıştı, akli eren kimse onu sevmiyordu; o, sonrası ne olursa olsun yıkılmaya mahkûmdu. Bir

sinde ancak Tanzimattan sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana dört yüz yıllık bir gecikme ile okutulmaya ve yayılmaya başlanır. Bu gibi bilgilerin medreselere girmesi ise birinci genel savaş sırasında 1915—16 yıllarında yani beş yüzyıl geç olur.

İsveç kralı Gústav Adolf'un yeni silâhlara göre 1630 dan bu yana uyguladığı tabiye usulleri ancak 1826 da yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra, yani iki yüzyıl kadar geç kalınarak Osmanlı askerlerinin ona göre talim ve terbiye edilmesine başlanabilmesiyle ordularımıza girer.

Her defasında da dini kendi istek ve menfaatlerine uydurarak kullanan bir takım ulemanın, yenilik düşmanlığını yenmek için uzun, çok kere de kanlı uğraşlar gerekmiştir.

³ Burada özel bir hâtıramı da anacağım. Küçükken yerli kumaştan elbise yaptırmak istedim. Bir yargıtay üyesinin kızı olan annem: “Hereke fabrikası Abdülhamid'indir, ona mı kazandırmak istiyorsun?” demişti. Bu olay da anılan padişaha düşmanlığın ne derece yayık olduğunu gösterir.

kere bir yönetim bu duruma düştümüydü uluslar sonrasını pek düşünmeden onu yıkarlar ve Abdülhamit yönetimi genel düşmanlık ve tiksinti altında ve bütün ulusun memnunluğu içinde Makedonya'da komitecilerle çarpışan subaylarla İttihat ve Terakki teşkilâtının baskısı altında pek büyük bir kolaylıkla yıkılır.

Denilebilir ki 1914—18 genel savaşından sonra Rusya, İtalya ve Almanya'da Abdülhamid'in zulmüne çok, ama pek çok rahmet okutacak zalim yönetimler kurulmuş ve bunların son ikincisi ancak dış yenilgi üzerine yıkılmışlardır. Bu söz ancak görünüşte doğru sayılabilir. Bu ülkelerdeki zulüm birçok maddi ilerlemeler, gelişmeler, ilerisi için ümitler uyandıran devrimler, buna da eklenen bir takım dış başarılarla ayakta durabiliyorlardı; ve bu ülkeler ve halk yönetime karşı kısmen olsun bu yüzden susuyordu ve onu destekliyordu. Bu yönetimler de savaşta yenilgi olur olmaz yıkılmışlardı.

Abdülhamit yönetimi ise içeride ekonomik gerilik ve sonsuz kanlı ayaklanmalar içinde bocalıyor, dışarıya karşı da biteviye iller ve ülkeler kaybediyor, durmadan devletin onurunun kırılmasına yol açıyor, bu yüzden halk ayaklanmasın diye de ezici bir baskıya başvuruyordu.

Padişahın tek mânevi desteği eskiden kalma alışıklıklar ve üç yüzyıldır arkası alınamıyın yıkımlara rağmen hâlâ yüzde yüz ölmemiş olan Padişah-Halifeye karşı bağılıktı.

İkinci meşrutiyetin bir asker ayaklanması sonucunda elde edilmesini ve dümenin İttihat ve Terakki eline geçmesini önlemeyebilecek tek çare II. Abdülhamid'in daha önce, meselâ Makedonya sorunu alevlenmeden, XIX. yüzyılın sonlarında ölmesi, yerine geçecek olan V. Mehmet'in de herhangi bir komiteci teşkilâtının tehdidi hattâ boyunduruğu altında bulunmıyarak yönetimi değerli devlet adamlarının eline vermesi ve onların bir meşrutiyet yönetimi kurmaları olabilirdi.

Bunu imlemekle yetineceğiz ve tarihi yeni baştan yazmak yoluna gitmekten kaçınacağız.

Bu yönleri belirttikten sonra II. Meşrutiyet devrinin başlıca olaylarını gözden geçirip onlarla ilgili düşüncelerimizi açıklayacağız.

Bilindiği gibi Abdülhamid'i meşrutiyeti kabule zorlayan kuvvet birçok genç subaya dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi, bu

cemiyetin en sözü geçen üyesi de Talât Beydi. İkinci meşrutiyet devrinin en önemli olayları bu teşkilâtın ve bu kimsenin davranışlarının az çok birer sonucu sayılabilir.

BOSNA - HERSEK, TAŞLICA VE BULGARİSTAN
OLAYLARI

1878 Berlin antlaşmasıyla, o zamana kadar birer Osmanlı ülkesi olan Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan'a verilmişti. Bu devlet Taşlıca sancağını da askerce işgal etmişti, bu son işde amaç aynı soydan olan Sırbistan'la Karadağ'ın arasına girerek bunların birleşmesini önlemektir.

1908 de ikinci meşrutiyetin ilânından az sonra Avusturya ile Rusya arasında birtakim görüşmelerde bulunulmuş ve sözle de olsa pek belirli olmadıkları için iki yanca başka türlü yorumlanacak olan birtakim anlaşmalara varılmış veya yaklaşmıştı.

Bunlara göre Rusya belirsiz biçimde Bosna-Hersek'in Avusturyaya yalnız fiilen değil resmen de kendi ülkesine katılmasını kabul etmiş, bu devlet de Rusya'nın Boğazlarda savaş gemileri için bazı geçiş kolaylıkları elde etmesine, yine pek belirli olmıyan biçimlerde razı olmuştu. Bu belirsiz anlaşmaya aşağıda anılacak hava içinde varılmıştı.

Meşrutiyetten sonra Osmanlı'nın Hıristiyan uyrukları büyük bir sevinç içinde çalkalanır. Bu arada Makedonya komiteleri de devletle barışma yolunu tutunca büyük devletler Makedonya'daki türlü denetlemelerinden vazgeçip orayı eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimine bırakmaya karar verirler (Babıâliye bildirme günü 3 Ekim 1908). Bunun üzerine Avusturya, Bosna-Hersek'in durumunu kesin olarak kendi lehinde değiştirme kararını açığa vurur (İmparator-Kıralın iradesi 5 Ekim 1908). Bu işte İttihat ve Terakki'nin bir hareketi onu ayrıca ivedilikle davranmaya sevkeder. Bosna-Hersek sözde olsun Osmanlı'nın bir vilâyeti sayıldığı için İttihat ve Terakki'nin orada da seçim yaptırmaya kalkışacağı yolunda dolaştırılan ve gazetelere geçen söylentiler bu işteki âmillerden biridir.

Avusturya bu vilâyeti kendi ülkesine katarken Taşlıca sancağındaki askerlerini geri çeker ve orasını Osmanlı'ya geri verir.

Böylelikle Osmanlı gerçekten bir sancak kazanmış olmakla birlikte, çoktan elden çıkmış olan Bosna-Hersek'in sözde kaybı ağır bir

darbe sayılır; bunun arkasından Bulgaristan'ın da sözden ileri gitmiyen Osmanlı'ya bağımlılığını ortadan kaldırıp kendini bağımsız ilân etmesi (5 Ekim 1908) mânevi durumu büsbütün ağırlaştırır.

İkinci meşrutiyet bu olaylardan doğan gergin hava içinde gelişmeye çalışacaktır.

OSMANLI'YI YIKIMA GÖTÜREN YANLIŞ DAVRANIŞLAR ZİNCİRİ

Bunun başında komitecilikten yetişmiş İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendilerini derhal devlet adamı sanmaları ve başa geçmek istemeleridir. Bunun için de orduyu bir âlet gibi kullanarak onu siyasanın içine sürüklemeleridir.

Gerçi ordu sayesinde mebusları korkutarak Kâmil Paşa aleyhine mecliste oy aldıktan sonra eski devlet adamlarından Hüseyin Hilmi, Hakkı ve (Küçük) Sait Paşa gibilerini⁴ sadarete getirmişlerse de bunları hep birer paravan gibi kullanarak kendi istediklerini onlara yaptırmaya kalkışmışlardır. Görünürde sadrazam kim olursa olsun daima gerçek sadrazam Talât ve gerçek maliye-ekonomi işlerinin başı Cavit Beyler olagelmıştır.

Bu gibi sadrazamlar da, durum artık işbaşında kalmalarını imkânsız kılincaya veya kendilerine İttihat ve Terakkice yapılan baskılar dayanılamıyacak bir ölçüyü buluncaya kadar mevkilerinde tutunabilmişler ve sonra yerlerini bir benzerlerine bırakmak zorunda kalmışlardır.

Yukarıda imlediğimiz yanlış davranışlar zincirinden birkaç halkayı aşağıda anacağız.

⁴ İkinci meşrutiyet devri sadrazamları şunlardır: Meşrutiyettin ilânında Avlonyalı Ferit Paşa'dan sonra sırasıyla: Sait Paşa (22 Temmuz-4 Ağustos 1908), Kâmil Paşa (5 Ağustos 1908-13 Şubat 1909), Hüseyin Hilmi Paşa (14 Şubat-13 Nisan 1909), Tevfik Paşa (13 Nisan-5 Mayıs 1909), Hüseyin Hilmi Paşa (5 Mayıs-28 Aralık 1909), İbrahim Hakkı Paşa işe başlayıncaya kadar H. Hilmi Paşa 15 gün vekil kalır; İbrahim Hakkı Paşa (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911); Sait Paşa (30 Eylül 1911-16 Temmuz 1912), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22 Temmuz-29 Ekim 1912), Kâmil Paşa (29 Ekim 1912-23 Ocak 1913), Mahmut Şevket Paşa (23 Ocak-11 Haziran 1913), Sait Halim Paşa (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917), Talât Paşa (4 Şubat 1917-8 Ekim 1918), Ahmet İzzet Paşa (14 Ekim 1918).

Bundan sonrası Osmanlı devletinin sömürgeleşmesi gelir.

ORDUYU SİYASAL BİR ÂLET OLARAK KULLANMAK

İttihat ve Terakki'nin bazı üyeleri ve birtakım subaylar ordu siyasal bir âlet gibi kullanılmazsa irticain üstün geleceğine içten inanıyorlardı. Ancak bunların birçoğu bu işi iktidara fiilen geçmek, subayların bazıları da sıra dışı ilerlemek için bir vasıta sayıyorlardı ve gerçekten de öyle oluyordu.

Mustafa Kemal ile ona inanan birkaç kişi bu gidişi önlemek için çok uğraşmış iseler de teşkilâtlı cüceler, o sırada o devî yenmiş ve onun orduyu siyasadan kesin olarak ayırma isteğinin gerçekleşmesini engellemişlerdir; hattâ onu öldürmeye bile kalkışmışlardır.

Bu yüzden bir yandan devlet işleri, komitecilikteki başarılarından başka bir sıfatı olmıyan Talât, ordu işleri de kendisinde hiçbir komuta kabiliyeti bulunmayan Enver gibilerin eline düşmüştü.

Bütün yıkımları kökü ve kaynağı, böylelikle ortaya çıkan durumdur :

“İttihatçı” subayların orduda üstün durum elde etmeleri kendilerine “Halâskâr” adı verilen başka birtakım subayların bir birlik kurmaları sonucunu doğurur. Bunlar Rumeli'deki kargaşalıklarla Trablusgarp savaşından faydalanarak erleriyle birlikte ayaklanır, hükûmeti devirir ve ister istemez başlangıçta olsun kendi nüfuzları altında işleyen bir hükûmet kurarlar (Temmuz 1912). Balkan savaşı bu çekişmeler içinde başlar ve devletin ağır bir yenilgisiyle biter.

MUHALİF ÖLDÜRME SİYASASI

II. Abdülhamid'in ezici istibdadına karşı uğraşılırken hele son anlarda İttihat ve Terakki komitesi Padişahın bazı hafiyesiyle en candan adamlarını öldürtmüştü. O sırada bu öldürme işini üzerine alanlar pek büyük tehlikeleri göze alıyorlardı ve bu iş bir bakıma yurdun faydası için yapılmış bir kahramanlık sayılabilirdi ve sayılmıştır. Ancak Abdülhamit devrildikten sonra ve iktidar elaltından veya resmen İttihat ve Terakki eline geçtikten sonra bu yolda devam edilmiş ve birkaç muhalif gazeteci sokakta öldürülüp, öldürenler yakalanmamıştı. Bu ise halkın vicdanını ayaklandırmakla birlikte can korkusuyla birtakım kimselerin İttihat ve Terakki'yi bir an önce devirmeye çalışmalarını gerektirmişti. 31 Mart (13 Nisan) 1909 irtica hareketini kıskırtanlar, birkaç gün önce öldürülmüş olan Serbesti

gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmüş olmasından (6-7 Nisan 1909 gecesi) kısmen olsun faydalanmışlardı.

Bundan başka hiçbir ülke gece sokakta muhalif öldürten bir komiteciler yönetimine uzun zaman dayanamazdı.

DEVLETİN İÇ DURUMUNU KAVRAYAMAMAKTAN
DOĞAN YIKIMLAR

Osmanlı devleti gelişme derecesi ve bünye bakımından birbirinden son derece ayrı kısımları kapsamaktaydı. Arnavutluk, Yemen, Asir, Havran ve daha türlü yerlerin ortaçağınmsı feodal bir bünyeleri vardı. Makedonya'da ise, üç Hıristiyan unsuru (Sırp, Bulgar ve Rum) birbirlerine düşmanlıkları ayrı ayrı her birinden kalabalık olan Türk unsuruna nispi bir güven sağlayabildiği gibi, bu üç unsuru dışardan destekliyen ve kıskırtan, kendileriyle soydaş devletlerin de birbirine düşmanca bakmaları sonucunu doğuruyordu.

Pek bilgisiz devlet adamı olan İttihatçılar ve onlara perde olmayı kabul eden ricâl bir yandan iki yıkıcı yanlış işlerler ve öbür yandan da bazı Arap ülkelerinde Abdülhamit devrinden kalma anlayışsızlıkları devam ettirir, hattâ azıttırırlar.

İttihatçılarca işlenen yanlışların temeli şu düşünceye dayanmaktaydı: Osmanlı devleti bütün parçaları eş bir devlettir, dolayısıyla İstanbul, Batı Anadolu ve Suriye gibi ileri olan yerlerle daha genel olarak Türklerin yaşadıkları yerler nasıl yönetiliyorsa devletin öbür kısımları da öyle yönetilmelidir.

Arnavutluk o vakite kadar devlete bağlı kalmıştı. Orası Rume-
li'de devlet için bir dayanak durumunda bulunan ve öyle kaldıkça Makedonya Türklerinin tabii bir yardımcısı olan bir ülke idi. Ora halkı yoksul ve dağlık ülkesinde iptidaî bir yaşayış yaşamakta ve kendi bayraktarlarına bağlı olup vergilerin birçoğunu vermemek-
teydi. Yoksulluk yüzünden bu vergi vermeyişin devlet hazinesine girecek para bakımından maddi bir önemi de yoktu. Fiilî devlet yönetimi de orada pek gevşek idi.

Anlayışlı devlet adamları önce Arnavutluğu kültürel ve ekonomik bakımdan geliştirmeye, orasını daha ileri Osmanlı illerinin durumuna yaklaştırmaya çalışırlardı.

İttihatçılar ve onlara âlet olan eski ricâl ise öyle yapmayı iş ters taraftan başlarlar; önce Arnavutluğu İstanbul veya Batı Anadolu gibi yöneltmeye ve ora ileri gelenlerinin nüfuzunu kırmaya kalkışır- lar, bunun üzerine orada bir sürü ayaklanma olur, ordunun en değerli kısımları orada yıpranır ve Makedonya Türkleri de Batı- larında önemli bir dayanaktan mahrum kalırlar. Esasen İtalya Trablusgarp savaşına başladıktan sonra İttihat ve Terakki hükûmeti Arnavutluk'taki siyasasını yumuşatır ise de iş işten geçmişti; hem bu ülkenin devlete güveni kalmamıştır, hem de Balkan devletleri bunu anladıklarından bu yön onları Osmanlıya çatmaya daha da yürek- lendirmiştir.

Bu işte İttihatçıların esas suçu Arnavutluk'u Osmanlı ülkesinin ileri kısımları gibi yöneltmeye kalkışmak değil, bu işi birden bire, orayı geliştirmeye koyulmadan ve buna güçleri yetmez iken kalkış- maktı; yani kuvvetler hesabını yanlış yapmışlardı. Bu ise devlet adamları için en büyük suçtur, çünkü devletleri yıkıma götüren âmillerin başında bu gibi yanlışlar gelir, bunu doğuran sebep de o sırada işbaşında bulunan devlet adamlarının bilgisizliği ve değer- sizliği idi.

31 MART (13 NİSAN) 1909 AYAKLANMASI

Osmanlı tarihinde her yeni hamle için olduğu gibi ikinci meşru- tiyetin de bir irtica hareketiyle karşılaşması beklenilebilirdi. Patrona Halil'lerin, Kabakçı Mustafa'ların nesli sönmüş değildi. İttihat ve Terakki bunu hiç düşünmediği gibi bu ayaklanmanın patlaması için hemen her şeyi yapmıştır; kendi aleyhinde yapılan "kâfirlik" ve far- masonluk propagandasını önliyememesi, o devirde erlerin psikolojisini pek kavrayamamış olması, Selânik'ten getirttiği ve kendilerine son derece güvendiği avcı taburlarını her işte öbür askerlere karşı kullan- ması, bir muhalif gazeteciyi sokak ortasında öldürtüp kendisinden olan katili gizlemesi bu olaylar zincirinin birer halkasıdır.

İstanbul'a Selânik'ten getirilen avcı taburları ise başkent garni- zonu içinde bir damla gibi idiler ve yavaş yavaş öbür askerlerin düşmanlığının üzerlerinde toplandığını anladıkları ve uğradıkları tehditlerden ürkmeye başladıkları gibi irticain propagandası da gitgide onlar arasına girmiş ve tesirini göstermeye başlamıştı.

Kendi anlayışsızlık ve yanlış tedbirleri üzerine patlayan ayaklanma karşısında ise İttihat ve Terakki şaşalamıştı. Mustafa Kemal'in soğukkanlılığı, keskin görüşü ve azmi olmasaydı irticain bastırılması çok uzayabilir ve devlet temelinden sarsılabilirdi.

Bu bastırılışın nasıl geliştiğini burada anlatmıyacağız.

MAKEDONYA'DA KİLİSE VE OKULLAR SORUMU

Bu sorunun esası şudur. Bu bölgenin birçok köyünde Sırp, Bulgar ve Rumlar karışık olarak oturmaktadırlar, bazı köylerde bu üç unsur da bulunur, bazılarında ise bunların yalnız ikisi vardır. Bu işte müslüman Türkleri anmıyoruz. Yukarıda sözü geçen üç Hıristiyan unsur da ortodoksdur, ancak onlarda ulusal duygular dinsel duygulardan üstün olduklarından küçük köylerdeki tek kilise veya tek okulu bir türlü aralarında bölüşememekte, onları yalnız kendi cemaatleri için istemekte, oralarda yalnız kendi propagandalarını yürütmeye çalışmakta ve bu yüzden aralarında sık sık çarpışmalar olmakta idi. Bu durum Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da birbirlerine düşman gözü ile bakmalarını gerektirmekte olup bu devletler kendilerinden olan cemaatlerin kayrılması için birbirleri aleyhine Babıâli'ye başvurmakta idiler. II. Abdülhamit bu durumdan faydalanarak anılan üç Balkanlı devletin aralarındaki gerginliği ve, elaltından da, sözü geçen üç ulus arasındaki çarpışmaları sürdürmeye çalışır ve bunda epey başarı sağlardı. Denilebilir ki bu yön Avrupa'nın Makedonya'daki çarpışmalar yüzünden ora işlerine gitgide daha büyük ölçüde karışmasını, dolayısıyla de bu ülkenin Osmanlı yönetimi dışına kaymasını gerektiriyordu. Ancak bu üç unsurun birleşip Türklere ve Osmanlı devletine karşı durum almalarının ve onların arkasından üç Balkan devletinin birleşmelerinin çok daha yakın bir tehlike teşkil edeceği besbelli idi ve İttihatçı devlet adamları bunu anlamalıydılar.

Anlıyamadılar ve sandılar ki her köyde kilise ile okulu oradaki en kalabalık cemaate vermek ve öbür cemaat veya cemaatlere ayrıca devlet hesabına kilise ve okullar yaptırmakla Makedonya'da bay-sallığı kurarlar ve büyük bir başarı sağlamış olarak halkın ve Avrupa'nın karşısına çıkarlar.

Sonda iş hiç de öyle olmaz, üç Hıristiyan cemaat ve onların soydaşları olan Balkan devletleri arasında yakınlaşma kolaylaşır.

Onlar birbirlerine yaklaşırken Osmanlı'da hele orduda İttihatçı-İtilâfçı kavgası alıp yürür, İtalyan savaşı buna eklenince Balkanlı devletler birleşip Osmanlı'ya saldırır ve onu yenerler.

Osmanlı devleti de bu işte bir kere daha komitecilikten devlet adamlığına geçmiş olanların bilgisizliğine ve yanlış hesaplarına kurban olmuş olur.

BALKAN SAVAŞININ SONUÇLARI

Balkan savaşındaki yenilgi başka bir durum ortaya çıkarır. O zamana kadar Osmanlı devleti Balkanlıların ayaklanma ve saldırılarını daima ezebilmişti ve ancak Rusya gibi bir büyük devletin savaşta onu yenmesi veya Avrupa Ahengi Düvelisi denilen altı büyük devletin görünüşte birleşmesi onu Balkanlılara şu veya bu yerleri vermek ve haklar tanımak zorunda bırakabilirdi.

Yunan ayaklanmasının Mısır Paşası Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşaca bastırılması (1824—1827), Bulgar ayaklanmasının ezilmesi (1876), Sırbistan'ın 1877 de kesin olarak yenilmesi, Yuanistan için de 1897 de böyle olması bu dediğimizin doğruluğunu gösterir. 1912—1913 de ise Balkanlılar kimsenin yardımına muhtaç olmadan Osmanlı'yı yenerler ve Rumeli'nin pek büyük bir kısmını ondan alırlar.

Bu olay iki türlü sonuç doğurur: biri büyük devletlerin de gücü hiçe inmiş sayılan Osmanlıdan "çalışma alanı" gibi adlar altında pay almaya kalkışmaları ve bunu elde etmeleridir.

İkincisi Sırbistan'ın bu savaştan pek büyük kazançlarla çıkmış olmasının, halkının yarıdan fazlası Slav olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu kuşkulandırması, çok kaygılandırması ve bu devletin geleceğini sağlamak düşüncesiyle Sırb'ı ezmek için fırsat kollaması, nihayet bunu buldum sanarak ona çatması, böylelikle de birinci genel savaşa (1914—18) yol açması olur. Yani özet olarak Balkan savaşlarının sonucu olarak aşağıda göreceğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi işi biter ve Avusturya-Macaristan'ın bölüşülmesi sorumunu had bir biçimde ortaya çıkar.

Bu devletle Almanya ise bunu önlemek için Sırbistan'ı ezmek gerektiğine inanırlar ve Avusturya veliahtının öldürüldüğü Bosna-Saray suikastı onlara bu yolda bir vesile vermiş olur.

OSMANLI ASYASI'NIN BÜYÜK DEVLETLERCE NÜFUZ, ÇALIŞMA VE
MENFAAT ALANLARI ADI ALTINDA BÖLÜŞÜLMESİ
VE OSMANLININ BİR TAKIM ANLAŞMALARLA
BUNU TASDİK ETMESİ

Bu yön üzerinde uzun durmayacağız, çünkü çok çapraşıktır ve anlatılması ince ayrıntıların verilmesine bağlıdır. Bu yönü Türk İnkılabı tarihimizin c. II, K. III ünde esaslı olarak inceledik.

İşin özeti şudur: bütün Osmanlı Asyası tâ İzmit'ten Arabistan yarım adasına kadar İngiltere, Fransa, Almanya arasında çalışma ve menfaat alanları olarak hem kendi aralarında, hem de Osmanlı hükûmetiyle anlaşmalar yapılarak bölüşülür. Rusya'ya da, Doğu Anadolu'da, Sivas'la Diyarbakır'ı da içine alınan bir siyasal denetleme bölgesi, yine bu devletle Babıâli arasında yapılan bir anlaşma ile tanılır.

1914 de genel savaşın başladığı sırada Avusturya ile İtalya için birer bölge tanınması işi de kesin bir karara bağlanmak üzere idi.

Bundan sonra Osmanlı devletinin bir genel savaşa meydan vermeden fiilen yok olması bir zaman işi idi ve artık "Şark Meselesi" yani "Doğu sorumu"nun onunla ilgili kısmı çözülmüş demektir.

Ancak yukarıda andığımız öbür sebep, yani Avusturya-Sırbistan gerginliği bir genel savaş âmili olarak ilk saffa geçerek 1914 yıkımının patlamasını gerektirmiştir.

İTTİHATÇILARIN GİTGİDE DAHA ÇOK ALMANYA'YA
YAKINLAŞMASININ SONUÇLARI

II. Abdülhamit saltanatının ikinci yarısında hep Almanya'ya dayanmaya çalışmıştı, onun desteğini elde etmek için de ona bir takım demiryolu vesaire imtiyazları vermek zorunda kalmıştı. Bu imtiyazlar arasında Avrupa'dan Hindistan'a en çabuk gitmeyi sağlayacak olan Bağdat demiryolu imtiyazı en çok İngiltere'yi, daha az ölçüde de Rusya'yı ürkütmüş ve bu devletleri bir takım tedbirler almaya sevk etmişti; İngiltere Arap vilâyetlerinde bir takım ayaklanma ve ulusal hareketlerin gelişmesini kışkırttığı gibi, Rusya da kendi ülkesine sığınmış olan Ermenileri bir tehdit vasıtası yaparak Osmanlı hükûmetini, Ereğli-Adapazarı-Ankara-Kayseri-Sivas-Diyarbakır-Van çizgisinin Doğu ve Kuzeydeki demiryollarını doğrudan

doğruya kendisi yapmayacak olursa (ki Osmanlının buna hiç gücü yoktu) bir Rus şirketine yaptıracığını ve bunun şartlarının Almanlarca yapılan Bağdat demiryolunun şartlarına uygun olacağını üstlenmek zorunda bırakmıştı.

II. Abdülhamit'in Almanlara dayanması meşrutiyet ilân edilince devleti onun muarızı olan İngiltere ve Fransa'ya eyginlik göstermiye sevkederse de bu durum Kâmil Paşa'nın sadareten çekilmesinden sonra (1909) çok sürmez.

Çok usta bir diplomat olan Alman büyükelçisi Baron Marşal (Marshall) kolaylıkla İttihat ve Terakki ileri gelenlerini şu yönlere inandırır :

Avrupa büyük devletleri arasında Osmanlı ile bitişikliği ve ülke yakınlığı olmayan, ondan bir şey istemeyen tek büyük devlet Almanya'dır. Dolayısıyla Osmanlı devleti yalnız ona karşı tam bir güven besliyebilir.

Almanya'nın bağlaşıkları olan Avusturya'nın Bosna-Hersek'de ve İtalya'nın Trablusgarp'te ve 12 adada bu devletin izniyle yaptıkları, İttihat ve Terakki'nin göztünü açamıyacaktır; ancak karşı taraf devletlerinin (İngiltere v. s.) Osmanlı'ya karşı davranışlarını büsbütün çetinleştirecektir.

Daha sonra 1913—14 yıllarında Osmanlı Asya'sının ekonomi ve çalışma alanları adı altında bölüşüldüğü sırada İzmit'ten Musul'a kadar uzanan Alman payı bu devletin Osmanlı ülkesinde hiç gözû olmadığı efsanesini hiçe çıkardıktan sonra da Osmanlı devlet adamlarının gözleri açılmıyacaktır.

İSLÂMÇILIK VE TÜRKÇÜLÜK

Hilâfetin mânevi nüfuzunu bir kuvvet sanarak onu dış siyasa alanında faal biçimde kullanmaya kalkışan başlıca Osmanlı Padişahı Abdülhamit olmuştur. Onun bu işe sarılmasında bir yandan Cemalettini Afgani gibi dış mütefekkirlerinin, öbür yandan da Alman İmparatoru gibi elinde Müslüman sömürgesi olmayıp İngiltere, Fransa ve Rusya'yı boyundurukları altında tuttıkları Müslümanlar vasıtasıyla baskı altına almak isteyen dış kışkırtıcıların tesiri olmuştu. Bu siyasa Osmanlı devletine o sırada pek aciz durumda bulunan sömürgeci halkın belki teveccühünü kazandırıyordu, ama en güçlü

devletleri ona candan düşman kılıyordu, dolayısıyla duyguları bir yana bırakıp siyasal bakımdan düşünürsek bu yol zararlı ve yanlış bir yoldu.

Türkçülük ve Turancılık lehindeki gidişi ise Abdülhamit İslâmcılık siyasasına karşıt saydığından yasak etmekteydi.

İttihat ve Terakki onun İslâmcılık siyasasını olduğu gibi ele alır ve buna Turancılık siyasasını ekler.

Ancak gerek Abdülhamit gerekse İttihat ve Terakki, Atatürk'ün T.B.M.M.inde 1 Aralık 1921 de demiş olduğu gibi esas bakımdan amaçlarına şu yönden ulaşamamışlardı :

“Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garezini, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz panislâmizm yapmadık, belki “yapıyoruz, yapacağız” dedik. Düşmanlar da “yaptırmamak için bir an evvel öldürelim” dediler. Panturanizm yapmadık; “yaparız, yapıyoruz, yapacağız” dedik ve yine öldürelim” dediler. Biz böyle yapmadığımız, yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh, Efendiler, biz hayat ve istikbal istiyen milletimiz ve yalnız ancak bunun için, hayatımızı ibzal ederiz.”

Bu sözler Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Millî Mücadele devirlerinde tam bir gerçeğin açıklanması idi.

İttihat ve Terakki Türkçülük ve Turancılık siyasasını ayrıca da Balkan savaşı yıkımlarından doğan bazı güç durumları ve onların zaruri kıldıkları fedakârlıkları izah için⁵ kullandığı gibi, bazan halkı uzak hayallerle avutarak o zamanın gerçeklerini unutmaya sevk etmek için de kullanmıştır⁶.

Bununla birlikte Türk ulusuna benliğini ve gerçek büyüklüğünü duyurmak, bu duyguları İslâmlık ve Osmanlılık duyguları içinde âdeta eritilmiş bir durumdan kurtarmak bakımından İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasasının çok müspet bir yanı da vardır ki hele Millî Mücadele sıralarında büyük tesir ve faydası olmuştur.

⁵ Bk. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, c. II, K. IV, s. 348 v.d.

⁶ Aynı eser, s. 364 v.d.

Ancak bu duyguya müspet ve bilimsel biçimini veren, hele onu içinde bulunulan durumda en makul ve faydalı ölçüde sınırlandırıp geliştiren Atatürk olacaktır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞ

Osmanlı devletinin savaşa katılması dolayısıyla yazılmış olan en acı yazı, hele bu girişte başlıca âmil olmuş olan Enver, Talât ve Cemal Paşaların kıt anlayışını açığa vuran en ağır yazı, Alman başbakanı Betman Holveg'in hâtıralarında bulunan şu satırlardır ⁷.

“Marn vuruşması bize askerî çarpılarda bulunarak savaşı çabuk bitirmek ümidini kaybettirdi... Biz sayıca pek üstün kuvvetlerle kuşatılmış bir kalenin güçsüz garnizonuna benzetilebilirdik. Biz pek parlak zaferlere rağmen savaşı başarılı biçimde nasıl sona erdirebilirdik. Buna karşılık vermek işi kadere düşüyordu. Artık amacımız öz savunmamız olmuştu...”

Durum böyle olduğuna göre, halkın neden yıllar boyunca boş zafer ümitleriyle avutulmuş olduğu tenkidine Alman başbakanı halkın mâneviyatını yüksek tutmak, Avusturya'nın durumunu gözetmek zaruretleri gibi sebepleri andıktan sonra şunu da der :

“Öyle yapılmasaydı kim iddia edebilir ki, İtalya'nın son vereceği (savaşa girmek) kararını geciktirebilmek, Türkiye ile Bulgaristan'la bağlaşmak işini başarabilirdik.”

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi Osmanlı Asya'sını aralarında yaptıkları anlaşmalarla bölüşmüş olan ve birbirleriyle bir ölüm kalım savaşına tutuşmuş bulunan büyük devletlerin hepsi içten bizim düşmanlarımızdı, daha doğrusu hepsi bizi bir şikâr sayıyorlardı.

Buna göre onların boğuşmalarına seyirci kalmak bizim için doğru yol sayılabilirdi. Bu devletler arasında bizim için Türklük bakımından en tehlikeli olanlar, Rusya ile Almanya idi; çünkü ikisi de daha çok imparatorluğun Türk bölgelerine gözlerini dikmişlerdi ve oralara her ne ad altında girerlerse girsinler kendi ırklarından göçmenler yerleştirebilirlerdi ve bunu tasarlamaktaydılar. Ancak Rusya hem sınır bitişikliği dolayısıyla hem de boyunduruğu altında milyonlarca Türk'ü tutması yüzünden daha tehlikeli idi ve onun

⁷ H. Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, K. II, s. 537.

yenilmesi, hiç olmazsa çok ezilmesi, Osmanlı için faydalı olacaktı. Bunu sağlamak yolunda ise önemli bir adım atılmış ve Boğazlar torpillenerek kapatılmakla sanayii o zaman oldukça geri bulunan Rusya öbür bağlaşıklarıyla ancak Uzak Doğu'daki Vladivostok ve Kuzey donmuş denizindeki Arkanjel gibi pek uzak ve verimsiz limanlarla temas edebilecek bir duruma sokulmuştu.

Bununla yetinmek için en doğrusuydu ve Almanya'ya hizmetlerin en büyüğü yapılmış bulunuyordu. Denilebilir ki karşı yan bizi bu durumda bırakmazdı ve ergeç Boğazları açmamızı istiyecek ve biz bunu kabul etmeyince bize karşı savaşa girişecekti.

Bu muhakkak olmamakla birlikte muhtemel sayılabilir; ancak savaşa ne kadar geç girilirse bizim için o kadar kârlı idi. Esasen hele İngilizler, Hindistan Müslümanlarının durumu yüzünden kendilerinin değil, bizim savaşa başlamamıza çok önem veriyorlardı.

Osmanlı devleti ise daha Trablusgarp ve Balkan savaşlarının yaralarını saramamıştı, ülkede yol denilmeye değer bir şey yoktu, demiryolları ise Ankara ve Ulukışla'da bitiyordu, yani oralardan meselâ Erzurum'a ancak araba ve atla gidilebilirdi, Rusya'nın ise sınırimıza kadar demiryolu vardı; tek ciddi yakıt kaynağımız o sırada verimi yılda birkaç yüz bin tonu geçmiyen Ereğli kömür madenleri idi.

Durum böyle iken Osmanlı devletinin neden kendi isteğiyle savaşa katıldığını anlamak güçtür, bu ancak baştakilerin bilgisizlik, anlayışsızlık, aşırı ihtiras ve tedbirsizliği yüzünden Alman devlet adamlarının tuzağına kolaylıkla düşmüş olmalarının sonucudur.

Onlar Turan'ı fethetmek, sömürgeler halkını kurtarmak gibi düşüncelere kapılmışlar, Almanya'nın: "ben savaşı çarçabuk kazanacağım, geç kalırsanız size bir şey vermem" yolundaki sözlerine inanmışlar ve Alman malî yardımını olmadan seferber ettikleri orduyu ayakta tutacak tedbir bulamadıkları için Almanya parayı kesmek tehdidinde bulununca savaşa girmeye razı olmuşlardır.

O gün Osmanlı devletinin yok olma kararı da imzalanmış sayılabilir.

Savaşa katılma yıkımını önlemek için Sofya'da ataşemiliter bulunan Mustafa Kemal uyartılarda bulunmuş ise de öğütlerine aldırılmamıştır.

SAVAŞIN ÇOK KÖTÜ BİÇİMDE YÖNETİLMESİ VE ALMANLARA
KÖRÜ KÖRÜNE UYULMASI

Padişahın vekili olarak başkomutanlık yapan Enver Paşa komutan olarak bir hiçti denilebilir, bunu doğrudan doğruya yönelttiği Sarıkamış yıkımında gösterdiği gibi genel sevk ve idaresinde de göstermiştir.

Bundan başka Alman genel karargâhının yanılmazlığına kesin bir inanı vardı, bu yetmiyormuş gibi Almanya'nın savaştan sonra Osmanlı'ya her istediği ülkeleri ve menfaatleri sağlayacağına o kadar inanıyordu ki Osmanlı ordusunu Alman stratejik menfaatleri uğrunda harcamaktan çekinmiyordu. Yine bu gibi düşüncelerle Almanlara yurt içinde hem komuta, hem de yönetim bakımından pek aşırı yetkiler vermeyi doğru buluyordu.

Bu konularda da savaşın en başarılı ve değerli Türk komutanı olduğu çarçabuk anlaşılacak olan Mustafa Kemal'in uyarılarına hiç aldırılmıyordu.

Bütün bunların sonucu olarak 1918 yılında Osmanlı ordusu, var olan gücüne göre, en çok kayıp vermiş ve güçsüz duruma düşmüş ordulardan biri olacaktır.

SAVAŞ SIRASINDA KÖTÜLÜKLER

Savaşın ezici yükü ağırlaştıkça halkın memnuniyetsizliğinin tehlikeli sonuçlar doğurmasından korkan hükümet, bir takım pek yanlış ve sonu bakımından pek zararlı tedbirlere başvurmuştur.

Esasen 1908 devriminin başları ayrı tutulursa İttihat ve Terakki içinde nüfuz ticareti ve ona dayanan vurgunculuk oldukça gelişmişti.

Savaş sırasında vurgunculuğa göz yummak ve hattâ onu desteklemek hükümetin âdeta bir tedbirler zinciri biçimini almıştır. Her önemli yerde ve hele İstanbul'da bir sürü esnaf teşkilâtı kurulmuş, başlarına ve aralarına İttihat ve Terakki'nin en güvendiği kimseler geçirilmiş ve sokulmuş, üyelere aşırı kazançlar sağlanmış ve bu sayede inliyen teşkilâtsiz halka karşı üyeleri iyice doyurulan bir takım teşkilâta dayanılmıştır.

Çok çirkin durumlar yaratan bu yönler ordunun sonsuz kahramanlıklarının verdiği göğüs kabartıcı örnekler karşısında çok utanırdıcı ve alçaltıcı olmuştur.

Savaş kaybedildikten sonra Almanya'ya kaçacağı gecenin gündüzünde son İttihat ve Terakki kongresinde Talât Paşanın bu vurgunculuk ve soygunculukları mazur göstermeye çalışması çok utanç verici bir olay olmuştur.

HİZMETLER VE DEVRİMLER

İkinci meşrutiyet devri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını çabuklaştırmış olmakla birlikte onun hiçbir yararı olmadığını söylemek yanlış olur.

O, her şeyden önce padişahın, yani sırf miras yolu ile o makama gelmiş birinin kesin egemenliğini ve her işte son söz sahibi olmasını ortadan kaldırmakla büyük bir ufuk açmıştır. Gerçi Vahdettin 1918 bırakışmasından sonra bu biçim egemenliğe yeltenmiş ise de o, bu işi ancak eski Hint maharacaları veya Tunus beyi biçiminde, yani yabancıların kulu olarak bir gölge ve perde durumunda kalmak şartıyla ve pek kısa bir süre için yapabilmıştır.

İttihatçılar Türklük ve Türkçülük duygularını her ne amaçla olursa olsun berkitmekle Osmanlı padişahlarının devletini ana unsur ve temelini körletmek için Türklüğü önce İslâmlık ve sonra Osmanlılık içinde boğup eritmek gayretini sona erdirmişler ve bu üç duyguyu bir arada geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu yoldaki aşırılıkları yukarıda imlemiştik, bunlar üzerine yeniden dönmiyeceğiz.

İkinci meşrutiyet devrinde epey devrimler yapılmıştır, bunlar genel bakımdan yararlı işlerdi; ancak bu işlere, Tanzimattan beri olageldiği gibi, daha çok yabancılara yaranmak ve onlardan bazı menfaatler elde etmek için girişilmişti.

Balkan savaşından sonra yapılan⁸ birtakım devrimler yabancı sermayesince istenilen işlerdi, para bakımından son derece sıkıntılı bir duruma düşmüş olan hükümet, dışarıdan borçlanabilmek için bu işte aracılık edecek büyük malî müesseselere imparatorluk içinde kârlı işler görebilmek imkânını vermek zorunda kalmıştı.

Bunlar demin andığımız eserde ayrıntılı olarak görüldüğünden üzerlerinde ayrıca durmıyacağız.

⁸ Bk. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, c. II, K. IV, s. 294 v.d.

Şer'îye mahkemelerin adliye nezaretine bağlanması da hem devleti modern hukuk anlayışına yaklaştırmak hem de Batılılara hoş görünmeye yarayan bir tedbirdi.

Birinci genel savaş sırasında yapılan⁹ şer'îye mahkemelerinin kaldırılması gibi devrimlerin çoğu da Almanya ile Avusturya-Macaristan'a kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul ettirmek amacını güdüyordu.

Genel bakımdan bu devrimler faydalı olmuştur denilebilir. Ancak bunların yapılmasındaki âmilleri anmak ve Atatürk devrimleri gibi sırf devleti kuvvetleştirmek ve ulusu geliştirmek için görül-müş işlerden başka bir özde olduklarını belirtmek de tarih bakımın-dan bir borçtur.

Ö Z E T

Yukarıda yazıları toplamak gerekirse şunlar denilebilir.

İkinci meşrutiyet devri geçirilmesi zaruri bir devirdi. Bir kaç yüzyıldan beri yıkılma yolunda bulunan Osmanlı devletinin yıkıl-masını çabuklaştırdı, ancak Türklüğün ileride daha büyük bir canlı-lıkla kendini göstermesini kolaylaştıracak bazı işler de gördü.

İşbaşına, ilk günlerden beri fiilen ve sonraları da resmen başlıca kabiliyetleri komitecilik olan kimseler yerine Mustafa Kemal geçiril-miş ve hiç olmazsa aralarında sıkı bir dayanışma olan komiteci ruhlu kimseler onu dinlemiş olsalardı —kendisinin de çok kere dediği gibi— Osmanlı devleti dağılmayabilirdi ve bazı bölgelere yersel muhtari-yetler vererek yine toplu olarak yaşayabilirdi.

Temmuz 1958

⁹ Bk. aynı eser, c. III, K. III, s. 481 v.d.

TIP FAKÜLTESİNİN MEŞRUTİYET YILLARI TARİHİNE DAİR

Ord. Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER
İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü

HAYDARPAŞA'DA TIBBİYE BİNASININ İNŞASI

Haydarpaşa'da Mektebi Tıbbiye-i Askeriye olmak üzere yapılan büyük binanın inşasına 1310 (1894) de başlanmıştır¹.

Yeni binasının İstanbul'dan deniz aşırı bir yerde inşasına sebep, mümkün mertebe İstanbul'dan mektebi uzaklaştırmaktır. Fakat bu muazzam binanın yapılışı dokuz sene sürmüş, bu arzu kısa bir zamanda tahakkuk etmemiştir.

Yeni binanın inşasına sebep ne olursa olsun, mektep idaresi tedrisatın tekemmülünü de dikkat nazarına almış ve 1314 (1898) de Almanya'dan Dr. Rieder ile Dr. Daykeyi mektepte islâhat yaptırmak üzere dâvet ettirmiştir. Dr. Rieder mektepte umumi islâhat icrasına intizaren ilk iş olmak üzere bir "Tatbikatı Tıbbiye-i Askeriye Hastanesi" açmağa karar verdi. Bunun şehirden uzak bir mesafede olmasını istemiyerek, saray içinde Gülhane Rüşdiye-i Askeriyesi binasını tercih etti ve klinikleri orada kurdu.

Rieder, Paşa ve muallim ünvaniyle Gülhane tatbikat mektebi müdür ve muallimi, mektebi Tıbbiye Müfettişi idi. Tıbbiyenin programını da tadil ve islâha memur edildi. Lâkin bu program Haydarpaşa'daki bina bitince tatbik mevkiine konacaktı. Nitekim 1319 da tatbik başlandı, meşrutiyet ilânına kadar sürdü.

Şimdi Haydarpaşa binasına rücu edelim:

Haydarpaşa'da Mimar Valori² ile Mimar Darinko'nun plânları üzerine 9 senede inşa edilen bu bina, büyük bir bahçenin etrafında

¹ Galib Ata. Tıp Fakültesi 1341, s. 129.

² Galata'daki Osmanlı Bankası, Eminönü Osmanlı Bankası şubesi, Duyunu umumiye (şimdi İstanbul Erkek Lisesi) binaları bu zatındır. Bütün bu binalarıyla İstanbul'u çirkinleştirmiştir. Binalarında hiçbir güzellik hiçbir kullanışlılık yoktur. Haydarpaşa'da yaptığı o berbad binanın yarısı geniş koridorlardır. Hele giriş pek kıymet vermiş kapıları bina damlariyle beraber yapmıştır. Birgün İstanbul'u güzelleştirmek bahis mevzuu olursa onun yaptığı binaları yıkmak icabedecektir.

dört dılı'dan ibârettir. Orta bahçenin genişliği 94, uzunluğu 188 arşındır. Dılı'larından biri Marmara'ya ona muvazî ikinci tarafı Çamlıca'ya, yan dılı'lar da Selimiye kışlasıyla Haydarpaşa askerî hastanesine bakar.

Tıbbiye binasının Marmara'ya nâzır olan cephesi ceman 340 arşın tulünde, biri merkezde ikisi yan taraflarda olmak üzere 3 binadan ibarettir. Bu tarafta 5 kat vardır. 41 arşın yüksekliktedir. Bu cephede elli büyük ve on küçük salon vardır. Asıl binadan başka 3 de pavyon yapılmış ve her birinin üzerine ikişer sakil kule katılmıştır. Ortadaki kısım 50 arşın uzunlukta 43 arşın genişlikte ve dört kat üzerine 48 arşın irtifaındadır. Fakültenin deniz tarafındaki medhali bu ortadaki kısımdadır. Üçüncü kat salonu cami olarak tezyin edilmiştir. Kulelerinde dört taraflı iki saat vardır. Uçlarında da ikişer kule olduğundan denizden 6 kule görülür. Yan kısımlarda, geniş ve uzun koridorlarla birbirine bağlıdır. Selimiye kışlası tarafında matbah ve buna mülhak kısımlar vardı. Bu matbah dairesi bilâhare mükemmel bir teşrihaneye çevrilmiştir. Haydarpaşa hastanesine tesadüf eden cephedeki Askerî Tıbbiyenin matbahı olarak kalmıştır. Burası da önce çamaşırhane olarak yapılmıştı. Yedi kubbeli büyükçe hamam da bu taraftadır.

Çamlıca'ya nazır kara cephesi deniz tarafından biraz daha kısa 320 arşındır. Bu cephede beş kısım vardır. Birbirine yalnız koridorlarla bağlıdır. Orta kısım biraz daha büyüktür ve 4 kattır.

Cephe somakidir ve Hereke taşlarından 20 sütun ve başlıklarla süslüdür. Bu beş kısmın üzerleri kubbelidir. Buradan girilince demir ve çok geniş bir merdivenle ikinci kata çıkılır.

Askerî Tıbbiye mektebi olarak inşa edilen bu bina Meşrutiyetten sonra fakülte ittihaz edilince ikiye bölünmek zaruretinde kalmıştır. Yarısı Askerî Tıbbiyenin yatılı kısmına, yarısı da fakültenin nazarî dershanelerine, lâboratuvarlarına ve idare kısımlarına, kısmen talebe ikâmetine hattâ 4-5 kliniğe tahsis edilmiştir. Bu büyük binanın heyeti umumiyesi 24,446 arşın mürabaındadır.

Bu merkez binanın Çamlıca'ya nazır kara cephesinin karşısında ve 75 metre uzağında kliniklerin bir kısmı yapılmıştır. Burada inşa edilmiş 3 pavyon ile ortada ahşap bir poliklinik yeri vardı. Matbah da ona bitişik idi.

Kliniklerin her biri ikişer kattır. Bunlar yetişmediğindendir ki ufak kliniklerden tedavi kliniği, bevliye ve nisaiye, hattâ dahiliye, akliye, asabiye klinikleri merkez binada, vilâdiye seririyatı da daima Kadirga'da Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye olan Menemenli Mustafa Paşa konağı bahçesinde kurulan ahşap klinik barakalarında kalmıştı. Talebe bu kliniğin Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesine nakline kadar, haftada muayyen günlerde gider, vilâdiye dersini ve tecrübe hayvanlarının beslenebilmesi hasebiyle, umumi Farmakodinami dersini burada görürdü.

Eczacı ve Dişçi mektepleri esasen Tıp Fakültesine bağlı idi. Onlar Kadirga'da Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye binasında kalmışlardı. Bilâhare Eczacı ve Dişçi mektepleri Bayezid'de umumi kütüphaneye bitişik ve meydana nazır eski (Misafirhane-i Askerî) binasına nakledilmiştir.

Operatör Cemil Topuzlu Paşa hâtıratında Haydarpaşa'daki binanın inşası hakkında diyor ki:³ (...Abdülhamid II, o zamanki tâbiri ile "Efkârı ahraranelerinden dolayı bu iki mektep, bahusus Tıbbiye-i Askeriye talebesinden çok çekinir ve âdeta ürkerdi. İşte bundan dolayı her iki mektebi gayet sıkı, âdeta askerî bir disiplin altında bulundururdu. Nezaret ve müdüriyetlerine de doktorları değil, ciheti askeriyede gayet emin olduğu kimseleri koyardı. . . Ben o zaman, Hünkâra Mektebi Tıbbiye-i Askeriyenin birçok eksiklerinden ve hastahanelerin kifayetsizliğinden bahsederdim.

. . .Yine birgün padişahın yüzündeki tebessümden cesaret alarak yavaş yavaş "Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyenin mevkii itibariyle fena bir yerde olduğunu söyledim. Gülhane kışlasının darlığını, şimendüfer istasyonuna yakınlığından dolayı gürültünün bitip tükenmediğini ve bahusus hastahanedeki levazımın pek noksan olduğunu anlattım.

Abdülhamid II: —Mektebi Tıbbiyeniz hakkında söylediğiniz şeyler çok nazarı dikkatimi celbetti. Yarın selâmlık resminden sonra Serasker Rıza Paşa ile bu husus için görüşeceğim. Size mükemmel bir Mektebi Tıbbiye yaptırmağı vaadediyorum, dedi.

. . .Fihakika birkaç gün sonra selâmlık resminde Serasker Rıza Paşa'yı gördüm. Bana: —Şevketmaâb . . .şehir haricinde bir Mektebi

³ Dr. Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım. İstanbul. 1951.

Tıbbiye-i Askeriyye yapılmasını irade buyurdular. İşî mimar Valori'ye havale ettim. Binanın plânları yakında hazırlanacak. Sana da gösteririm, dedi.

Ben binanın şehir haricinde yapılmasındaki hikmeti sordum. Serasker Rıza Paşa: —A oğlum, fikri hümâyunu; sen benden daha iyi bilirsin, cevabını verdi.

Serasker Rıza paşa, Mektebi Tıbbiye binasının şehir haricinde yaptırılacağını bildirmek ve bunun sebebini sorduğum zaman da “Hünkârın fikrini sen benden daha iyi bilirsin” demekle Abdülhamid'in bundan böyle Askerî Tıbbiye talebesinin şehir içinde bulunmasına taraftar olmadığını zımmen anlatmak istiyordu.

Padişahın fikri, isabetsiz bir düşünmeden başka bir şey değildi. Tıbbiye talebesinin sur haricine çıkmasıyla hürriyete ne faide gelirdi ne de zarar.

Aradan uzun bir zaman geçti. Serasker Rıza Paşa yapılacağını söylediği mektep binasından artık hiç bahsetmiyordu. Mesmuatıma nazaran Serasker Paşa irade-i seniyye mucibince tıbbiye mektebinin Edirnekapı'sında ve sur haricinde inşasını hünkâra arzemiş. Abdülhamid ise binanın deniz aşırı bir yerde, mümkün ise Haydarpaşa taraflarında yapılmasını tercih eylemiş.

İşte, bu suretle şimdi Haydarpaşa lisesi olan muazzam bina inşa olundu. İnşaat bedeli 450,000 altın tutmuştu. Büyük bir meblâğ harcanmış, kocaman bir tıp mektebi yapılmış, lâkin bu husus için hiçbir doktorun rey ve mütalâası alınmamıştı.

Tıbbiye mektebinin inşaatı bitince, sıra karşı tarafta yapılacak olan hastahanelere gelmişti. Serasker Rıza Paşa bunları da Tıbbiye muallimlerine haber vermeden, yine onların fikirlerini almadan yaptırmak istedi.

Hastahanelerin birer kışladan farksız olacağını düşündüm... Nihayet, meseleye müdahale etmeğe karar verdim. Müspet bir neticeye varabilmek için bir Cuma selâmlığı resminden sonra işi kurcalamağı tasarladım.

Birgün selâmlık resminden sonra sertabip... Müşir Dr. İsmet Paşa ile konuşurken lâfi tıbbiye mektebine ve hastahanelere getirdim:

— Paşa hazretleri, dedim. Haydarpaşa'da biz Tıbbiye muallimlerine haber verilmeden Tıbbiye-i Askeriye binası yapıldı. Birkaç gün evvel o binayı gezdim. Bir de ne göreyim? Tıbbiye mektebi

değil koskoca bir kışla inşa etmişler. Şimdi yine hiçbir doktorun reyî ve mütalâası sorulmadan hastahane pavyonları yapmağa başlıyorlar. Onların da kışladan farkı olmayacak. Dünyanın hiçbir tarafında böyle bir garabete rastlamak mümkün değildir. Sizin de fikrime iştirak edeceğinizi düşünüyorum. Keyfiyeti münasib bir zamanda zâtî şahaneyeye bildirmenizi rica ederim, dedim. O da hay hay cevabını verdi.

Ertesi hafta, Cuma selâmlığı esnasında Müşir İsmet Paşa'nın yanına gittim. Sertabip beni görür görmez :

— Efendimize söylediklerinizi aynen arzettim. Sizin mütalâanıza aynen iştirak eylediğimi de ilâve etmeyi unutmadım. Hünkâr :

— Cemil Paşa'nın hakkı var. İştittiğime nazaran hastahanelerin en mükemmeli, Almanya'da bulunanlar imiş. Cemil Paşa'nın çok meşgul olmasına nazaran inşaata verecek vakti yoktur. Binaenaleyh hastahanelere nezaret etmek hususunda, Rieder Paşa'ya (Gülhane Tatbikatı Askeriyye mektebinde muallim olan doktorlardan biri) havale eyledim, buyurdular. Ben de irade-i seniyyeyi derhal Serasker Rıza Paşa'ya tebliğ eyledim, dedi.

Böylece Dr. Rieder Paşa'nın nezareti altında bir, iki pavyon yaptırılmağa başlandı. Fakat zavallı Rieder Paşa'nın başına gelenleri sormayın. Biçarenin binaları teftiş ve tetkik ederken ayağı kaydı. Tâ ikinci kattan yere yuvarlandı. Beli kırıldı... Hastahanelerin inşaatı, bir türlü bitmek bilmiyor ve böylece seneler geçiyordu).

Cemil Paşa'nın hâtırasını burada başka mütalâalar dermeyan için kesiyorum. Bu esnada Tıbbiye-i Askeriye talebesinin hürriyet perverane hareketleri vasıtasıyla takibat ve taharriyat yapılması, bazı şüpheler etrafında yürünmesi üzerine mektebin süratle Haydarpaşa tarafına nakli iradesi çıkıyor. Daha klinikler bitmemiştir. Cemil Paşa'nın ders verip ameliyat yapacağı cerrahi kliniği mevcut değildir. Fakat bu irade üzerine derhal pek kısa bir zamanda Haydarpaşa'ya bu bitmemiş binaya geçilmiştir. İnşaatın mütebakisine para da yetmiyor. Askerî idare yaptıramayız diyor. Cemil Paşa'nın sarayda Sertabip İsmet Paşa vasıtasıyla yaptığı sıkı bir temenniden sonra, yeni bir pavyon yapılmasına derhal başlanmak isteniyor, para da bulunuyor. Lâkin bunun da Paşa uzaması ve belki yarıda kalmasını düşünerek birkaç aya kadar bitmesi muhtemel olan bir binada bu tadilâtı yaptırarak oraya geçmeğe karar veriliyor. Bunu

tâcil eden sebeplerden biri yine operatörü bulunduğu Zeynep Kâmil hastahanesine ameliyat yapılması için irade ile gönderilen bir kadını, orada yatırmak mecburiyetinin padişahın hoşuna gitmemesi keyfiyetidir. Rieder Paşa'nın tamamlatmağa muvaffak olamadığı 4 duvardan ibaret bir pavyonu tamir ederek yeni bir ameliyathane ve anfi, lâboratuvarlar, hasta salon ve odaları yapılıyor. İlk defa böyle resmî bir binaya kalorifer tesisatı ve asansör konuyor. Röntgen ve saire gibi birçok âletler getiriliyor. Hakikaten mükemmel bir cerrahi kliniği vücuda gelmiştir. Diğer pavyonlar maalesef bitirilememiş, henüz bitmemiş olan iki pavyon da şöylece tamir edilerek diğer klinikler için hocalar arasında taksim edilmiştir. Bu vaziyet meşrutiyetin ilânına kadar devam etmiştir.

MÜLKİYE TIBBİYESİNİN
TIP FAKÜLTESİ ÜNVANINI ALMASI, ASKERÎ TIBBİYE İLE
BİRLEŞMESİ HÂDİSELERİ

Tıp Fakültesinin Meşrutiyet ilânından sonra teşkili hakkında Operatör Cemil Paşa (General Cemil Topuzlu) hâtıratında şunları yazıyor: İkinci defa Fakülte ünvanı alan Tıbbiyede reislikte bulunması ve teşkil ânında fiilî bir rol oynaması dolayısıyla sözlerinin kıymeti vardır :

“Birgün bana Süleyman Numan ve Âsaf Derviş Paşalar gelerek: —Görüyorsun ya, âlem yine ol âlem devran yine ol devran. Bütün islâhat teşebbüslerimiz suya düştü. Biz biliyorsun ki Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye’de de muallimiz. Sen de oranın Seririyatı Hariciye muallimliğini kabul et. Dün Maarif nazırını (ya Ekrem Bey yahut Hakkı Bey) gördük. O da fikrimizi tasvip etti. Madem ki Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyeyi islâh edemedik. Tıbbiye-i Mülkiye’yi fakülte haline koyalım, hep beraber çalışalım, dediler. Teklifi kabul ettim.

Birkaç gün sonra Kadirga’ya gittim. Lâkin orasının hali de büsbütün perişandı. Süleyman Numan Paşa’ya: —Burada nasıl çalışacağız, dedim. —Sen sabırlı ol. Şimdi Maarif nazırının yanından geliyorum. Bize istediğimiz gibi bir kadro yapmak salâhiyetini verdi. Ayrıca tahsisat alacağımızı söyledi. Gelecek sene bütçesine konacak para ile fakülte ve hastahane binaları yaptıracağını da vaadetti. Haydi işe başlayalım, cevabını verdi.

O gün Süleyman Numan, Ziya Nuri, Âsaf Derviş ve birkaç muallim arkadaşımızla toplandık. Evvelâ ben söz aldım: —Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyeyi, Meşrutiyetin ilânı üzerine islâh edip fakülte haline koymak istedik. Lâkin muvaffak olamadık. Arzu ederseniz Tıbbiye-i Mülkiyenin adını değiştirelim. Avrupa'da olduğu gibi Fakülte ünvanını verelim. Muntazam bir kadro yapalım. Ayrıca bir eczacı, bir dişçi mektebi ile bir de doğumevi tesis edelim, dedim ve nâzırın vaadini anlattım.

Süleyman Numan Paşa:

— Fikrinize iştirak ediyorum. Yalnız fakülte kelimesine taraftar değilim. Tıp medresesi tâbirini kullanalım, muallim yerine müderris diyelim, sözlerini söyledi.

Ekseriyet benim fikrimi tasvip etti. Müdüriyet, nezaret ünvanlarını lâğv ve Avrupa'da olduğu gibi Doyenlik (şimdiki dekanlık), tâbirini ihdas ettik. Gürültüsüzce bir kadro yaptık. Birkaç kişi açıkta kaldı. Bunlardan biri Seririyatı Hariciye ve Doğumevi Muallimi Doktor Mustafa Münif Paşa idi. Onu da Eczacı Mektebi Müdürlüğüne getirdik. Arkadaşlar beni Doyen seçtiler. Nezaret bütün bu icraatımızı muvafık gördü. Böylece memleketimizde 1908 senesinin ilk teşrininde Tıp Fakültesi (yeniden) kurulmuş oldu.

Fakat Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyedeki muallimler de küplere bindiler. Çünkü Fakültenin kurulmasıyla hepsi büsbütün açıkta kalacaklarını zannediyorlardı. Nihayet hükümet keşmekeşe nihayet verdi.

1909 senesi Haziran veya Temmuz aylarında maliye nazırı Cavit Bey bütçe müzakere edilirken bir emrivaki yaptı. Tevhidden bahsedilmeden Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyenin tahsisatını Tıp Fakültesine geçirdi. Bu suretle Mektebi Tıbbiye-i Askeriyye, bilfiil Tıp Fakültesine ilhak edilmiş oldu. Vaziyetin mebuslar bile farkına varamadılar. Lâkin muallim kadrosu yeniden bir türlü tanzim edilemiyordu. Münakaşalar tekrar matbuata aksetmişti.

Maarif Nazırı (o zaman dalgınlığıyla meşhur olan Emrullah Efendi) beni çağırdı, gittim şunları söyledi:

— A canım, mekteplerinizin hâli ne olacak. Tıbbiye-i Mülkiye Fakülte oldu. Meclisi Mebusandan gelen bütçe kanunu ile fiilen Tıbbiye-i Askeriyye de kalmadı. Onun tahsisatı da Maarif nezaretine geçti. Lâkin muallimlerin dırdırı bitmedi. Eğer bu hal devam ederse

(ben de eskisi gibi yani Abdülhamid zamanında olduğu veçhile). başınıza sivil bir adam getireceğim. Muallim kadrosunu da bizzat ben yapacağım. Dün Harbiye Nazırı Paşa ile görüştüm. Nazır, kadronun bir heyet tarafından tanzimini teklif etti. Ve topçu livası Hasan Rıza Paşa'yı ileri sürdü. Ben de Fakülte Doyen'i olduğunuz için sizi seçtim. Her ikiniz dâvayı hallediniz.

Ertesi gün Hasan Rıza Paşa Haydarpaşa'daki mektebe geldi Diğer muallim arkadaşlarla beraber ictima ve dijon Tıp Fakültesinin kadrosunu esas ittihaz ettik. 27 muallim kürsüsünü kâfi gördük. Hatıra gönüle bakmadan en sevgili arkadaşlarımızı bile açıkta bıraktık. En muktedir olanlarını yerlerinde alakoyduk. Hariçten de Cenevre'de bulunan Âkil Muhtar'ı, Hicaz'da bulunan Hamdi Suad'ı ve Baytar Binbaşısı İsmail Hakkı Bey'i aldık.

Âkil Muhtar'ın, diplomasının buradan musaddak olmasına ve muavinlik yapmadan muallim tâyin edilmesine itiraz ettiler. İsmail Hakkı Bey'e de (Doktor değildir, Baytardır) özrünü buldular. Hamdi Suad'a da ilmen kusur bulamayınca hiç Kolağası Tıbbiyeye hoca olur mu? dediler. Lâkin tedrisata başladık. Avrupa kliniklerinde olduğu gibi, birçok bel kemiği hastalıklarında, kırık ve çıkıklarda husule gelen arızaları tedavi edecek bir mütahassıs aradım, bulamadım. O esnada İsveç usulü tıbbî masaj ve jimnastik yapmak için Selim Sırrı Bey namında bir zâtın kompetan olduğunu öğrendim. Kendisini hemen mektebe dâvet ettim. Onu da mütahassıs ünvaniyle kadroya aldım. Kendisine bir de konferans verdirdim. Yine kıyametler koptu. Lâkin Selim Sırrı Bey'in muvaffak olduğunu görünce sustular. Ama ben Doyenlikten çekilince ona da gayri mahdut müddetle mezuniyet verdiler.

Muallim maaşlarını 2000 ve 3000 kuruş olarak tesbit etmiştik. Muallim muavinliklerine de ileride muktedirlerini yetiştirmek maksadiyle kimseyi tâyin etmemiştik. Bu suretle maaşlardan tasarruf edilen 60,000 altunu Haydarpaşa'da hastahane, teşrihane ve lâboratuvar yapılmasına harcamayı kararlaştırmıştık. Komisyonumuz tarafından yazılan mazbatayı Maarif ve Harbiye nezaretlerine yolladık, tasdik olundu ve derhal işe başladık. Ben Doyen olduğum halde Tıbbiye-i Askeriyyenin ilhakından sonra istifa ettim. Arkadaşlardan biri Doyen tâbirine itiraz ile Fakülte reisi denmesini ileri sürdü. Bu teklifi muvafık gördüler. Sonra beni yeniden Fakülte Reisi seçtiler.

Ertesi içtimada evvelce komisyonumuz tarafından verilen maaş kadrosunun tasdikli sureti geldi. 2000 kuruşluk muallimler yine fer-yadı verdiler. Levazım alınmasından, yahut dışçı mektebinin tesi-sinden vazgeçilerek aylıklarının 3000 kuruşa iblâğını istediler. Bu yüzden dışçı mektebinin kadrosunu tasdik etmediler. Aynı zamanda Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin acele beklediği Tıp Fakültesi bütçesini müzakereye koymadılar.

Maarif Nazırı, beni telefonla sıkıştırdı. Bütçenin gelmesi için 24 saat müsaade verdi. Müşkül vaziyette olduğumu anlattım.

— Ne yaparsan yap, bütçeyi yolla dedi.

O akşam Sultan Mahmud civarında olan evime eski asistan-larımdan Halid Şazi Bey'i dâvet ettim. Beraberce dışçı mektebi için altı muallimle bir müdür birkaç asistanlı bir kadro yaptık. Bütçe mazbatasında salâhiyetim olmadığı için, dışçı mektebinin tesisinden bahseylemedim. Yalnız maaşları ara yere sıkıştırdım. Ertesi sabah Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye gittim. Ona meseleyi anlattım. Elimden güle güle mazbatayı aldı. Az sonra Mebusan Meclisinden Tıp Fakültesinin bütçesini çıkarttı. Böylece Dışçı Mektebi, adı söy-lenmeden fiilen kurulmuş oldu.

Memlekete, bu suretle bir irfan müessesesi kazandırmış bulun-duruyordum. Ancak ileride tenkitlere maruz kalmamak için, işin kurnazlık tarafını, kendisinin yaptığını söylemesini Maarif Nazırından rica etmişim. Emrullah Efendi merhum:

— Paşa, dışçılık sanatının memleketimizde ne kadar geri ol-duğunu, dışçılığın hali hazırda kimlerin (berberlerin) elinde bulun-duğunu biliyorum. Sen merak etme, bütün mesuliyet benimdir, demişti.

Hakikaten bilâhare kendisine müracaat eden arkadaşlarımıza, aramızdaki ihtilâfı tetkik ettiğini, bütçemiz nezarete gelince dışçı mektebine ait tahsisatı bizzat kendi kalemiyle yazdığını söylemişti. Nazır 2000 kuruşluk hocaların maaşlarına gelecek sene zam yapa-cağını da vaad etmişti. Mesele bu suretle kapanır gibi olmuştu...

Kadirga'da tesis ettiğimiz Tıp Fakültesi Haydarpaşa'daki binaya taşındı. Yani her iki tıbbiye mektebi birleşti. Binada birçok inşaat ve tadilat ile beraber, karşıdaki yere de yeniden hastahane pavyon-ları yapmak icabediyordu.

Fakültenin oda, salon tavanları çok yüksekti. Soba ile ısınmıyorlardı. Kalorifer yaptırıldım ki bu resmî bir dairede ilk defa vücade getirilen bir tesisattır. Aynı zamanda Avrupa'da bile misline nadir tesadüf edilen bir teşrihane ile mükemmel lâboratuvarlar tesis ettirdim. Avrupa'dan birçok levazım ve 200 mikroskop getirttim. . . Bu esnada meşrutiyetin ilânından evvel bana tahsis olunan seririyatı hariciye için hiçbir noksanı bulunmadığından dolayı, beş para sarfetmedim. Bu suretle diğer seririyatın eksiklerini tamamlamak imkânını buldum. Yeniden bir pavyon inşasına da başlattım. Bu tamamlanıncaya kadar, mektebin üst katında sekiz, onar yataklı küçük küçük hastahaneler açtım. Böylece yatak adedini 250 ye çıkarttım. Yaptığım program mucibince bu 800 e balığ olacaktı. Tıp Fakültesi, o zamana kadar içinde öten kuş olmayan güzel bir kafese benziyordu. Fakat bu suretle bütün noksanlar hemen hemen tamamlanmış, fakülte Avrupa'dakiler ile bir seviyeye gelmişti.

O zaman Fakülte müdürlüğüne —dahiliye müdürü değil— getirilen Dr. Adnan bize Tıp Fakültesinin tesisi zamanına ait olmak üzere şunları nakletti ⁴:

“— Birgün Süleyman Numan Paşa'nın, talebenin üzerine alındığı (Enfekt) kelimesi üzerine mülkiye tıbbiye talebesi bir gürültü ve Süleyman Numan Paşa'ya ağır muamele yaptılar. O zaman Cemil Paşa Tıp Fakültesi Reisi idi. Talebe Süleyman Numan'ın dersine girmediler. Cemil Paşa talebeyi zorladı. Cereyanın önüne geçemedi. O zaman Babanzâde İsmail Hakkı Bey Maarif nazırı oldu. Bu baktı ki talebe kısmen haklıdır. Talebeye kısmen hak verince Cemil Paşa istifa etti. Cemil Paşa zamanında Arnavut Mustafa Bey namında bir idare müdürü vardı. Cemil Paşa istifa edince hocalar toplanıp Besim Ömer Paşa'yı reis yaptılar. Fakat maarif nazırı bu işin yalnız reis tarafından idare olunmasının tarafdarı olmadı. Meselâ parayı o idare etsin. Her şeyi o yapsın. Anlamıyordu. Bunun üzerine, iyi tanırdı, beni çağırıldı. Seni Tıp Fakültesine Dahiliye Müdürü değil, doğrudan müdür yapacağım. Salâhiyeti sana vereceğim. Âmiri itâ sensin dedi. Reis bir mümessil gibi kaldı.

2 sene bu vazifede kaldım. Hocalar ilk önce bundan telâşlandılar. Mektebe diktatör geldi, sandılar. Sonra anladılar ki ben hoca-

⁴ 5 Teşrinisanî 1942 de Üniversite Kütüphanesine naklettiler.

lara karşı gelen bir adam değilim. Meclise aldılar. Âdeta orada mazbata muharriri gibi idim.

Cemil Paşa bu fakülteyi kurmuştu. Onun kurduğunu bozmamak için uğraştım. Asistanlara bir gazino yaptım. Orasını alafranga sofraya ve çiçeklerle düzelttim. Ben de gider onlarla yemek yerdim. Türkiye’de asistanlık hayatı o zaman teessüs etti.

Cemil Paşa reis ve hoca iken hocaların imzası için defter koymuştu. İlk yaptığım iş, bunu kaldırmak oldu. Devam etmeyenler vardı. Fakat onu da kendim teftiş ederdim.

Bazan hocalardan kistelyevm yapardım. Gece gider teftiş ederdim. Hele bir gece kliniklerden birisine pencereden girdim. Nöbetçi ve hastabakıcı uyuyordu. Ondan sonra kimse uyumadı.

İki sene sonra bu vazifeden çekildim. Düşündüm ki vaziyetim gayri tabiidir. Tıp Fakültesinin bir müdürle idaresini muvafık görmedim. Bir talimatname yaptım (eski Maarif Nezareti arşivinde aramalı). O zaman fakülte reisi Ziya Nuri Paşa idi. Âmiri itâ olarak kuvvet reisde olmalıdır. Reis yanında müdür olamayacağından şeflerden birinin kâtibi umumi olmasını söyledim. Buraya da Server Kâmil Bey’i tavsiye ettim. O zaman Maarif Nazırı Şükrü Bey’di. Bu talimatnameyi verdim ve çekiliyorum dedim. Sen kâtibi umumi olacaksın zannediyordum dedi. Ben âmirdim, nasıl olur da maiyyete girerim dedim, çekildim. Hocalığım bittabi devam etti.”

Cemil Paşa’nın nakline göre: Tıp Fakültesi riyasetinden istifa ettikten sonra yaptırılmağa daha evvel başlanmış olan hastahane pavyonunun inşaatı durdurulmuş ve mektep de nakledilmemiştir.

Az sonra fakülte nizamnamesi değiştirilmiş, yeniden muallim muavinlikleri (şimdiki doçentlik) ihdas olundu. Herkese de müderrislik pâyesi verildi. 1924 senesinde müderris Dr. Neşet Ömer Fakülte reisi olunca mektebin yeniden İstanbul’a naklinden sarfı nazar edildi. O senelerden beri temeli atılmış bir halde kalan hastahane pavyonları inşaatının devamını temin etti. Bazı islâhat yaptı.

MEŞRUTİYET İLÂNINDAN SONRA TIBBİYE VE TIP FAKÜLTESİ HAYDARPAŞA’DA

Tıbbiye binasının Haydarpaşa’da kuruluşu senelere mal olmuştur. Tıbbiye-i Askeriye Meşrutiyetten evvel buraya, daha bina tamamlanmadan alalacele naklolunmuştu. Noksanlar pek çoktu.

Bazı kısımlar, Cemil Paşa gibi nüfuzu olan muallimlerin klinikleri yapıyordu. Rieder Paşa'nın plânı tahakkuk ettirilmemiştir. Eğer bu tahakkuk etseydi, buraya nakline kadar ilişik bir vaziyette olan Tıbbiyeyi İstanbul'a nakletmek kabil olamayacaktı. Haydarpaşa'da Tıp Fakültesinin kliniklerinin yalnız tramvay caddesinin soluna tesadüf eden ve tıbbiye mektebinin daha karşısına rastlayan yerde ancak iki bina bitmiş bulunuyordu.

Yapılanlar kliniklerin onda birini teşkil ediyordu. Klinikler kısmına bir plânla başlanmış, bunların tanzimini ve yapılmasını Rieder Paşa üzerine almıştı. Bu kısım belki bitebilirdi. Bu inşaata nezaret eden Rieder Paşa'nın yapılan binaların kalasları üzerinden yere düşmesi ve bu sebeple uzun müddet faaliyette bulunamaması bunları yüz üstü bıraktı. İşte bu yüz üstü kalan inşaatın devam edemediği sıralarda Tıbbiye Haydarpaşa'ya geçiyor. Bir müddet sonra Hürriyet de ilân ediliyor.

Haydarpaşa'daki Tıbbiyenin bu zamanki tarihine ait yine Cemil Paşa'nın hâtıralarına müracaat edelim. Diyork ki:

— 1908 Temmuzunun 24 ncü günü mektepte bütün muallim ve muavin arkadaşlarla toplandık. Mektebin islâhı ve noksanlarının süratle tamamlanması için Harbiye Nezaretine tezkereler yazdık. Abdülhamit, Mekteb-i Tıbbiyei Askeriyyeyi sıkı bir disiplin altında bulundurmak için bizi mekâtibi askeriyye nazırı ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın idaresine vermişti.

Mektebi Tıbbiye-i Askeriye Nazırlığına, bir doktor yerine, Bahriye ümerasından Ferik Hüsnu Paşa'yı tâyin etmişti. . . Nazır Paşa'ya mektebe gelmemesi için haber yolladık. İyi yürekli bir adam olan Hüsnu Paşa (devam etmedi).

Askerî disipline mugayır ve vazifemiz haricinde olarak, onun yerine muallim Mazhar Paşa'yı nazır seçtik. Derhal arz olunup iradesi çıkarılmak üzere keyfiyeti Harbiye nezaretine bildirdik. Bir iki gün içinde müspet cevap geldi. Daha ileri gittik, hocamız Ferik (Doktor) Hayrettin Paşa'nın Harbiye Nezaretinden, Sıhhiye-i Askeriyye Reisliğine tâyinini istedik (onu da yaptılar).

. . . Harbiye Nezareti, mektebin islâh, tanzim ve levazımının ikmalî meselesini de bize bırakmıştı.

Birgün öğleden sonra bütün muallimler büyük salonda toplandık. Birçok münakaşalar neticesinde İstanbul'da iki tıbbiye mekte-

bine lüzum olmadığından bunları bir yerde toplamağa, yeniden bir muallim kadrosu yapmağa ve muntazam bir bütçe tanzimine karar verdik. Hocalar arasında ihtilâflar başgösterdi... O zaman Mektebi Tıbbiye kadrosunda üçü müşir, yirmisi ferik, otuzu liva ve birçoğu kaymakam, miralay olmak üzere 185 askerî muallim vardı. Bunların senevî aldıkları maaş 80,000 altunu geçiyordu... Halbuki yapılmak istenilen kadroda 185 muallim ve muavin yerine Avrupa'nın büyük Tıp Fakültelerinde olduğu gibi, yalnız 27 muallimlik mevkii bulundurmak arzu ediliyordu. İleride münhal olacak muallimliğe, muavin tâyini usuldendi. O esnada bu vazifeyi hakkiyle ifa edecek muktedir muallim muavinleri yoktu. Onun için, bir müddet muavinlik kadrosu da kaldırılıyordu. Bunların yerine asistanlıklar ihdas olunuyordu. Bu suretle muktedir muallim namzedlerinin yetiştirilmesi de düşünülüyordu. Çünkü bu asistanlar imtihanla Avrupa'ya tahsile gönderilecekler, avdetlerinde aralarında yeniden konkur yapılacak, kazananlar muallim muavini olacaklardı.

...Biz ve Süleyman Numan, Ziya Nuri, Âsaf Derviş Paşalar ve saire gibi arkadaşlarla, 27 kişilik muallim kadrosunun aynen tatbikini istiyorduk. Bu suretle maaşlardan 60,000 altunun tasarrufuna imkân hasıl oluyordu. Bu para ile yeniden teşrihhane, lâboratuvar yapılmasını, hastahane noksanlarının giderilmesini öne sürüyorduk (mukabil tarafın itirazları üzerine) aradan çekildim.

Dr. Rıza Tahsin Mir'atı Mektebi Tıbbiye (c. I, s. 114-124) de bu hâdiseyi, buna takaddüm eden vakayii ve sonra Tıp Fakültesinin yeniden tesisi senelerini şöyle yazıyor:

“Meşrutiyet ilânından sonra Mektebi Tıbbiye Nazır vekili Bahriye Birinci Feriki Hüseyin Hüsnü Paşa istifa ediyor. Yerine Tophane ve Umum Mekâtibi Askeriyye nezaretine 29 Temmuz 1324 tarihli emirnamesiyle Teşrih Muallimi Ferik Mazhar Paşa Nazır vekili oluyor.

10 Eylül 1324 de Harbiye Nezaretinden gelen bir emirle Tıbbiye Umumi Mekâtibi Askeriyye Nezaretinden ayrılarak Harbiye Nezaretine bağlanıyor. Mazhar Paşa asil olarak Nazır, Seririyatı Dahiliye muallimi Zoiros Paşa ders nazırı ve ikinci nazır oluyor.

Meşrutiyet ilânından sonra bir müddet tıbbiyede tedrisat ve inzibatta intizamsızlık görülmüştür. Mazhar Paşa çekilince 15 Kânunusani 1324 de Teşrih Muallimi Sanisi Rasim Paşa Tıbbiye Nazırı yapılıyor. Lâkin 31 Mart hâdisesinden önce ve sonra yine hiçbir şey

zapt ve rapt altına alınamıyor. Bu hale bir nihayet vermek üzere Şûrayı Askerî kararıyla Topçu livası Hasan Rıza Paşa'nın reisliği altında bir komisyon kuruluyor.

Bu komisyon yine Askerî Şûra kararıyla âzâ olarak Dr. Viting Paşa, Kaymakam Âsaf Derviş, Binbaşı Ali Galib ve Kolağası Kerim Sebati Beyler seçiliyor.

Tıbbiyenin muallimler meclisi bundan haberdar olunca Harbiye Nezaretinin bu teşebbüsüne itiraz ile kendilerinden de âzâ bulunmasını istiyorlar. Dr. Miralay Besim Ömer, Kaymakam Celâl İsmail ve Esad Neş'ed Beylerin de bulunması münasip görülüyor. Komisyon birçok defalar Harbiye Nezaretinde birkaç defa da Haydarpaşa'daki Askerî Tıbbiyede toplanıyor. Esas itibariyle mülkî ve askerî tıbbiyeleri birleştirmeyi ve askerî tıbbiyenin idaresini Fransa'nın Lyon askerî tıbbiyesi nizamlarına göre tensiki ittifak ile kabul ediliyor.

Halbuki bu sırada Kadirga'da kâin Tıbbiye-i Mülkiye dahi Operatör Cemil Paşa vasıtasıyla Maarif Nezaretine müracaat ederek Tıp Fakültesi adını alıyor. Tıbbiye-i Mülkiyenin Fakülte ismini alması Askerî Tıbbiye muallimlerinin şiddetli itirazlarıyla karşılanmıştır. Askerî ve mülkî tıp tedrisatını birleştirmeğe karar veren komisyona bu babda Maarif Nezaretini de çalışmalarına iştirak ettirmek mecburiyetinde kalıyor.

Harbiye Nezaretinin talep ve iş'arı üzerine Operatör Cemil Paşa Meclisi Maarif âzâsından Hikmet ve Doktor Âkil Muhtar Beyler Maarif Nezaretinin murahhası sıfatiyle komisyona katılıyorlardı.

Bu muhtelit komisyon Askerî ve Mülkî Tıbbiyelerin esas itibariyle birleşmesini kabul ediyorlar.

Âzâdan bir kısmı bu birleşmenin İstanbul'da yapılmasına taraftardır. Neticede Tıp Fakültesinin Haydarpaşa'daki Tıbbiye binasının yarısına taşınmasını ve yarısının da pansiyon olarak askerî tıbbiyeye verilmesini karar altına alıyorlar.

Askerî Tıbbiye için evvelce Dr. Binbaşı İsmail Derviş Bey tarafından tercüme edilen Lyon Askerî Tıbbiye mektebi nizamnamesi bazı ufak tâdillerle kabul olunarak komisyonca tertip edilen kadro ile birlikte Harbiye Nezaretine veriliyor ve 1 Şubat 1325 de irâde çıkıyor.

Her iki mektebin birleştirilmesiyle husule gelen Tıp Fakültesi muallim intihabı meselesi yine o zaman Maarif Nazırı Nail Bey'in

de iştirak ettiği mezkûr tensikat komisyonuna havale olunmuştu. Bilâhare Meclisi Vükelâ kararıyla komisyona Doktor Kaymakam Süleyman Numan Bey, Dr. Kadri Raşid Paşa ve Selânik Belediye hastahanesi Sertabibi Dr. Rifat Bey de alınıyor.

Komisyon âzâsından bazıları hariçten hiçbir ferd alınmamasını ve tercihan Tıbbiye-i Şâhâne hocalarından intihap edilmesi lâzım geldiğini ve rüchan hakları olduğunu ileri sürüyorlar. Lâkin bu fikre iştirak etmeyenler yâni hariçten de hoca olabilecek kabiliyette zevâtın da seçilmesini isteyen taraf ekseriyeti kazanarak bir muallim kadrosu tertip edilmiştir.

Ekalliyetde kalan iki âzâ komisyonun bu kararını şiddetle protesto ettiklerinden o aralık bilumum dairelerde icrasına başlanılan tensikat kanununun Maarif Nezaretine ait tatbikatı meyanında Tıp Fakültesi muallim kadrosunun da yeniden tertibi nezaretçe muvafık görülmüştür.

Tıbbiye-i Şâhâne denen Askerî Tıbbiye ve Kadirga'daki Tıbbiye-i Mülkiye muallimlerinden ve Maarif Nezaretinde tensikata memur zatlardan mürekkep bir heyet evvelce komisyon tarafından yapılan muallim kadrosunu tebdil ve hariçten muallimler kadrosuna alınmış olanlardan bazılarını çıkararak yerlerine Tıbbiye-i Şâhâne zaten muallim olanları soktular.

Evvelce Maarif Nazırı ile tensik komisyonunun tertip ettiği muallim kadrosunun bu surtle değiştirilmesinden pek ziyade muğber olan bir kısım muallimler istifaya kadar varmışlarsa da bazı zevatın arayış bulmaları hasebiyle bir uzlaşma zemini temin edilebilmiştir.

Tensik komisyonu bu kadar kat'î olarak işini bitirmiştir. Askerî Tıbbiyenin nizamname ve dahilî kadrosu da tertip edilmiş, Tıbbiye Nezareti Müdüriyete tahvil edilmiştir. 31 Ağustos 1325 tarihli irade ile Tıbbiye-i Askeriyyeye ilk müdür olarak Lyon Askerî Tıbbiyesinde tahsilini ikmal eden Tabip Binbaşı Ali Galib, müdür muavinliğine Tıbbiyede muallim muavini Tabip Kolağası Burhaneddin ve dahiye müdüriyetine de tabip Kolağası Rahmi Beyler getirilmiştir.

Tıp Fakültesinin Umuru İdare ve tedrisiyesi Muallimler Meclisi Reisliğine tevdi edilmiş ve bütün reylerle Operatör Cemil Paşa Tıp Fakültesine (Doyen) reis tâyin edilmiştir. Cemil Paşa iki sene kadar Tıp Fakültesinde reis bulunduktan sonra kendisinin naklettiği sebeplerle istifa etmiştir. Cemil Paşa'nın bu idaresi fakülteye gerek yeni

inşaat ve gerek icraat dolayısıyla çok faydalı olmuştur. İstifasından sonra idare ve tedris işleri birbirinden ayrılmıştır. Tıp Fakültesi Reisliğine intihabla Besim Ömer Bey (Paşa), İkinci Reisliğine Bahadeddin Şakir Bey getirilmiştir. Bunlar yalnız tedrisat ile meşgul olacaklardır. İdarî kısmını ele almak üzere Tıp Fakültesine salâhiyetli müdür (dahiliye müdürü değil) olarak bizzat o zaman Maarif Nazırı olan Babanzâde İsmail Hakkı Bey tarafına, dahiliye Seririyat şeflerinden buraya tâyin edilen Dr. Adnan Tıp Fakültesinde İdarî birçok islâhat yapmış, 2 sene sonra bu işten kendisinin izah ettiği sebeplerle ayrılmıştır. Tıp Fakültesi Müdürlüğü Umumi kâtipliğe çevrilmiştir. Bir müddet sonra Besim Ömer Bey (Paşa) istifa etmiş, yine muallimler meclisinin intihabiyle Tıp Fakültesi muallimlerinden Ziya Nuri Bey (Paşa) riyâsete gelmiştir.

TIP FAKÜLTESİNİN YENİDEN KURULUŞU

1324 de Meşrutiyet ilân olunca Hürriyetin kazanılması için çetin mücadelelere girişen ve bu uğurda pek çok vefakâr tıbbiyelinin kurban olduğunu gören Askerî Tıbbiye de haklı bir gurur ve onun neticesi galeyanlar görülmüştü. Tedrisat bundan müteessir olmuş ve zabtu rabt da azalmıştı. Lâkin Mülkiye Tıbbiyesi daha az nümayişle iktifa ederek Cemil Paşa'nın hâtıratında görüleceği veçhile (Tıp Fakültesi) ünvanını almıştı.

Halbuki Tıbbiye-i Askeriyye 1263 (1847) den beri bilfiil Tıp Fakültesi makamına kaim olmuş. Yalnız o zamanlar mekteplerimize böyle isimler verilemediği için ismi fakülteye çevrilmemişti. Hele 4 talabenin Viyana'da Tıp Fakültesinde muvaffakiyetle imtihan vermeleri mektebin bu âyarda olduğunu göstermişti. Lâkin Maarif Nezaretinin bu ünvanı yalnız mülkiye tıbbiyesine vererek Tıbbiye-i Askeriyyeyi Fakülte isminden hariçte bırakması Askerî Tıbbiyenin şiddetli itirazına sebep olmuştur⁵.

Askerî İdare, Tıbbiye-i Askeriye Mektebindeki inzibatsızlıktan müteessir olmuş ve Şûrayı Askerî kariyle bu mektebi tensik için bir komisyon teşkil etmişti. Bir erkânıharb livasının riyasetinde Askerî Hekim ve Tıbbiye-i Askeriyyede muallim âzası vardı. Lâkin Tıbbiye-i Askeriyye hocaları bu komisyona itiraz etmişlerdir. Komisyona Tıbbiye-i Askeriyye muallimlerinden üç kişi daha katılmıştır. Mülkî ve

⁵ Galib Ata. Tıp Fakültesi, 1341, s. 139.

Askerî diye bir şehirde ayrı ayrı yerlerde iki tıbbiye mektebi olması tabii görülmiyerek komisyonca yalnız bir tıp mektebinin esasları kabul edilmiş, askerî hekim yetişeceklerin ayrı ve askerî disiplinle idare edilen bir mektepde oturtulmaları ve sivil talebe ile birlikte ders görmeleri kararlaştırılmıştır.

İstanbul'da tıp tedrisatının birleştirilmesi kabul edilince bu mesele ile Maarif Nezareti de alâkadar olmuş ve komisyona 3 âza göndermiştir. Bunlar da birleşmeğe tarafdar olmuşlardır. Tıbbiye-i Mülkiyenin aldığı müstakil fakülte ünvanı bilâhare bu birleştirilen iki mektebe alem olmak üzere muvakkat bir mahiyet almıştı.

Şimdi bu birleşme kararı verilirken yeni bir mesele çıkmıştır. Askerî tıbbiye de esasen 1319 (1901) de Haydarpaşa'ya taşınmış bulunuyordu. Mülkiye Tıbbiyesi Kadirga'da Menemenli Mustafa Paşa konağında idi. Tıp Fakültesi nerede kurulacaktır. Bir kısmı İstanbul'a ve bir kısmı da zahiren çok şaş'aalı bulunan Haydarpaşa'daki binaya taraftardı.

Nihayet Kadirga'daki ahşap konak mevkiini, Haydarpaşa yakasında kârgir binaya bırakmak mecburiyetinde kaldı. Tıp Fakültesi Haydarpaşa'daki binanın yarısında kurulacak, öteki yarısı da Askerî Tıbbiye'ye bırakılacaktı. Nitekim de böyle oldu.

Tıp Fakültesinin İstanbul'da olması lüzumunu takdir eden muallimler ve komisyon âzası vardı. Bunlar tıbbiyei askeriyye muallimlerinden olmakla beraber yeni fakültenin İstanbul'da münasip bir yerde bulunması lâzım olduğu kanaatinde idiler. Fakat buna herkes taraftar olmadı. Lâkin Haydarpaşa'daki bina fakülte için tamamen hazır değildi. Çok noksanları vardı. Ve bunları tamamlamak icab ediyordu. Bu da bittabi zaman alacaktı. Her nekadar bu inşaatın süratle bitirilmesine gayret edilmiş ise de yine fakülte burada da tamamen yerleşememiş, yerleşemeyeceğini anlayan ve doğuracakların kolaylıkla müracaatlarını temin etmek istiyen doğum kliniği Kadirga'da eski yerinde kalmıştı. 1325 (1909) den Haydarpaşa'ya nakli tarihine kadar bu klinik orada kaldı.

Sıra Tıp Fakültesinin hocalarını tâyine gelmişti.

Bu iş de yine Harbiye, Maarif Nezaretleriyle Mektebi Tıbbiye-i Askeriyyeden gönderilen murahhaslardan mürekkep büyük bir komisyona havale edilmiştir. Komisyona Maarif Nazırı riyaset edecekti. Bu aralık meclisi vükelâ da komisyona üç âza tâyin etmiştir. Bu komisyon birçok münakaşalar, istifalar ve anlaşmalardan sonra 1325

(1909) senesi tatili sonunda yeni fakültenin tedris kadrosunu yapabildiği. Bu kadro ile 1325—26 (1909—1910) ders senesi bidayetinde yeni tıp fakültesi (Darülfünunu Osmanî)nin en mühim şubelerinden birisi olarak Haydarpaşa'daki yeni binasında tedrisata başlamıştır.

Tıp Fakültesinde tedrisat beş sene yani 10 sömestr üzerine tertip edilmiştir. Her sene yaz ve kış ders ayları iki sömestr itibar edilmiş ve dersler de ona göre ayrılmıştır.

İlk Tıp Fakültesi kadrosuna giren muallimler ve okuttukları derslerin listesini veriyoruz:

Seriri dersler :

Seririyatı Dahiliye	{ Dr. Feyzi Paşa Dr. Celâl İsmail Bey Dr. Süleyman Numan Bey
Seririyatı Hariciye	{ Dr. Cemil Paşa Dr. Kerim Sebati Bey Dr. Orhan Bey
Seririyatı Vilâdiye	Dr. Besim Ömer Bey
Seririyatı Nisaiye	Dr. Asaf Derviş Bey
Seririyatı Ayniye	Dr. Esad Bey Dr. Ziya Bey
Seririyatı Cildiye ve Ef.	Dr. Celâl Muhtar Bey
Seririyatı Üzniye ve Hançereviye	Dr. Ziya Nuri Bey
Seririyatı Tedaviye	Dr. Akil Muhtar
Seririyatı Akliye ve Asabiye	Dr. Raşid Tahsin Bey
Seririyatı Turuku Bevlîye	(Muallim Muavini) Papa Efendi
Seririyatı Asabiye	(Muallim Muavini) Dr. Pepo Ef.
<i>Nazarî ve amelî dersler :</i>	
Hikmeti Tabiiye	Dr. İsmail Ali Bey
Kimyayı Gayrı Uzwî	Dr. Şükrü Abdurrahim Bey
Kimyayı Uzwî	Dr. Hadi Faik Bey
Hayvanatı Tıbbiye	Baytar İsmail Hakkı Bey
Nebatat	Dr. Esad Şerefeddin Bey
Teşrih ve Teşrihi Nahiyevi	Dr. Yusuf Rami Bey (Mazhar Paşa Fahri Muallim)
Ensac ve Rüşeym	Dr. Tevfik Receb Bey
Menafiülâza	Dr. Kemal Cenab Bey

Müfredatı Tıp	Dr. Tevfik Vacid Bey
Ameliyatı Cerrahiye	Dr. Orhan Abdi Bey
Hıfzıssıha	Dr. Aristidi Bey
Bakteriyoloji	Dr. Rifat Muhtar Bey
Fennî Tedavi	Dr. Âkil Muhtar Bey
Tıbbî Kanunî	Dr. Bahaeddin Şâkir Bey
Teşrihi Marazî	Dr. Hamdi Suad Bey

TIP FAKÜLTESİNİN TESİSİNDEN SONRA ASKERÎ
TIBBİYENİN DURUMU

Tıp Fakültesi kurulmakla Tıbbiye-i Mülkiye ve Tıbbiye-i Şâhâne mektepleri birleşmiştir. Asker ve sivil talebe bir çatı altında muayyen hocalardan müşterek olarak aynı dersleri almışlardır. Yalnız mektep idareleri ayrı ayrı kalmıştır. Sivil talebeye ve derslere Tıp Fakültesi bakmış, Askerî Tıbbiye yatılı bir asker mektebi halinde ve askerî disiplinlere uygun olarak ayrı bir idare teşkil etmiştir. Tedrisat ile ve hocalarla ancak talebenin alâkası kalmıştır.

Lyon Askerî Tıbbiyesinin nizamnamesi Türkçeye çevrilmiş ve Tıbbiye-i Askeriyye'ye tatbik olunmuştu⁶. Mektep bu yeni nizamname sayesinde son senelerdeki tezebzübden kurtulmuştur. Bu nizamname tamamen tatbik edilmiştir.

Buna göre gerek Tıp Fakültesi ve gerek Askerî Tıbbiye talebesi beş sene okumaktadır. Askerî Tıbbiye'deki beş sınıfa ayrı birer dahiliye tabibi ve anların maiyyetine de harp sınıfında ikişer mülâzım tâyin edilmiştir. Bundan başka müzakereci askerî hekimler de tâyin edilmiştir.

Bunların isimlerini ve müzakere edecekleri tıbbiye derslerinin listesini bir misal olarak verelim:

Kolağası Mesih Bey: Emrazı Umumiye, emrazı dahiliye, seririyatı dahiliye, seririyatı asabiyye ve akliye.

Kolağası Salâhaddin Bey: Müfredatı Tıp ve Fennî Tedavi, Mebhası Sümum, Tıbbî Kanunî ve Seririyatı Tedaviye.

Binbaşı Tevfik Bey: Teşrihi tavsifi, teşrihi nahiyevî, Ameliyatı cerrahiye, emrazı hariciye ve seririyatı hariciye.

⁶ Bu bahis Rıza Tahsin Bey'in Miratı Mektebi Tıbbiye (c. I, s. 121-124) sinden alınmıştır.

Kolağası Mustafa Şükrü Bey: Seririyatı üzniye ve hançeriye, seririyatı bevlîye ve bakteriyoloji.

Yüzbaşı Necati Bey: Nebatat, hayvanat, tufeylet ve seririyatı aynıye.

Kolağası Sabri Cemil Bey: Ensac, mebhasür rüşeym, teşrihi marazî, kibale, seririyatı vilâdiye ve seririyatı nisaiye.

Kolağası Sadullah Bey (vekâleten): Hikmeti tabiiye, hikmeti kimyaî, kimyayı uzvî, kimyayı gayri uzvî, kimyayı hayatî ve menafiülâza.

Kolağası Mecid Bey (vekâleten): Hıfzıssıha ve seririyatı cildiye. Mektebe ayrıca 6 dahiliye etibbası tâyin edilmiştir.

Askerî Tıbbiyenin dersleri Fakülteye tevdi edilmiş olmakla beraber nizamname mucibince şu dersler ilâve edilmiştir:

Frusiyet talimleri	:	Bütün Askerî Tıp Talebesine mecburidir
Askerî Talimler	:	Nişan talimlerine kadar yalnız birinci ve ikinci sınıfa kadar mecburidir
Beden terbiyesi	:	Bütün talebeye
Askerî Sıhhiye Tatbikatı	:	Dördüncü ve beşinci sınıflara mecburidir
Fransızca	:	Mecburî
Almanca	:	İhtiyarî

Bu derslerden Askerî Tıp Talebesine her altı ayda hususî bir imtihan yapılır. Diğer derslerden ve tavrı hareketden aldıkları notlarla cem edip vasatî alınır. Bu hususî imtihanlar nizamname mucibince müzakereci tabibler tarafından yapılır. 1325 (1909) senesi nihayetlerinde bilumum askerî mektepler talebesine olduğu gibi askerî tıbbiye talebesinin de elbisesi değiştirilmiştir. Bu yeni libaslarla kılınc taşımak münasip görülmediğinden mektep müdürünün intihap ve işarı üzerine imalâtı harbiyece Askerî Tıbbiye talebesine mahsus ufak meçler imâl olunmuş ve dağıtılmıştır.

1327 (1911) de mektepten yüzbaşılıkla çıkan genç hekimlere diğer askerî mektepler mezunlarına olduğu gibi birer kat hâki çaket, pantolon, birer kat da resmî üniforma, iki çift potin, kayış ve püskül ile bir kılınc verilmiş ve bunlara ilâveten seyyar karyola, yün bataniye, sandık, manevra kayışı ve matra gibi yol malzemesi de verilmesi karar altına alınmıştır. Tıbbiye-i Askeriyyenin inkişafına Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa çok gayret göstermiş ve 14 Nisan geçit resminde muvaffakiyetle geçmiştir.

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE ATIF BEY

Dr. BEDİ N. ŞEHSUVAROĞLU

İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Doçenti

İlk defa 7 Zilhicce 1293 (1876) da neşredilen Kanunu Esasinin lâğvı üzerine Abdülhamid aleyhine uyanan umumî efkâr Namık Kemal, Ziya ve Mustafa Fazıl Paşalar gibi birkaç vatan ve hürriyet âşıkının etrafında toplanıyordu. Fakat onlar da birer tâyin bahanesi ile İstanbul'dan uzaklaştırıldığından istibdat idaresinden bezen halk teşkilâtlanma yoluna doğru gidiyordu ki bu sahada atılan ilk adım 1 Mayıs 1305 (1888) de Mektebi Tıbbiye-i Askeriyye'de temeli atılan ve bilâhare (*İttihadı Terakki Cemiyeti*) ismini alan (*İttihadı Osmani*) cemiyetidir. Filhakika o tarihte Konyalı Hikmet Emin, Dıyarbekirli İshak Sükûtî, Ohrili İbrahim Ethem (Temo), Arabkirli Abdullah Cevdet ve Kafkasyalı Mehmet Reşit isimindeki beş tıbbiyeli o zamanki Mektebi Tıbbiye'nin¹ odunluğunda bir yığın üzerinde kendi tâbirleri ile Hateb Kırathanesi'nde toplanarak "Vatanı mukaddesi sürüklenmekte olduğu harabî ve inkirazdan kurtarmak, bu uğurda hiçbir fedakârlıktan çekinmemek üzere bir cemiyet kurmağa ve cemiyetin maksat ve efkârını gizli tutmağa" ahdü peymân ettiler. İlk zamanlarda cemiyet mensupları yalnız fikrî telkinlerle iktifa ettiklerinden cemiyet çok geç büyüyordu. Filhakika iki sene sonra üyeleri ancak yüzü bulmuştu. Fakat 1307 (1890) de Edirnekapı dışında Aluş'un bağında yapılan bir toplantıdan sonra² bir idare heyeti teşkiline, ianelerin (aidat) daha muntazam olarak toplanmasına ve bir iç yönetmelik hazırlanmasına karar verilmiştir. İşte bu

¹ O zamanlar Tıbbiye şimdi Sarayburnu Askerî hastahanesinin bulunduğu Gülhane hastahanesinin binasında idi; ve bahsedilen yer de hastahänenin önündeki Hilâliahmer barakalarının karşısındaki ağaçların altıdır.

² Bilâhare (İnciraltı içtimâ) ismini alan bu toplantıya iştirak edenler şunlardır: O zamanlar Adliyede yüksek bir memur olan Hersekli Ali Rüştü Bey, Muharrir İzmirli Ali Şefik Bey, Tıbbiyeli Âsaf Derviş (bilâhare Profesör olmuştur), Muharrem Girid (bilâhare Şam tıbbiyesine muallim olmuştur), Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükûtî, Dr. Şerefeddin Mağmumî, Dr. Çerkes Mehmed Reşid, Dr. İbrahim Temo ve diğer üç kişi.

tarihlerden sonradır ki Cemiyet süratle gelişmiş ve kısa zamanda hemen bütün Mektebi Tıbbiye talebesi cemiyete dahil olduğu gibi, Harbiye, Bahriye ve Mülkiye talebeleri arasında da yayılmıştır. O zaman Mektebi Tıbbiye Nâzırı olan Sâib Paşa'nın geniş müsamahası da cemiyetin kuvvetlenmesine imkân veriyordu. Bu sebeple saray bu cereyandan haberdar olur olmaz Sâib Paşa derhal azledilerek Tıbbiye de diğer askerî mektepler gibi Umum Mekâtibi Askeriyye Müdürü Zeki Paşa'nın zâlim idaresine tevdi edilmiş ve orada da divanı harpler kurulmuş sorgu ve aramalar başlamıştı. Zaman zaman bu şiddet o kadar artmıştır ki nihayet memleket uğrunda çalışmayı isteyenler fırsat buldukça Avrupa'ya kaçarak büyük merkezlerde toplanmağa ve neşriyat yapmaya başlamışlardır. Bilâhare Jön Türkler ismini alan bu hürriyetseverler bilhassa Paris, Cenevre ve Mısır'da guruplanmışlardır. Paris'tekiler Ahmed Rıza Bey'in³ etrafında toplanmışlar ve hattâ kendisine Dr. Nazım Bey ve diğer bir partili vasıtasıyla cemiyetin başkanlığı teklif ve kabul ettirilmiştir. Bu gençler tarafından Paris'de neşredilen (Osmanlı), Cenevre'de çıkan (Meşveret) ve Mısır'da intişar eden (Kanunu Esasî) gazetelerini muhtelif dillerde olmak üzere birçokları daha takip etmiş ve böylece bu gazetelerin sayıları 116 yı bulmuştur. Bunun üzerine saray da cemiyete karşı çok daha şiddetli tedbirler almağa başlamıştır. Bu sebeple cemiyet mensupları da nîmmuhtar bulunmasından faydalanarak faaliyetlerini Rumeli'nde yani bugünkü Balkan devletlerinde, o zamanki tâbirle Tuna eyâletlerinde teksif etmişler ve buralarda yer yer şubeler kurmuşlardır ki bu hususta bilhassa Dr. İbrahim Temo'nun hizmetleri çoktur. Fakat bir müddet sonra sarayın gittikçe artan istibdadı, devamlı sürgünler ve 78 gencin köhne (Şeref) vapuru ile Trablusgarb'a nef'i⁴, Avrupa'ya kaçtıktan sonra Ahmed Rıza Bey'in yerine cemiyet reisliğine getirilen ve

³ Ahmed Rıza Bey muhtelif yerlerde öğretmenlik yaptıktan sonra Bursa Maarif Müdürü bulunduğu sırada 1889 da Fransız ihtilâlinin 100 ncü yıl dönümü dolayısıyla açılan Paris sergisini görmek üzere Maarif Nazırı Münif Paşa vasıtasıyla Abdülhamid II.'den izin almış ve bilâhare memlekete dönmiyerek uzun seneler Paris'te kalmıştır. Ancak Meşrutiyetten sonra vatana dönen Rıza Bey'i İttihadı Terakki Âyan Reisliğine getirmiştir.

⁴ Hürriyetperver gençlerin memleketin her tarafına yayılması bakımından bu sürgünler kısmen de hürriyeti tâcil etmiştir. Ancak bu fikirlerin bilhassa Rumelinde yerleşmesinde oraların muhtar idareleri kadar o tarihlerde yeni doğan milliyet cereyanları ile yer yer ayaklanan azınlıkların verdiği örnekler de sebep olmuştur.

Cenevre'de Meşveret'i neşre başlayan Mizancı Murad Bey'in sarayla anlaşarak İstanbul'a avdeti, yeniden başa getirilen Ahmed Rıza Bey etrafındaki Paris gurubunda görülen anlaşmazlık ve ayrılıklar dolayısıyla cemiyetin faaliyeti zamanla tekrar sönmeye yüz tuttu. İşte bu tarihlerdedir ki ecnebi kontrolüne girmeğe en fazla müsteid olmaları dolayısıyla Elviye-i Selâse ismi ile nîmmüstakil bir idareye tabi tutulan Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde ve bilhassa Selânik'de, Paris'deki merkezden ve İstanbul'daki teşkilâtdan tamamen müstakil olarak ve meşrutiyetin yeniden iadesi gayesi ile, yeni bir siyasî cemiyet kurulmuştur ki bu da bilâhare Dr. Nazım Bey'in tavassutu ve Ahmed Rıza Bey'in telkinleri ile 21 Nisan 1906 da (Osmanlı İttihadı Terakki Cemiyeti) ismini almıştır. Filhakika 1905 de Selânik'de Baron Hirş hastahanesi yakınında İsmail Canbulat Bey'in evinde Selânik Askerî Rüşdiyesi Müdürü Tahir Bey'in riyasetinde toplanan 10 kişi⁵ bir siyasî cemiyet kurmağa karar veriyorlar ve aynı sene Eylûlünün ilk günlerinde bu seferde Defterdar'da⁶ Mithat Şükrü

⁵ Kâzım Nâmi Duru'ya göre bu on kişi sırasıyla şunlardır:

Bursalı Tahir Bey, Naki Bey (Rüşdiye-i Askeriye Fransızca muallimi ve Atatürk'ün hocasıdır. Uzun seneler mebusluk etmiştir), Talât Bey (Selânik-Manastır-İşkodra vilâyetleri Posta ve Telgraf Baş Müdürlüğü Başkâtibi), Rahmi Bey, (Harekât Ordusu Kumandanı Hüsnü Paşa'nın damadadır. İzmir valiliğinde bulunmuştur. Halen vefat etmiştir), Mithat Şükrü Bleda, Kâzım Nâmi Duru, Hakkı Baha Pars (Bursa mebusu Muhiddin Baha Pars'ın ağabeyi), Ömer Naci Bey İsmail Canbulat, Edib Servet Tör (Servet Paşa'nın oğlu ve Vedat Nedim Tör'ün amcasıdır). İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise bu hususta diyor ki:

“Selânik'de bulunan bazı vatanperverler Talât Bey'in teşviki ile 1905 sene-sinde aralarında gizlice “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” ismiyle bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet Selânik Askerî Rüşdiyesi müdürü bir numaralı âza Bursalı Mehmed Tahir Bey'in riyasetinde olarak, iki numaralı Askerî Rüşdiye mektebi muallimlerinden Naki, Talât, Rahmi, Mithat Şükrü, Kâzım Nami, Hakkı Baha Pars, Ömer Naci, İsmail Canbulat, Edip Servet, İhsan Namık, Hoca İsmail Mahir, Mustafa Necib Beylerden mürekkepti; Muhtıra-i Ricâl ve Siyasiyun isimli eserde İttihad Cemiyeti'ni 1325 H./1905 M.de Talât Bey'in kurduğu ve evvelâ validesini kaydettiği ve on ikinci olarak Enver Bey'in (Paşa) tahlif edildiğini Rahmi ve Hafız İsmail Hakkı Beylerin cemiyetin genişlemesinde mesaileri olduğu yazılıyor (526). Selânik'de cemiyete gireceklerin gireceklerin tahlif edildikleri yer Mithat Şükrü Bey'in evi idi. Cemiyete girecekler geceleri rehberleriyle sokaklarda dolaştırıldıktan sonra gözü bağlı olarak Midhat Şükrü Bey'in evine getiriliyorlar, orada kendi rehberleri ile diğer iki zatın huzurunda cemiyete sadakate yemin ediyorlar, gözleri bağlı olarak yine rehberleri ile dönüyorlardı.”

⁶ Defterdar Selânik Yaliboylarından birinin ismidir.

Bey'in yalısının selâmlığında toplanarak (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti)ni kuruyorlar. Cemiyet bir iki sene gizli kaldı. Fakat çok ağır geliyordu. Zira yeni âzâ kaydında son derece titiz davranılıyordu. Müessislerden sonra cemiyete ilk dahil olanlar İsmail Mahir ve Mustafa Necib Beylerdir. O tarihte cemiyetin mevcut üyesi sanki 110 kişi imiş gibi onlara da sırasıyla 111 ve 112 numaralar verildi; ve yeni üyeler tahlif merasimine yani yemine tabi tutuldular. Gene Selânik'de Alâtini köşkü yakınında Ömer Naci Bey namına kiralanmış bir Rum evinin üst katı bu maksad için kullanılıyordu. Cemiyetin gayesi şöyle hulâsa edilebilir: Abdülhamid'in müstebit ve keyfî idaresini kuvvet istimali ile yıkmak, birinci meşrutiyetin memlekete getirdiği Kanunu Esasî ruhunu yeniden kurmak, yurda hürriyeti, adaleti müsavâtı ve kardeşliği getirmek, imparatorluğun bütün unsurlarını, ırk, din, dil ve sınıf farkı gözetmeksizin bir vatandaş telâkki etmek, Osmanlı hanedanına sadık kalmak, hilâfeti tarsin eylemek, orduyu inkılâpların bekçisi yapmak, İttihat ve Terakki Cemiyeti umumî merkezini hükûmetin üstünde bir kudrete yükseltmek ve nazım rol oynamasına çalışmaktır.

İlk zamanlar (Heyeti Âliye) ismiyle ⁷ toplanan üç kişi cemiyetin işlerini idare ederken Manastır ve Kosova'da hattâ bazı kazalarda da şubeler kurulması üzerine bu idarî heyet (Merkezi Umumî) ismini almış ve üyelerinin sayısı arttırılmıştır. Gerek askerlerden ve gerek sivillerden cemiyete üye olan mühim şahsiyetler şunlardır:

Ohrili Eyüb Sabri, Yakub Cemil, Hüsrev Sami, Topçu İhsan, Sapançalı Hakkı, Atıf, Enver Paşa'nın yaveri Çerkes Mümtaz, Talât Paşa, Enver ve Niyazi Beyler, Hüseyin Cahid, Hacı Âdil, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Akagündüz, Hüseyin Kâzım, Ömer Seyfettin, Mehmed Ali Tefvik, İsmail Müştak, Ömer Naci, Midhat Şükrü, Doktor Nazım, Prens Said Halim Paşa, Babanzâde İsmail Hakkı, Emrullah Efendi, Ahmed Nesimi, Ali Fethi, Halil, Küçük Talât, Selânikli Cavid, Mustafa Şeref, Cemal Paşa, Doktor Bahattin Şakir, Erkâniharp Hasan Tosun.

Filhakika cemiyet zamanla Evliye-i Selâse'de o kadar kuvvetlendi ki bir ara Müfettişi Umumî Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Selânik'den saraya çekilen bir telgrafda şöyle deniliyordu:

⁷ Bu heyet Talât, Rahmi ve İsmail Canbulat Beylerden mürekkepti.

“Burada kulunuzdan başka (Jön Türk) olmayan kalmamış bulunduğuna yemin ederim”. Esasen biri bin yaparak saraya arz edilen hafiye jurnalleri ile padişahın kulağı çokdan doldurulmuştu. Fakat 1908 Mayısının ilk günlerinde Yaverânı Hazreti Şehriyârîden Selânik Merkez Kumandanı Nazım Bey’in kendi evinde vurulması, bir müddet sonra Serez mutasarrıfının mahallî halkın tazyiki ile “birkaç gün sonra Kanunu Esasî verilmediği takdirde veliahde biat olunacağı” yolunda çektiği telgraf, 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908) de Resne’de bulunan 88 nci alayın 3 ncü taburu kolağalarından Niyazi Efendi’nin ⁸, Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, vergi memuru Şemsi, Polis komiseri Tahir, Mülâzımı evvel Osman, Yusuf Ziya, Mülâzım Şevki Efendi’lerden ve ahali ve askerden ibaret 200 kadar maiyeti ile tabur sandığındaki parayı ve debboydaki mavzerlerle, cephaneyi gasbederek dağa çıkması ve nihayet Nazım Bey’in katli dolayısıyla maznunen İstanbul’a celp edilen Binbaşı Enver Bey’in Selânik’de gaiblere karışması Rumeli halkına tanınan kısmî muhtariyete rağmen Mâbeyinin sabrını taşıyor ve Metroviçe 18 nci fırka kumandanı Birinci Ferik Şemsi Paşa’ya bunların ibreti müessire teşkil edecek şekilde tedibi emrediliyordu:

Birinci Ferik Şemsi Paşa hazretlerine,

Resne’de bulunan 88 nci alayın 3 ncü taburu kolağası Niyazi Efendi nâmında bir şahsı lâin ile Resne Belediye Reisi Hoca Cemal ve vergi kâtibi Tahsin ve Polis komiseri Tahir ve Mülâzım Yusuf Efendilerden ve ahali ve askerden mürekkep takriben 100 kadar eşhasın taburdebboyunu kırarak mevcut mavzer tüfeklerinden 100 kadarı ile cephane ve tabur sandığındaki nukudu gasp ile İstinye istikametine doğru savuştukları ve Prespe’de bulunan aynı tabura mensup iki zabitin 70 kadar mavzer ve cephane ile Asoman ^{آصومان}

⁸ Merhum Niyazi Bey 1290 H./1873 M. de Resne’de doğdu. Manastır askeri rüştiyesi ile askeri idadisinde okuduktan sonra Harbiye mektebine girip 1313 H./1896 M. de piyade mülâzımı (Teğmen) olarak çıktı. Yunan muharebesinde Beşpınar harbindeki kahramanlığı sebebi ile mülâzımievvel (üstteğmen) oldu. Muharebeden sonra Ohri taburunda askeri debboy memuru olarak bulundu; sonra 1321 H./1903 M. den itibaren avcı taburu ile Bulgar çeteleri ile çarpıştı ve rütbesi kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) kadar çıktı. Yeni teşkil edilen İttihad ve Terakki Cemiyetine girdi ve 3 Temmuz 1908 de mücadeleye atıldı. Meşrutiyet tarihinde mühim mevki işgal eden Niyazi Bey, sonradan tekaüd olarak memleketine döndü ise de düşmanlarından birisi tarafından 1912 de şehid edildi.

kariyesine azimetle oradaki ahali İslâmiyeyi teslih ile Resne'ye doğru gittikleri ve efratdan dördü ile mülâzımlardan birinin avdet eylediği arzı hakipâyı âli kılınmıştır. Merkum Niyazi ile rüfekasının şu hal ve hareketi hainâne ve nimetnâşinânelerine karşı tedipte müsareat ile bu makule erbabı mefsedet ve melânetin tamamen derdest olunup bir ibreti müessere gösterilmesi ve bunlardan oraların tathir edilmesi ehem ve elzem bulunduğundan ve zâtı vâlâlarının diyânet ve sadakatı âlileri nezdi âlide malûm olduğu cihetle bu bâbda dahi velinimeti bîminnetimiz efendimiz hazretlerinin ve devleti aliyyelerine hizmet ve ihrazı muvaffakiyet edeceklerine itminanı âli berkemal idiğünden Anadolu'dan tertip olunan bir fırka askerinin vuruduna kadar vakit geçmemek ve bunların vusulünde lüzumu kadar taburları istishab ederek hemen ol tarafa azimet eylemeleri nezdi âlide tensib buyrulmakta olduğundan nerelerden hangi taburların alınacağı ve bu bâbdaki mütalâalarının arzı iş'arı iradei seniyyeyi cenâbi hilâfet penâhi iktizai âlisinden olduğu tebliğ ve izbar ve makine başında cevaba intizar olunur. Ol bâbda...

20 Haziran 1324

Ser Kâtibi Hazreti Şehriyâri
Tahsin

Birinci Ferik Şemsi Paşa Hazretlerine,

Evvelce diğer telgrafla arz olunduğu üzere Anadolu'dan sevk ve nakledilecek taburlardan yerine ba'de konulmak üzere zâtı vâlâlarının Metroviçe fırkasından lüzumu miktarı taburları istishab ederek ve treni mahsusa râkip olarak hemen ve serian Manastır'a azimet ve Niyazi ile ona refakat eden zâbitan ve neferâtı ve onların rüfekasını behemehal ahz ve girift için zâtı vâlâlarından muntazır olan faaliyeti fevkalâdeyi ibraz ve irâaye gayret eylemeleri ve kıyafeti askeriye altında bulunmak üzere işinize yarar olanlardan emin olduğunuz erbâbı şecaatden gönüllü olarak taburlara münasip efrad almaları velhasıl işin sirâyet ve tevessüüne meydan ve imkân bırakmıyarak erbâbı mefsedete bir ibreti müessire olacak surette ibrazı şiddetle muktezayı sadakat ve ubudiyetin ifası şerefsudur buyurulan irade-i seniye-i hazreti hilâfetpenahi iktiza-i âlisinden olarak 3 ncü orduyu hümâyun müşiriyeti celilesine ifayı tebligat kılınmakla ve...

20 Haziran 1324

Ser Kâtibi Hazreti Şehriyâri
Tahsin

Sultan Abdülhamid'in bir günâ mefsedete, yani İttihadı Terakki'nin yayılmasına meydan bırakılmamasına ve delice bir cür'et telâkki ettiği bu hareketi hainânenin tedibine memur ettiği Şemsi Paşa neferlikten paşalığa yükselmiş alaylı bir zabıt olup, sarayın son derece itimadına mazhar olmakla asdığı asdık kestiği kesdik bir insandı⁹. Askerî disiplini ve asabiyeti ise o kadar meşhurdu ki huzuruna çıkan herkesin dizleri titrerdi. Bu sebeple Şemo ismi¹⁰ nin duyulduğu yerde her şey bir anda silinir, kalkan her baş eğilirdi. Ancak imzasını atabilecek kadar okuma yazma bilen, hattâ mutlakiyetden gayrı devlet şekillerinin mevcudiyetinden haberdar olduğu bile şüpheli olan bu cahil insan padişahın halifelik vasfına, ilâhi kudsiyetine körü körüne bağlanmış koyu bir mutlakiyet taraftarı idi. İşte bu sebepledir ki 1323 den beri bir ayağını sürüyerek yürür bir meflûç olmasına rağmen Rumeli'ndeki her mühim iş ona havale edilirdi; ve yine bu sebepledir ki boğazına kadar sarayın nimetleri ile perverde olmuş, oğlu Yaverânı Hazreti Şehriyâriden olup, damadı da gene gerdeğe girmeden hususî bir irade ile kaymakamlığa yükseltilmiştir.

Mâbeyin Başkâtibi Tahsin Bey'in, Niyazi Bey'in dağa çıkması dolayısıyla 20 Haziran 1324 de Şemsi Paşa'ya gönderdiği bu telgrafları paşa ancak ertesi sabahın erken saatlerinde Pizren'de alabilmişti. Çünkü Müslüman-Katolik ihtilâfını halletmek üzere bir gün evvel Metroviçe'den ayrılmıştı. Niyazi ismindeki bu şahsı lâinin hareketi hainanesini bildiren telgrafın sonundaki "...tedibine müsaraaatle... derdest olunup bir ibreti müessire gösterilmesi ve oraların tathir edilmesi... Anadolu'dan tertip olunan bir fırka askerinin vüruduna kadar vakit geçirmemek... Lüzumu kadar tabur alarak hemen o tarafa hareket etmek..." gibi kayıtların mânasını Şemsi Paşa ilk anlarda pek de kavrayamadı. Dağa çıkan bir kol ağasının

⁹ Şemsi Paşa, 1262 H./1846 M. de Kosova vilâyetinin İpek sancağına bağlı Tergovişte kasabasının Bişeva köyünde doğmuştur; neferlikle asker ocağından yani alaydan yetişmiş, mülâzım olmuş derece derece terfi ederek 1897 Osmanlı-Yunan harbinde miralay (albay), olmuş Arnavutluk'da ve Kosova'da muhtelif hizmetlerde kullanılarak muvaffakiyet gösterip birinci ferikliğe (orgeneral) kadar yükselmiş ve II. Abdülhamid'in büyük itimadını kazanmıştır. Son memuriyeti 1901 Eylülünde tâyin edilmiş olduğu nizamiye onsekizinci fırka kumandanlığı olup merkezi Metroviçe idi.

¹⁰ Şemo, Şemsi Paşa'nın mahalli şive ile kısaltılmış ismidir.

tabibine bir fırka ile mi gitmek gerekti? Çünkü paşa Niyazi ve arkadaşlarını padişah aleyhinde ayaklanmış rastgele bir çete telâkki ediyordu. Halbuki o Makedonya ve Arnavutluk'da senelerce eşkiya ile çarpışmış ve hiçbir zaman bu kadar büyük bir kuvvete ihtiyaç duymamıştı. Fakat birinci telgrafdan yarım saat sonra eline geçen ikinci telgraf üzerine gözleri açıldı ve derhal makine başına koşarak, fırka merkezinde kendisine vekâlet eden Erkânıharp reisi Miralay Fevzi Bey'e (Fevzi Çakmak) Metroviçe'den 69 ncu alayın 3 ncü, Yakova'dan aynı alayın 4 ncü ve İpek'den de 72 nci alayın 1 nci taburlarının trenle ve süratle Firzovik'e gönderilmesini emretti. Kendisi de Belediye Reisi Hacı Rifat Bey'in başıbozuk Arnavut müfrezesi ile Firzovik'de trene yetişti. Metroviçe'den 21-22 Haziran gecesi yola çıkan trene 4 ncü tabur yetişemedi. Hâdisenin ehemmiyetini gittikçe kavrayan paşa buna çok üzülmüş ve yolda alay kumandanı Emin Bey'e:

— Öyle bir işe giriyorum ki rezil olacağım, diyerek düşüncelerini açıklamıştı. 22 Haziran gecesi Üsküb'ü geçen tren ertesi günü öğleye doğru Selânik'e varmıştı. İttihadı Terakki, tâ kalbgâhına kadar giren, bu düşmandan o derece korkmuştu ki paşanın vagonu etrafında dolaşan fedailer gibi, kendisini takip edenler de silâhlarını çekememişler, hattâ içtimalara gelenler bile kalmamıştı. Haber diğer taraflara da yayılmış ve herkes can kaygusuna kapılmıştı. Hülâsa Padişahın cemiyete Şemo vasıtasıyla taarruza geçmesi fedailerini, merkez heyetlerini ve bütün cemiyeti çil yavrusu gibi dağıtmıştı. Bu sırada cemiyetin yapabildiği yegâne iş 23/24 gecesi Manastır'da bir kaç sokağa bazı beyannameler asabilmektir.

Resmî ziyaretler için Selânik'de birkaç saat kaldıktan sonra paşa gene 23 günü Manastır'a hareket etmiş ve ertesi salı günü güneş doğarken Manastır'a varmıştı. Manastır'da kendisini damadı ve merkez kumandanı Kaymakam Rifat Bey karşıladı. Doğruca telgrafhaneye gittiler. Burada 10 saat kadar makine başında kalan Şemsi Paşa İlbasan mutasarrıflığı vasıtasıyla Arnavut eşrafına ve Yıldız'a şu telgrafları çekti:

İlbasan Mutasarrıflığı Vekâleti vasıtasıyla,

Âkif Paşa ile Şevket ve Derviş Beyefendiler. Ötedenberi ecdâdınızın devlet ve memleketimize ibraz eyledikleri sadakat ve fedakârlık cümlelerinin malûmudur. Bu defa da hidematı hasene ibraz edeceğinize

emniyetim berkemaldir. Büyük bir sıkıntının tahtı tazyıkındeyim. Sizin bu taraflarda olan nüfuz ve kudretinizin derece-i ehemmiyetini takdir etmiş olduğumdan muâvenetinize intizar ediyorum. Bu sırada ötede beride zuhura gelmekte olan hâlâtı iğtişâşperverânedan haberdar olmanız tabiidir. Bu uygunsuzlukların esbabı hakikiyesi ile kühüne vâkıf olmak için müdebbir ve kâr-ı âşina adamlar istihdamı ile bunlardan istihsal edilecek malûmatın sahih ve doğru bir surette bildirilmesini temenni eder ve herhalde vicdanınıza tevdi'i keyfiyet eylerim efendim.

24 Haziran 1324

Birinci Ferik
Şemsi

Firzovik'de Birinci Ferik Şemsi Paşa Hazretlerine,

Asâkiri şahânenin bugün aceleten Firzovik tarihi ile mahallî icâba sevk olunduklarını gördük. Zâtı hazreti padişahiye ve dinü devleti ebed müddetlerine cansiperane arzı hizmeti emeli has addettiğimiz malûmu dâverîleridir. Çarpışmak hususunda mevcut olan ahid ve misakımızı sahayı fiile arz için kabilece binlerce kişi toplandık. Müctemian ve münferiden istirham ederiz ki muhafaza-i din ve vatan uğrunda bugün her nereye icabederse azimetimiz makrunu müsaade-i dâverîleri buyrulsun.

22 Haziran 1324

Gats Kabilesi Reisi Rüstem ağazâde
Selim

Mâbeyne, Seraskere, Müşiriyete,

Bu sabah refakati âcizide iki tabur bulunduğu halde Manastır'a mussalat edilmiş ve 69 ncu alayın Yakova'dan hareket ettirilen 4 ncu taburunun dahi maiyyet-i çâkeride bulunan kuvvete iltihak etmek üzere şömendöfere irkâb edilmiş olduğu ve cemiyetin nerede bulunduğu dair hiç kimsenin malûmatı olmayıp yalnız icra edilen tahkikatı hafiyeden erkânı harbiye Binbaşlarından Enver Bey'in tebdili kıyafet ederek cemiyeti fesadiyeye iltihak etmek üzere hareket etmiş bulunduğu berayı malûmat arz olunur.

24 Haziran 1324

Birinci Ferik
Şemsi

Mábeyni Hümâyuna,

Sâye-i celile-i hilâfetpenâhide bu sabah refaket-i âcizide iki tabur bulunduğu halde Manastır'a muvasalat edildiğini arzylemiştim. Gerek Selânik'de ve gerekse burada bazı emin ve eski rûfekâyı âci-ziyle görüşülmüş ve bunlardan, gerekse şimdiye kadar bittecrübe istimal ettiğim muhbiri sâdıktan aldığım haberlerde buralarda birçok efkâr-ı mefsedetle zihinleri dolmuş kimselerin bulunduğu bildiriliyor. Bilhassa Manastır'da inzibat askerinin pek dün bir mertebede olduğu nazarı teessüfle müşahede edildi. Teşekkül eden cemiyetin herhangi taraflarda ve nerelerde bulunduğuna dair ne vilâyetçe ve ne de kumandanlıkça bir gûna malûmatı sahiha elde edilememiştir. Dün akşam Manastır'ın bazı caddelerine mündericatı hezeyandan ibaret bir hayli yaftalarla 23 Haziran 1324 tarihli cemiyetin ilân-ı mevcudiyeti yapıştirıldığı ve muhbirden aldığım malûmat ise büyükçe bir cemiyet-i ittihadıyyenin hazırlanmakda olduğu ve bu cemiyete gûya büyük zavattan bazı kimselerin dahi dahil olduğu bildiriliyor. Mamafih nüfuz ve kudreti celile-i hazreti hilâfetpenâhi ile bu gibi ahvali nâmerdiyenin men'i tevessü ve sirâyetine ve mütecâsirlerinin derdestiyle meselenin esasından mahv ve imhasına istihfafı nefsi hayat edinceye kadar çalışacağımı maalkasem arzeder ve 69 ncü alayın Yakova'dan hareket ettirilen 4 ncü taburu dahi maiyyet-i çâkeride bulunan kuvvete iltihak etmek üzere şömendöfere irkâb ve buraya müteveccihen hareket eylemiş olduğu gibi İpek, Yakova, Berane eşrâfından aldığım müteaddit telgraflarda hâkîpây-i şevket ihtivay ı hazreti pâdişahiye ubudiyet-i mefture ve sadakat-i celile ile merbut olan binlerce kimselerin mahza uğuru şahânedede feda-i nefsü câna müheyya bulunduğunu ve maiyyet-i âcizide bulunmalarını istirham eylemektedir. Hüdânigerde bu taraf ahalisi ile hain-i din ve nimet-nâşinas olan zabitanın müştereken bu gibi iğtişâş-ı hainâneye yelendikleri takdirde maruz Arnavutluk mevkiinden binlerce kişinin getirilmesi mümkün olacağı ve fakat hususu mâruz şeref sâdır olacak irâdeyi isâbet âdeyi hazret-i şehriyârı âzâmiye vâbeste idüğü gibi derhal işbu hezele hakkında bir ibreti müessire icrasına muvaffak olunacağı ve tasavvurat-ı übeydânemin bu merkezde idüğü ve peyderpey bu mesele hakkında tesadüf edilecek ahvalin arzından geri durulmıyacağı hasbel ubudiyet ve sadakat arzına cüret kılındı.

Birinci Ferik
Şemsi

Mâbeyni Hümâyuna,

Üşerâ ve avenelerinin takib ve tenkiline memur Miriliva Hacı Nazmi Paşa makine başına bilcelp bizzat iztizahı madde edildikde vukuat gününden beri şiddetli bir surette takibe devam eylemiş ise de henüz bir netice iktitaf edilemediğini ve Niyazi ile avenesinin üç kola taksim olunarak biri İstarva ve diğeri İlbasan sancağı dahilinde Şermenika cihetlerine ve yetmiş kişiden ibaret üçüncü kolu dahi Debre'in Kocacık nahiyesi istikametinden Ohri kazası dahilinde Velfošte والفوشته kariyesine giderek dün geceyi orada geçirdikleri Ohri kumandanı miralay Hâmit Bey'den ve daha sair bazı mevakîden bu hususa dair malûmat istihsal edilmiş olup herhalde çâkîrlerinin Resne'ye azimetine ihtiyaç görüldüğünü ve şimdi maiyyeti âcizide iki taburun Resne'ye sevk edildiği ve alınacak malûmat peyderpey arz edileceği mâruzdur.

Birinci Ferik
Şemsi

Paşa evvelâ Ohri'ye geçmek niyetinde iken muhaberenin yarısında Resne'ye hareket etmeğe karar verdi; ve maiyyetindeki taburları derhal yola çıkararak kendisi de görüşmeler bitince Rifat Bey'in müfrezesiyle birlikde yola çıkacağını bildirdi. Birçok vazifeli er bırakmaları hasebiyle taburların mevcutları iki yüzden fazla değilse de perişan kılıkları ve kaba halleri ile bu askerler Selânik ve Manastır gibi büyük merkezlerde hakikî bir korku yaratmışlardı¹¹. Buna Şemo isminin getirdiği dehşet de ilâve edilirse İttihadı Terakki'nin o anki yılgın hali haklı görülebilir. Ancak şurası da muhakkaktır ki yâverinden damadına kadar en yakınları dahi cemiyete dahil oldukları halde paşa o ana kadar cemiyetin yeri ve faaliyeti hakkında hiçbir malûmat edinememişti. Filhakika o gün mâbeyine çektiği şu telgraf bu hususu teyid eder:

“Cemiyetin nerede olduğuna dair hiç kimsenin malûmatı olmayıp yalnız icra edilen tahkikatı hafiyeden Erkâmı Harp Binbaşılıklarından Enver Bey'in tebdili kıyafet ederek cemiyeti fesadiyyeye iltihak etmek üzere hareket etmiş bulunduğu...”

¹¹ Bu taburlarla gelen subaylar arasında mektepli zâbitler pek azdı. Çünkü her münevver ve hürriyet taraftarını şüpheli gören, Avrupa'ya kaçanları, hattâ ecnebî gazete okuyanları vatan ve padişah haini telâkki eden paşa indinde genç ve mektepli subaylar pek de sağlam birer ayakkabı değiildiler.

Bu telgraf muhabereleeri günün yarısını almıştı. Vakit ikindiye yaklaşıyordu ki faytonu postahänenin önüne yanaştı. Arnavut silâhşorlarla memurlar kapıda selâm duruyorlardı. Kaymakam Rifat Beyle, kâtip Mülâzım Fahri Bey şifre anahtarlarını ve müsveddeleri toplarken paşa kapıya inmişti bile. İşte o anda eldivenlerinin yukarıda olduğunu hatırlıyarak evvelce maiyyetinde neferlik yapan, mülâzım Hüseyin ağaya:

— Hüseyin ağa, yukarıda eldivenlerimi unuttum. Çık da şunları aliver, demişti. Sonra menzul bir vücudun ağırlığı ile esneyen arabanın eşiğinin çıkardığı gıcirtılarla bozulan derin sükûtu bir anda bir silâh sesi yırttı ve bunu iki patlama daha takip etti. Dan. . dan. . dan. Son kurşun paşayı omuzundan yaralamıştı. O anda bile sükûnetini kaybetmiyen Şemsi Paşa sert sert silâhı atana bakmış ve arabaya yaslanmıştı. Arabayı ve kapıyı kuşatan muhafızlar ve memurlar, herkes, bir anda bir baskına uğadıklarını sandılar. Ortalığı derin bir sessizlik kapladı. İşte bu şaşkınlık anıdır ki genç bir mülâzıma paşayı selâmlıyanların safından ayrılarak cadde boyunca kaçışan halk arasına karışmak imkânını verdi. Bunun üzerine silâhşorlar tecavüzün tek bir şahsın eseri olduğunu anlıyarak ellerindeki mavzerlerle geliş güzel ateşe başladılar. Fakat mesafe o kadar yakındı ki nişangâh tanzim edip ateş edemiyorlar ve böylece firârinin kaçmasını önleyemiyorlardı. Lâkin tecrübeli bir Arnavudun, rivayete göre Hacı Rifat Bey'in, diz çökerek ve nişan alarak attığı kurşunlardan birisi teğmeni ayağından yaraladı. Bir an duraladı. Bacağından akan kanın sıcaklığını hissediyordu. Kendini şöyle bir yokladı. Fakat hâlâ koşabileceğini anlıyarak yoluna devam etti. Yaylım ateş fedainin Drahor deresine sapan köşeyi dönmesine kadar sürdü. Sonra silâh sesleri kesildi ve herkes birden koşmağa başladı. Lâkin bütün araştırmalara rağmen, fedai yakalanamadı. Çünkü o bu kargaşalık arasında kepenklerini indiren bir dükkâna girmiş ve başlayan yağmur da kan izlerini silmişti. Bir müddet sonra ayak sesleri tamamen kesilince aksi istikametde yola çıkan yaralı, bir iki sokak gitmiş, birkaç köşe dönmüş ve nihayet bir dost evine sığınmıştı¹².

¹² Atıf Bey evvelâ, Cumhuriyet devrinde Süirt mebusu olan, Yüzbaşı Mahmud Bey'in evinde saklanmış ve cemiyetten bir hekim tarafından tedavi edilmiştir. Fakat Mahmud Bey'in bekâr olması dolayısıyla ve daha iyi bakılır düşüncesi ile oradan evli ve aile sahibi olan Kâtib Ragıb Bey'in evine geçmiş ve ertesi gün çarşaf giydirilerek arkadaşları tarafından araba ile Ohri'de Eyüb Sabri Bey'in evine

Şemsi Paşa'ya gelince, gürültüye yetişen Hüseyin Ağa'nın da yardımı ile telgrafhaneye girmiş ve hemen kapı yanındaki sandıkların üzerine çökmüştü. Fakat omuz başından aldığı kurşun koltuk altı damarını parçaladığından on dakika sonra Hüseyin Ağa'nın kucağında can verdi. Bu hususta Manastır valisince Dahiliye Vekâletine çekilen telgraf aynen şöyledir:

Dahiliye Nezaretine,

Bugün buraya gelmiş olan Şemsi Paşa, Resne'ye gitmek üzere hazırlanarak arabaya rakip olmak üzere telgrafhaneden çıktığı esnada andaht olunan bir silâhdan mecruh olarak bir çeyrek saat sonra müteessiren vefat eylediği ve güzergâhında maiyeti askerleri vesair zâbitan bulunduğu halde mütecasir teşhis ve derdest olunamadığı maruzdur.

24 Haziran, Sene 324

Manastır Valisi
Hıfzı

Fakat Şemo ismi İttihadı Terakki'yi o mertebe sindirmişti ki bu haberin yayılmasına rağmen cemiyette bir kıpırdama bile olmadı. Ancak ertesi gün sarayın emri ile paşaya yapılan muhteşem cenaze alayından sonradır ki harekete geçen Manastır merkez heyeti yaralı teğmeni Ohri'ye kaçırarak tedavisine başlayabildi.

26 Haziran tarihinde Manastır Merkez Heyeti Reisi Kaymakam Sadık Bey'in bizzat eliyle yazdığı ve fedaiye gönderdiği şu mektup cemiyetin o zamanki ruh hâleti kadar Meşrutiyetin bu genç teğmene neler borçlu olduğunu belirtmesi bakımından da çok entere-sandır:

kaçırılmıştır. Fakat Niyazi Bey'in hâtıratından öğreniyoruz ki (s. 152) Atif Bey Ohri'de evvelâ Niyazi Bey'in biraderi mülâzım (teğmen) Murtaza Efendi'nin hanesine nakledilmiş ve hattâ 30 Haziran 1324 pazartesi günü iki hürriyet kahramanı (Atif ve Niyazi Beyler) ilk defa olarak bu evde görüşmüşlerdir. Bilâhare cemiyet her ikisinin de bir evde bulunmasını mahzurlu bulduğundan Atif Bey'i Kolağası Eyüb Sabri Bey'in evine nakletmiştir.

Atif Bey'in İttihadı Terakki Cemiyetinden himaye gördüğü Manastır merkezinde Niyazi Bey'e yazılan 24 Haziran 1324 tarihli yazıda da açıkça yazılıdır (Hâtırat Niyazi, s. 127).

Osmanlı Terakkî ve İttihad Cemiyeti
Manastır Merkezi ¹³

Büyük Fedâî Kardeşimize,

Senin ismini yazmaktan şimdilik ihtiraz ediyoruz. Bizzarur biraz zaman seni ihfaya mecburuz. İnşallah yakın zamanda millet hürriyetini istihsal edince senin makamın milletin sadrı olacaktır. Sana sine-i ümmette bir tahtı âlî hazırlıyacağız. Hayatında umum millet tarafından yapılacak kendi heykelini görecek bütün efrâdı milletin senin huzurunda takdîm edeceği ihtirâmâtı ve teşekkürâtı kabul edeceksin. Sen vazifeni ifa ettin. Bundan sonra ümmet senden artık hizmet istemez. Yalnız senin vücudu nazikinin istirahatı ve selâmeti hakkında vereceğin emre intizar ve anı ifa ile telezzüz eyler. Mesud ol arslan yavrusu. Sen Osman Gazi'nin gazi evlâdısın. İstikbalinden hiç endişenâk olma. Necip kalbin huzur ve istirahat üzre olsun. Sana uzatılacak olan yedi taarruza millet sine küşadır. Ne ister isen, ne emredersen cümlemiz canı baş ile ifa eder. Necip çocuk, vatanın sevgili evlâdı. Senin fedakârlığın ahrarın kulubünde hazzi nuranî ile nakş olundu; ilelebet mahfuz olacak, Osmanlıların bu tarihten sonra başlayacak olan şanlı hayatının hakkedileceği levayih tarihienin serlevhayı kıymettarını teşkil eyleyecektir. Kardeşlerin kemâli muhabbetle gözlerinden öper, senin kadrü kıymetini tâzimen ve tebcilen mübarek ayaklarından bus ederler. Esselâmü Aleyke ve Rahmetehu. Kardeşimiz senin etmiş olduğun vasiyyet ki elbette şimdi hatırlarsın. Bu vasiyyet bizim için pek kıymettardır. Milletimizin kalbinde bir âyet gibi yazılmış ve hükmünün icrasına ahdolunmuştur.

26 Haziran 324 Perşembe

Osmanlı İttihadı Terakkî
Cemiyeti

İşte mübarek ayakları bus edilen —öpülen— bu fedakâr genç bilâhare senelerce Çanakkale mebusluğuna seçilen ve 1947 de rah-

¹³ İttihadı Terakkî Cemiyeti Manastır Merkezi İdare Heyeti Süvari Kaymakamı (Yarbay) Sadık Bey'in riyasetinde olmak üzere vilâyet tercümanı Fahri Bey, topçu mülâzımı evveli (üstteğmen) Yusuf Ziya Efendi, mümtaz Yüzbaşı Habib Efendi, avcı taburu binbaşısı erkânıharp (kurmay) Remzi Beyle, piyade mülâzımı evveli Tevfik Efendiden müteşekkildi ki bu heyetin topluca çekilmiş bir resmi (Hâtıratı Niyazi) de vardır.

mete kavuşan Mülâzım Âtîf —Çanakkale— idi. Hâdiseyi bir de kahramanın ağzından dinlemek isterseniz vakadan bir iki ay sonra 26 Ağustos 1324 de bilâhare eniştesi olan yakın arkadaşı Mülâzım Kenan Bey'e yazdığı ve halen Ankara'da inkılâp müzesinde mahfuz bulunan şu tarihî mektubu hep beraber okuyalım:

26 Ağustos 1324

“Sevgili Kenan,

Birer birer sorduklarına cevap versem, vekayii sırasız anlatmış ve karıştırmış olacağım. Binaenaleyh senin mektubunu kâle almayarak tahminen iki aylık sergüzeşt-i mühimmi hülâsaten yazayım. . . Sen Manastır'da iken gideceğin geceden bir iki gece evvel ben cemiyete dahil olmuşum. Yani tahlif olunmuşum. . . O zamanlar cemiyet pek zayıf ve muhteriz bulunduğundan dahil olacak eşhas hakkında uzun boylu tahkikat yapıyorlardı. . . O sıralarda işler alevleniyordu. Nâzım Bey'in ve hafiyye paşaların faaliyeti Enver Bey'in firarı, sonra Niyazi'nin Resne'den ve Presbe'den birkaç zâbit ve memur ve yüze karib gönüllü ahaliden müteşekkil çetesi ile çıkması etraf ve makamata şedidülmaal beyannâmeler yağdırması Yıldız'ın en kuvvetli vasıta-i tedibi olan Şemsi Paşa'nın Manastır ve civarı üzerine tâyin ve izâmını intac etti. Bu haberi meş'um her tarafa birkaç gün evvelinden beri intişar ettiği halde ben ve arkadaşlarım işitmemiştik. Haziranın yirmi üçüncü günü akşam üzeri üç arkadaş cebhaneliğe, karakolumuza çıkıyorduk. Dördüncü bölüğümüzün evveli (Üsteğmen) Mehmed Ali Efendi, birkaç gün sonra Şemsi Paşa'nın bu tarafa geleceğini işittiğini söyledi; işte bu kadar malûmat sahibi idik. Halbuki o gece Şemsi Paşa treni mahsus ile ve kendi fırkasından, zâbitanı kendi intihabgerdesi olmak üzere, üç tabur ile gelmişti. Sabahleyin (24 Haziran, salı) benim hiçbir şeyden malûmatım yok. . . Her ne sebebden ise o gün erkenden aşağıya inmeyi canım istemediğinden tabyedeki odamda sandığımı karıştırmakla saat üçe kadar vakit geçirdim. Üçte Mehmed Ali Efendi aşağıdan gelerek paşanın geldiğini. . . haber verdi. . . Paşanın cebel topları ile Resne ve civar Müslüman köyleri üzerine yürümek niyetinde olduğunu, cemiyetin paşayı vurmak üzere fedai bulamadığını, külliyyetli para mukabilinde başı bozuk fedai (fakat ümitsizlikle) aradığını da ilâveten söyledi. İşittiklerimin husule getirdiği tesirat ile

aşağı yukarı dolaşmağa başladım. Düşündüklerimden hatırımda kalanlar:

Bu herifin şöhret-i müthişesi ile manyatizma olmuş halk içinde kendisini vuracak kimse zuhur etmesi (bahusus sevki hamiyyetle olmayıp para kuvvetiyle) bence imkânsız idi. Çünkü ölüm muhakkak gibi idi. Fedai zabitlerden ise (defaten dört ay kadar evvel fedai yazıldığımdan hepsini tanırım) o sırada Manastır'da mevcut olan üç dört arkadaşın fedakârlıkdaki derecelerini öğrendiğimden bu işin tesviye olunamayacağını ve paşa Manastır'dan çıktıktan sonra pek çok kan döküleceğini vatanın hâlâsı için son ümidlere penah olan mukaddes cemiyetimizin mevt kadar azım bir muhataraya düşebileceğini nihayet şu koca vatanın parçalandığını, Osmanlı hükümetinin inkırazını, milleti necibemizin ensesine çökecek hakaretleri, ecnebî yumruğunu görmeden şu uğurda ve şanlı bir surette ölüvermek, bu bekâr mevcudiyetimi dünyada sevdiğim şeylerin en kıymetlisi, muazzezi olan vatan ve millet yolunda feda edivererek muvaffakiyet hâsıl olmasa bile şu donmuş halka bir misal göstermek gayret ve arzusunu duydum. Bahusus muvaffakiyet hâsıl olur ise cemiyetin iktisab edeceği maddî mânevî kuvveti nihayet böyle kuvvetli bir cemiyetin istihsali hürriyette, istibdadi devirmekte pek az müşkilât göreceği ve ilâhır mülâhazat zihninden çabuk çabuk geçti; ve kararı kat'iyi hemen vererek Mehmed Ali'ye söyledim; Ve hiçbir hazırlıksız ve hiçbir kimseye bir şey yazmayarak hattâ kuşluk yemeğini bile yukarıda yemeksizin Drahor boyuna indim. Aşçıya girdim. Son yemek olması memûl olmakla bol bol yedim. Sonra kahvelere giderek cemiyet heyeti merkeziyesi âzasından muhterem bir arkadaşına (Albay Hüsamettin Ertürk'e göre Prevezeli Ahmet Talât Bey) tesadüfle hemen kararımı söyledim; ve iki rüvelver istedim. Alelacele bir nagant bulduk. Başka bir fedai zuhur etmediğini ve paşanın sabahdanberi telgrafhanede mâbeyinle muhabere etmekte olduğunu öğrendim. Artık bir taraftan bir iki arkadaşla tek tük konuşuyor bir taraftan da yüz metre kadar uzak bulunan telgrafhane kapısını tarassut ediyordum. . . . İntizar takriben saat sekize (alaturka) kadar tam bir saat devam etti. . . . Sekiz raddelerinde iki araba telgrafhane kapısına geldi, durdu; ve hemen Resne'ye müttehi-i hareket bulunduğunu anlayarak işi kapı önünde becermek, becermeğe teşebbüs etmek lâzım geliyordu. O gün bir mevhibe-i ilâhi olarak kendimde nâmütenahi bir korkusuzluk, bir cür'et hissediyordum. Vel-

hasıl kendimde hiç me'mul etmediğim bir metanetle askerden, ahaliden, silâhşorlardan mürekkep bir kalabalık içinde meseleyi hallederek firara başladım. On adım kadar ayrılmıştım ki arkamdan atılan mavzer kurşunlarından biri sağ bacağımı deldi. Sıcak bir su geçmiş gibi oldu. Hemen farkettim ve sendeledim. Fakat yürüyüşüme mâni olmadığını görerek tekrar koşmaya başladım. Kahvelerin önünden geçerek sağ tarafa saptım. Bir kunduracı dükkânına girdim. Arkamdan kovalayanlar hızla ileri doğru geçtikten sonra dükkândan çıkıp aksi istikametde bir yolu âdi yürümekle (kuvvet gittikçe azalıyordu) kat edip bir iki köşe döndükten sonra peylediğim bir eve (Siirt mebusu merhum Mahmud Bey'in evine) girdim. İki gece Manastır'da kaldıktan sonra da Ohri'ye naklolundum. Gayet iyi bakıldım; ve yaram on günde şifâyâb oldu”.

Nihayet bu üç kurşunun patlamasını takibeden üç beş gün istibdadın yıkılmasına kifayet ediyor ve 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) günü gazetelerde intişar eden şu kısa resmî tebliğ ikinci meşrutiyeti müjdeliyordu:

“Tebliğatı Resmiye

“Şeref müteallik buyurulan irâde-i Seniyye-i Hazret-i Zillulahi mantuku hümayununca mercii âlisinden keşide kılınan telgrafnâme-i umumî suretidir:

“Tesis-i Celil-i Cenâbı hilâfetpenâhi olan kanunu esaside sureti teşkili beyan buyurulan meclisi mebusanın içtimaa dâvet olunması şeref müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahi icabı âlisinden bulunmuş ve hükmü celili bilcümle vilâyat-ı şahane valilikleri ile elviye-i gayrı mülhakka mutasarrıfıklarına tebliğ kılınmış olmakla oraca dahi kanunu mezkûrda mûnderic sıfatı haiz âzanın intihabının icrası...”

Bütün teşkilâtın ve fedailerin silindiği veya savuştuğu bir anda vatanın bu fedakâr evlâdının hamaseti Müslüman olsun, Hıristiyan olsun bütün Osmanlı vatandaşlarında öyle bir minnet hissi yaratmıştı ki 24 Haziranın ilk yıl dönümünde Âtîf Bey'e Manastır'dan gönderilen şu telgraf bu hissi benim kalemimden çok daha iyi ifade edebilir:

TELGRAFNÂME

Manastır

24 Haziran 325

Bolu Mebusu Habib Efendi delâletiyle
Mülâzım Âtîf Bey'e

Şanlı kahraman 24 Haziran 324 Osmanlı milletine terk ve yadigâr bıraktığın bir tarihî mukaddestir. Senin eseri hamasetin o gün Manastır'da istibdada bir medfen ihzar etmişti. O hâtırayı muvaffakiyetinle bir mesarı mefharet olan bütün Manastır halkı bu saatde barika-i hamiyetinin şemsi hürriyet gibi parladığı mevkide içtima ederek Haziranın 24 nü istibdadın sındığı ve senin pâyı azmi perverinin o gün cevelân ettiği Caddeyi de Âtîfbey caddesi ünvanları ile telkib etmeğe karar vermek suretiyle ulvî namını tebcil ediyor ve sana ey muhterem vatanperver tâzimat-ı samimiye-i kalbiyesini takdim eyliyor.

24 Haziran 325

İttihadı	İttihadı	İttihad Kulübü
Terrakkî Cemiyeti	Terakkî Cemiyeti	Vehbi
Ticaret Kulübü	Ziraat Kulübü	
namına Hüseyin	namına Kenen	
Bulgar Meşrutiyet	Rum Meşrutiyet	Arnavud Başkım
Kulübü namına	Kulübü namına	Kulübü namına
Nikolof	Niko Çekare	Kâzım
Musevi Meşrutiyet	Ulah Meşrutiyet	Sırb Meşrutiyet
Kulübü namına	Kulübü namına	Kulübü namına
Benokse	Ruka	Emonkoviç

Atif Bey ailesinden bu gün sağ olanlardan Aydın Hanım Kd Bnb. Gündüz Bora'nın eşidir Demirtaş Bey yük. mimardır. Ter-can Hanım ise değerli Maliyecilerimizden Haldun Görkay'ın eşidir.

Refikası Atifet Hanım 1951 de diğer çocukları Türkân H. ile Doğan Bey ise daha önce vefat etmiştir.

Bugünkü medenî seviyyemizi yaratmak ve istiklâlimizi korumak uğrunda herkesin ve her şeyin sustuğu bir anda hayatı bahasına ilk kurşunu atan Atif Bey 21 ocak. 1941 de vefat etmiş ve Karaca-ahmed mezarlığına defnedilmiştir. Kemikleri bil'ahere Bakanlar Kurulu kararı ile 1954 de Karacaahmed'den Hürriyeti Ebediyye Te-

pesi'ne, diğer hürriyet kahramanlarının yanına nakledilmiştir. Lâkin nice şöhretlerimizi sinesine alan Türk Ansiklopedisi A harfi bittiği halde Türk'ün bu kahraman çocuğuna yer vermemiştir. Bilâhare Kamçıl soyadını alması dolayısıyla K harfinde de zikredilebilirse de Hürriyet yolunun bu ilk fedaisi Çanakkale mebusu Âtîf Kamçıl Bey değil Çanakkaleli Mülâzım Âtıftır. Bunun gibi onun el'an bir heykelinin dikilmemiş olması bizce Türk milletinin kadirbilirlik duyguları ile bağdaşamaz. Bütün bunlar ona ve onun asîl hareketine karşı milletçe borçlu olduğumuz şeylerdir. Unutmayalım ki dünkü kahramanlara borçlu olduğumuz maddî ve mânevî şükranın ödenmesi yarınki kahramanların da ruhlarını besler ve her tehlike anında vatanın imdadına birkaç Âtîf Bey koşar.

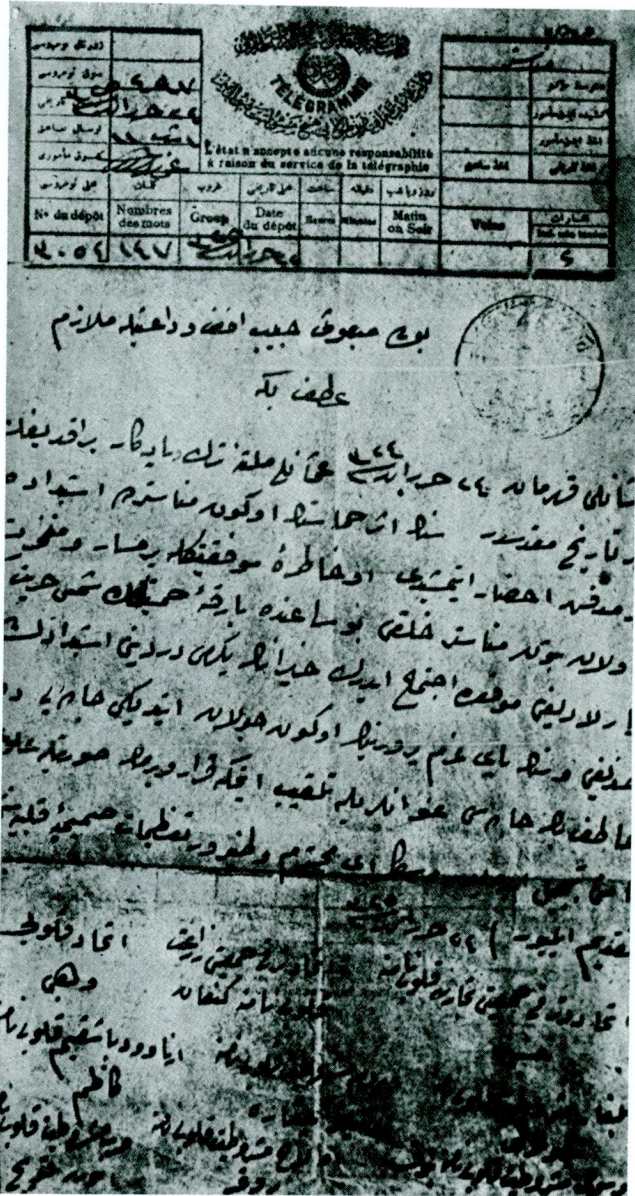
B İ B L İ Y O G R A F Y A

- GENÇER, DR. RIZA TAHSİN, *Mirata Mektebi Tıbbiye*, 1318.
 AHMET NİYAZİ (Kolağası), *Hâtıratı Niyazi*, 1910 (1326).
İttihadı Terakki (Tarihî Tefrika). Milliyet gazetesi, Nisan 1934.
 ZİYA ŞAKİR, *İttihadı Terakki* (Tarihî Tefrika). Sonposta gazetesi, 1934.
 TEMO, DR. İBRAHİM, *İttihadı Terakki Cemiyetinin teşekkülü*, 1939.
 YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT, *Talât Paşa*, 1943.
 KÜLÇE, SÜLEYMAN, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, 1944.
 KURAN, AHMET BEDEVİ, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, 1945.
 HİKMET FERİDUN, *Talât Paşa, Niyazi ve Murad Beylere ait Hâtıralar*.
 Akşam Gazetesi, Eylül-Ekim 1945.
 BOLAYIR, ENVER, *Talât Paşa'nın hâtıraları*, 1946
 TÜLBENTCİ, FERİDUN FAZİL, *İkinci Meşrutiyet*. Vatan gazetesi .23.7.
 1951.
 ŞEHSUVAROĞLU, HALÛK, *Jön Türklerin Mısır faaliyetleri*. Akşam gazetesini, 21/10/1951.
 ÜNVER, DR. A. SÜHEYL, *Mekteb-i Tıbbiye talebesi arasında hürriyet ve serbest düşünüş cereyanları*, 1951.
 TANSU, SAMİH NAFİZ, *İki devrin perde arkası* (Alb. Hüsamettin Ertürk hâtıraları). Cumhuriyet gazetesi, 29/4/1956.
 UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İSMAİL HAKKI, *1908 yılında ikinci meşrutiyetin ne suretle ilân edildiğine dair vesikalar*. Belleten No: 77, 1956.
 DR. ÂKİL MUHTAR, *Hâtıraları*.

1324 İhtilâlinde Manastırda çalışan zabitanın bazıları:

- 1 — Nizamiye 21. alayı 4. tabur mülâzımlarından Selânik'li Mehmet Ali Bey (5 ci devrede meb'us iken Ankara'da vefat etmiştir.)
- 2 — Topçu ve Tayyareci Erzurumlu Dadaş Salim Bey (vefat etmiştir.)
- 3 — Süvari mülâzımı Agâh Bey (vefat etmiştir.)
- 4 — Süvari mülâzımı Nezir Bey (vefat etmiştir.)
- 5 — Alay 21 T. 4 mülâzımlarından Çanakkaleli Atıf Kamçıl
- 6 — Alay 21 T. 4 mülâzımlarından Koniçali Osman Cevdet (O tarihte Piresbe müfreze kumandanı olup Resneli Niyazi Bey çetesinin en kıymetli rüknü idi. (Vefat etmiştir.)

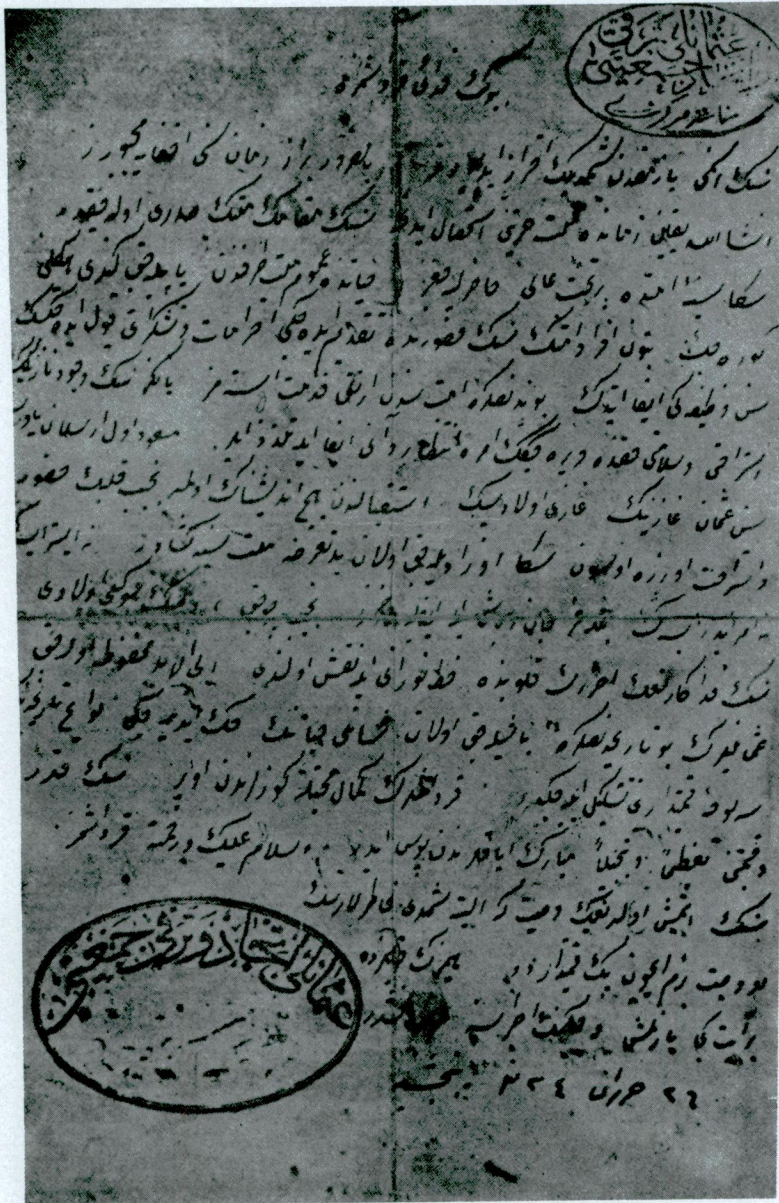
II. Meşrutiyetin ilk sene-i devriyesinde Manastırdan Atıf Bey'e gönderilen teşekkür telgrafı

Atıf Bey'in zamanında basılan bir resmi

Atıf Bey Maltada

Şemsî Paşanın vurulmasından sonra İttihat-ı Terakki Manastır merkezi idare heyeti tarafından Atuf Bey'e gönderilen teşekkür mektubu.

II. Meşrutiyet Hatırası

BİBLİYOGRAFYA

G. F. DEBETS (Red.), *Trudı Kirgizskoy archeologo-etnografiçeskoj ekspeditsii (I)* [Arkeolojik ve etnografik Kırgız ekspedisyonu çalışmaları I]. İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR [Akademi yayınlarından], Moskva 1956, 180 s. +25 resim ve harita. Akademiya Nauk SSSR, Institut Etnografii im. N. N. Mikluho-Maklaya; Institut İstorii Materyal'noy Kulturu; Institut İstorii Akademii Nauk Kirgizskoy SSSR.

Önümüzdeki eser, 1953 yılında Kırgızistan'da yapılan arkeolojik ve etnografik ekspedisyonla ilgili araştırmaların birinci cildini teşkil etmekte ve şu bahisleri içine almaktadır:

G. F. Debets, *Problema proishojdeniya Kirgizskogo naroda v svete antropologiçeskih dannih* (Antropolojik bilgilerin ışığı altında Kırgız halkının menşei meselesi), s. 3-17.

N. N. Miklaşevskaya, *Somatologiçeskie issledovaniya v Kirgizii* (Kırgızistan'da somatolojik araştırmalar), s. 18-61.

İ. M. Zolotarev, *Somatologiçeskie issledovaniye v Ferganskoy doline* (Fergana ovasında somatolojik araştırmalar), s. 62-84.

V. V. Ginzburg, *Materialı k antropologii drevnego naseleniya Ferganskoy dolini* (Fergana ovası eski ahalisinin antropolojisi üzerine malzeme), s. 85-102.

V. P. Alekseev, *Hakası, Yeniseyskie Kirgizı, Kirgizı; saravnitel'no kraniologiçeskiy oçerk* (Hakaslar, Yenisey Kırgızları, Kırgızlar; mukayeseli kronolojik makale), s. 103-135.

Ya. R. Vinnikov, *Rodo-plemennoy sostav i rasselenie Kirgizov na territorii yujnoj Kirgizii* (Güney Kırgızistan'daki Kırgızlarda akrabalık ve boy teşkilâtı ve yerleşme şekilleri), s. 136-181.

Ben burada eserdeki araştırmaların hepsini de ele almayıp, ancak Debets'in giriş mahiyetindeki yazısını takdim edeceğim. Yazar, makalesinin başında şu üç kaideyi zikrederek bunların münakaşasını yapmakla işe başlıyor: 1. "Dil ve kültür, antropolojik tiplere bağlı olmadan da yayılabilir, fakat antropolojik tipler hiçbir zaman dil ve kültürsüz yayılamazlar". 2. "Antropolojik tiplerin değişmesi ve karışması gibi antropologlar tarafından tetkik edilen hâdiseler, ancak boy, halk ve milletlerin antropolojik bakımdan yer değiştirme ve karışmalarının bir inikâsını teşkil etmektedir". 3. "Bu yüzden, antropolojik esaslar şu veya bu antropolojik tipin yayılmasına işaret ediyorsa, tarihçi, arkeolog, etnograf ve lingvistler, bu yayılmaya sebep olan tarihi hâdiseleri ve bunlarla ilgili tarih, kültür ve dil meselelerini açıklamak vazifesile karşılaşılır".

Bundan sonra yazar, Türk dilini konuşan esas zümrenin ilk teşekkül ettiği yer (yani, Türklerin anavatanı) meselesini ele almakta ve bu yolda şimdiye kadar Sovyet yazarları tarafından ortaya atılan en mühim fikirlerin münakaşa ve tenkidini yaptıktan sonra, (bu hususta maalesef batılı bilgilerin fikirlerine temas etmeden geçiyor ve ancak bizde artık çoktan tarihe karışmış olan güneş-dil teorisini ele alarak bunun tenkidini yapıyor; her şeyde olduğu gibi ilimde de serbest çalışma

ve hürriyetten mahrum bir memlekette zaten başka türlü olamazdı) Türklerin anavatanı olarak ancak Orta-Asya'nın düşünülebileceğini ve Türklerin buradan batıya ve kuzeye yayıldığını söylüyor.

Orta-Asya'da antropolojik tipler meselesine gelince, şimdiye kadar yapılan araştırmaların neticesine göre, burada başlıca iki tipler karşılaşılmaktadır: 1. Tarihi çok eski olan Europeid tip, 2. Zaman zaman doğudan Orta Asya bozkırlarına yayılan Mongoloid tip. Arkeolojik araştırmalara göre, Mongoloid tipin kronolojik bakımdan Orta-Asya'ya doğru yayılması, bilhassa şu devirlerde vuku bulmuştur: 1. Az miktarda "Hun-Sarmat devri"nde (M.ö. ve M.s. birinci yüzyıllar), 2. Kitle halinde "Son göç devri"nde (M.s. birinci binin sonları ve ikinci binin başları, yani Moğol devri).

Kırgızistan'ın bizce malûm en eski antropolojik devri olan Saklar zamanında Europeid tip hâkim olup, Mongoloid tipin tesiri çok azdı. Kırgızistan'da Usun devrinde Mongoloid tipin tesiri artmaktadır. Fakat eski Europeid tip, Mongoloid tiplerin kitle halinde hicretinden sonra da varlığını muhafaza etmiştir. Antropologlar tarafından çoktan tesbit edildiğine göre, bugünkü Kırgızlarda Mongoloid tip Özbeklere ve hattâ Kazaklara nazaran daha fazla hâkim bulunmaktadır. Bununla beraber Fergana'da ve dağlık bölgelerde Europeid tip üstünlük gösterir.

Yazar makalesinin sonunda, Kırgızların etnogenezi üzerine ileride yapılacak araştırmalarla ilgili olarak şu noktalara işaret ediyor: a) Kırgızların XIX. ve XX. yüzyıl kraniolojisi üzerine malzeme toplanması; b) Tiyan-şan ile Minusinsk çukur sahası arasında bulunan yerlerde (Çin, Moğolistan ve Tannu-Tuva bölgesinde) araştırmalar yapılması; c) Yenisey Kırgızlarına ait tamamlayıcı arkeolojik ve paleantropolojik malzemenin toplanması; d) Şimdiye kadar arkeoloji, etnografya ve dil üzerine toplanmış olan malzemenin karşılaştırılarak işlenmesi, bunların yayınlanması ve matbuatta münakaşası.

Eserdeki diğer makalelerin tetkik ve değerlendirilmesini ihtisas sahiplerine bırakarak, yukarıda işaret ettiğim gibi, kitabı bu şekilde tanıtmakla iktifa ediyorum.

A. TEMİR

1958 YILININ İKİNCİ YARISINDA T. T. K. KÜTÜPHANESİNE GELEN KİTAP VE DERGİLER

- ABATSIEV, GÖRGI : *Balkanskite voyni i Makedoniya*. Skopye 1958. 295 S.=Institut za Natsionalna İstoriya. 8° (A.II-781).
- ABDULLAH İBN AL-HUSEYN, ÜRDÜN KIRALI : *Memoirs completed (Al-Takmilah)*. Translated from the Arabic by Harold W. Glidden. Washington, D. C. 1954 American Council of Learned Societies. IX+121 S.=American Council of Learned Societies, Near Eastern Translation Program No. 7. 8° (A.II-167).
- AFETİNAN : *Herkesin bir dünyası var*. Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. 191 S. 8° (A.II-768).
- AHUNDOV, M. F. : *Izbrannye filosofskie proizvedeniya*. Baku 1953. Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 375+2 S.=Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut İstorii i Filosofii. 8° (A.II-789).
- AHUNDOV, M. F. : *Izbrannye hudojestvennie proizvedeniya*. Baku 1950 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 290+1 S.=Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut Literaturı İmeni Nizami. 8° (A.II-787).
- ALCAZAR, CAYETANO : *La escuela y el seminario de Historia Moderna*. Madrid 1955 Chumillas. 59 S.=Facultad de Filosofia y Letras de la Universidad de Madrid, Escuela de Historia Moderna del C. S. I. C. 8° (A.II-721).
- ALLBAUGH, LELAND G. : *Creta, A case study of an underdeveloped area. With the editorial assistance of George Soule*. Princeton University Press. XX+572 S. 6 pl. 3 harita. 8° (A.II-726).
- ALVARADO, RAFAEL : *Un problema zoologico: Las asimetria en los animales*. Madrid 1955 58 S.=Publicaciones de la Universidad de Madrid. 8° (A.II-723).
- AZZAVİ, ABBAS : *Aşair el-Irak. The tribes of Iraq. 4 vol. Baghdad 1937—1957*. Vol. 1 -Ancient- Modern Nomadic, dealing with ancient tribes summarily, and with modern Nomadic tribes and their customs, genealogy, condition, etc. with many indices and illustrations. 528 S. 26 pl. Vol. 2- Kurdish tribes, dealing with the origin of Kurdish tribes, their habitations, history and present conditions, with maps and indices. 271 S. 1 harita. Vol. 3- Rural tribes of Zubaid and Tai, their conditions, and descendance and the tribes related thereto. Vol. 4- Rural tribes. Muntafiq, Rabi'ah and Ka'b and their Amirates, Qais, Abada, Bani, Tamim, Bani Hashim and other Adnanite and neighbouring tribes, with information about their general conditions followed by appendices and indices. 327 S. 8° (A.I-8681).
- BAKIHANOV, A. : *Gülistanı-İram*. Bakı 1951 Azərbaycan SSR Elmler Akademiyası. 252+2 S.=Azərbaycan SSR Elmler Akademiyası neşriyatı, 8°(A.II-778)

- Barpi, Alkulov. Tandalgan cigarmalar.* Frunze 1955 Kırgızstan Mamlekettik Basması. 282 S.=Kırgız SSR İlimger Akademiyası Tiljana Adabiyat Institutu. 8° (A.II-826).
- BEZA, MARCU : *Heritage of Byzantium.* London 1947 Society for Promoting Christian Knowledge. IX+108 S. 4 resim. 8° (A.II-731).
- BINYON, LAURENCE - J. V. S. WILKINSON - BASIL GRAY : *Persian miniature painting. Including a critical and descriptive catalogue of the miniatures exhibited at Burlington House, January-March 1931.* London 1933. Oxford University Press. XIV+212 S. 113 pl. 2° (C-386).
- BLOCH, NACHMANN M. : *Verbrechen des Imperialismus. (Ein Beitrag zur Geschichte des zweiten Weltkrieges).* Tel-Aviv 1956 Lidor Press. 314 S. 8° (A.II-734).
- BLOK, G. P. - E. S. KULYABKO : *Rukopisnie materialy I. P. Pavlova v Arhive Akademii Nauk SSSR. Naučnoe opisanie.* Moskvo 1949 İzdat. Akademii Nauk. 156 S.= Akademiya Nauk SSSR, Trudi Arhiva Vipusk 8. 8° (A.II-819).
- British Academy, Preliminary and second report upon the excavations carried out in (and near) the Hippodrome of Constantinople in 1927-28 on behalf of the British Academy.* London 1928/29 Oxford University Press. 4° (B-3768).
- BUNYATOV, T. A. : *Žemledelie i skotovodstvo v Azerbaydjana v epohu bronzi.* Baku 1957 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 136+2 S.=Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut İstorii 8° (A.II-786).
- Congrès d'Avicenne, Le livre du millenaire d'Avicenne. Çeşnâme-i İbn Sina.* 3 cild. Teheran 1333/1335 Imprimerie du l'Université de Téhéran. 8° (A.II-258).
Vol. 1- Zebihullah Safa: Sergužešt-u telifat-u eš'ar-u arâ-yı İbn Sina. vol. 2- Şamil hitabehâ-yı kongre-i İbn Sina. Vol. 3- Kitab'ul Mihrican'ul İbn Sina.
- DENY, JEAN : *L'Arméno-Coman et les "Ephémérides" de Kamieniec (1604—1613).* Wiesbaden 1957 Otto Harrassowitz. 96 S.=Ural-Altäische Bibliothek IV. 8° (A.II-714).
- FERNANDEZ, REGINALDO DE PAZ : *La física del transistor.* Madrid 1955. 62 S.=Publicaciones de la Univ. de Madrid. 8° (A.II-722).
- GADJIEV, V. G. : *O dvijenii gortsev pod rukovostvom Şamilya.* Mahaçkala 1957 Akademii Nauk SSR. 251 S. 8° (A.II-697).
- GULIZADE, M. YU. : *Nizami Gyandjevi (Jizn i Tvorçestvo).* Baku 1953. Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 83 s.=Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut Literaturi i yazıka im. Nizami. 8° (A.II-785).
- HAMMERTON, J. A. : *Peoples of all nations. Their life today and the story of their past. By our foremost writers of travel, antropology and history.* London 1922. 8° (A.II-747).
Vol. 1- Abyssinia to British Empire. Vol. 2- British Empire to Dahomey. Vol. 3- Danzig to France. Vol. 4- Georgia to Italy. Vol. 5- Japan to Oman. Vol. 6- Palestine to Sin-Kiang.

- HILL, SIR GEORGE : *A history of Cyprus. 4 vol.* Cambridge 1948/52 University Press. 8° (A.II-750).
Vol. 1- To the conquest by Richard Lion Heart. Vol. 2- The Frankish Period 1192—1432. Vol. 3- The Frankish Period 1432—1571. Vol. 4- The Ottoman Province. The British colony 1571—1948.
- Hojenie za tri morya Afanasiya Nikitina 1466—1472 gg. 2. bs. Moskva-Leningrad 1958 Akademii Nauk. 284 S. 8 plânş 1 harita.=Akademiya Nauk SSR. Otdelenie Literaturi i Yazıka, Literaturnie Pamyatniki. 8° (A.II-829).
- HURST, SIR GERALD : *A short history of Lincoln's Inn.* London 1946 Constable and Company Ltd. VII+85 S. 8° (A.II-718).
- İBN HALDUN : *Histoires des Berbères et des dynasties Musulmanes de l'Afrique septentrionale. Traduit de l'Arabe par Le Baron de Slane. Nouvelle édition publiée sous la direction de Paul Casanova. Tome troisieme.* Paris 1934 Libraire Orientaliste. 507 S. 8° (A.II-730).
- İSFAHANİ, ŞEMS ÜD-DİN MUHAMMED FAHRİ : *Rub'i Çeharum ez Mi'yar-ı Cemalî. Edidit Carolus Salemann.* Kazan 1885 Imperialis literarum Universitatis. 195 S. 4° (B-3814).
- İSKANDAROV, B. İ. : *İz istorii Buharskogo emirata (Vostochniy i zapadnii Pamir v kontse XIX veka).* Moskva 1958 Vostochnaya Literaturi. 130 S.=Akademiya Nauk SSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A.II-825).
- İSSAWI, CHARLES : *Egypt at Mid-Century, an economic survey. (Revised edition of Egypt : an economic and social analysis).* London 1954 Oxford University Press. XIV+289 S. 8° (A.II-733).
- İstoriya İrana s drevneysih vremen do kontsa XVIII veka.* Leningrad 1958. 390 S. 18 pl. =Leningradskiy ordena Lenina Gosudarstvenniy Universitet İmeni A. A. Jdanova. 4° (B-3851).
- İstoriya Mar Yalabahi III i Rabban Saumi. Süryancadan tercüme eden N. V. Pigulevskaya.* Vostochnoy Literaturi. 161 S.=Akademiya Nauk SSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A.II-828).
- İVERSEN, ERİK : *Papyrus Carlsberg, Nr. VII. Fragments of a hieroglyphic dictionary.* Kobenhavn 1958 Ejnar Munksgaard. 31 S. 1 plânş. 4° (B-3819).
- İZBIRAK, REŞAT : *Jeomorfoloji. Analitik ve umumi. Değiştirilmiş ve genişletilmiş 2. bs.* Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. VIII+466+4 S. 27 plânş. 2 levha. =A. Ü. D. T. C. Fak. Yayınları No. 127, Coğrafya Enst. No. 6. 8° (A.II-835).
- JANSKY, HERBERT : *Deutsch-Türkisches Wörterbuch. 1. Halbband A-J.* Wiesbaden 1958 Harrassowitz. VIII+232 S. 8° (A.II-767).
- JUTOVA, K. E. - M. YULDAŞEBA - V. ERŞOVA : *İstoriya Uzbekskoy SSR. Tom 2.* Taşkent 1957 Akademii Nauk. 654 S. 4° (B-3817).
- KALEŞİ, HASAN - MEHMED MEHMEDOVSKI : *Tri vakufnami na Kaçanikli Mehmed-Paşa.* Skopye 1958 İnstitut za Natsionalna istoriya. 100 S. 8° (A.II-778).

- KATARTSIEV, İVAN : *Aydutskoto dvijenje i karpošovoto vostanie vo XVII vek*. Skopje 1958 İnstitut za natsionalna istoriya. 67 S.=Nauçno-Popularna Biblioteka 1. 8° (A.I-779).
- KONONOV, A. N. : *Rodoslovnaya Turkmen. Soçinenie Abul-Gazi Hana Hivinskogo*. Moskva-Leningrad 1958 Akademii Nauk SSSR. 190+2+94 S.=Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 4° (B-3830).
- KOTB, SAYID : *Social justice in İslam. Translated from the Arabic by John B. Hardie*. Washington, D. C. 1953 American Council of Learned Societies. VIII +298 S.=American Council of Learned Societies, Near Eastern Translation Program Nr. 1. 8° (A.II-732).
- KOZLOV, P. K. : *Mongolia i Amdo i Mertuiy gorod Hara-Hoto*. Moskva 1948 Ogiz. 328 S. 10 plânş. 4° (B-3762).
- Lachish (Tell ed Duweir)*. Vol. 4. London 1958 Oxford University Press. 4° (B-2640).
Vol. 4,1- Text - The Bronze Age. Vol. 4,2- Plates - The Bronze Age.
- LİTHBERG, NILS : *Almanackan. Fran astrologisk radgivare till Svensk Kalender*. Stockholm 1933 Norstedt and Söners. 64 S.=Svenska Humanistiska Förbundet 40. 8° (A.II-809).
- LÖFGREN, OSCAR : *Al-Hâmdani. Südarabisches Mustabih. Verzeichnis homonymer und homographier Eigennamen aus dem Berliner Unikum des İklil*. Leiden 1953 E. J. Brill. 86 S.=Bibliotheca Ekmaniana Nr. 57 8° (A.II-746).
- LONG, GAVIN : *Greece, Crete and Syria*. Canberra 1953. XIV+587 S. 18 pl. 10 harita 8° (A.II-725).
- LOUD, GORDON - B. ALTMAN : *Khorsabad. Part II-The citadel and the town*. Chicago 1938 Chicago Press. XXI+115 S. 91 plânş.=The University of Chicago OIP XL. 2° (C-385).
- LYND, ROBERT S. : *Knowledge for what? The place of social science in American culture*. London 1948 Princeton University Press. X+268 S. 8° (A.II-736).
- MEMMEDOV, KAMRAN : *Gasımbey Žakir*. Bakı 1957 Azərbaycan SSR Elmler Akademiyası Neşriyatı 256+2 S. 1 plânş. 8° (A.II-783).
- MİLNER, ALFRED : *England in Egypt*. London 1892 Edward Arnold. VIII+448 S. 8. (A.II-728).
- MİNORSKY, V. : *A history of Sharvan and Darband in the 10th-11th centuries*. Cambridge 1958 Heffer. VII+187+32 S. 8° (A.II-816).
- MİRZOEV, ABDULGANI : *Binoy*. Stalinabad 1957. 490 S.=Akademiyai Fanhoi RSS Tocikiston İnstitut Zabon va Adabiyet. 8° (A.II-782).
- MİTREV, DİMİTAR : *Minato i literatura*. Skopje 1958 İnstitut za natsionalna istoriya. 8° (A.II-780).
- MONCRIEFF, H. - H. J. CHAYTOR - W. COLLINGE : *European history. Great leaders and landmarks*. London Gresham Publishing co. Ltd. 4° (B-3821).
Vol. 1- From early times to the rise of Mohammedanism. Vol. 2- The Middle Ages. Vol. 3- The Renaissance to Frederick the Great. Vol. 4- The making of modern Europe. Vol. 5- The great powers in Modern Times.

- MORENTE, MANUEL GARCÍA : *Ideas una filosofía de la historia de España. Con un prólogo de Juan Zaragüeta*. Madrid 1943 Universidad de Madrid. XLI+118 S. 8° (A.II-720).
- MOWAT, R. B : *The diplomatic relations of Great Britain and the United States*. London 1925 Edward Arnold & Co. XI+350 S. 8° (A.II-719).
- NANSEN, F.: *Armenia and the Near East*. London 1928 George Allen & Unwin. 324 S. 12 resim 1 harita. 8° (A.II-729).
- Noveşşaya istoričeskaya, političeskaya statističeskaya i geografičeskaya svedeniya. O Turetskoy imperiy, zaimstovovanniya iz dostoverneyşih puteşestviy i izsledovaniy istoričeskikh, s priloeniem izvestiy o nraвах i obiçayah izlojennih v vide povestey, anekdotov i razgovorov*. 3 cilt. Moskva 1828 v Universitetskoy Tipografii. 8° (A.II-366).
- Nuha (Azerbaydjan)*. Moskva 1948 Akademii Arhitekturi SSSR. 40 S. 32 pl.= Akademii Arhitekturi SSSR, Institut İstorii i Teorii Arhitekturi, Sokrovişça Zodçestva Naradov SSSR. 8° (A.II-708).
- Oçerki po istorii Başkırskoj ASSR*. Ufa 1956, Akademii Nauk, 300 S. 8° (A.II-651).
- OGLOBLİN - GLOBENKO, MIKOLA : *İstoriko-Literaturni statti*. Münhen 1958 Cicero. 160 S.=Zapiski naukovogo tovaristva imeni Şevçenka, Tom. CLXVII. 8° (A.II-822).
- ONGAN, HALİT : *Ankara'nın 1 no.lu Şer'ıye sicili. 21 - Rebiülâhır - 991 - Evahir-i Muharrem - 992 (14 - Mayıs - 1583) - (12 - Şubat - 1584)*. Ankara 1958 T. T. K. Basımevi. XXXIX+194 S. 1 harita 3 levha.=D. T. C. Fak. Yayınları No. 125. 8. (A.II-837).
- PAHOMOV, E. A.: *Monetnie kladi Azerbaydjana i drugih respublik, kraev i oblastey Kavkaza*. Vip. VII. Baku 1957 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 124 S.= Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut İstorii. 8° (A.II-824).
- PAUL, A.: *A history of the Beja tribes of the Sudan*. Cambridge 1954 Univ. Press. VII+163 S. 8° (A.II-738).
- PRAWDİN, MICHAEL : *The Mongol empire. Its rise and legacy by Michael Prawdın, translated by Eden and Cedar Paul*. London 1952 George Allen and Unwin Ltd. 381 S. 1 resim. 8° (A.II-730).
- PRIBITKOVA, A. M. : *Pamyatniki arhitekturi XI veka v Turkmenii*. Moskva 1955 Gos. izd. Lit. po stroitel. İ arhitekture. 118 S. 8° (A.I-9791).
- Putesestviya Russkih Poslov XVI-XVII vv. Stateynie spiski*. Moskva-Leningrad 1954. Akademiya Nauk SSSR. 490 S. 6 pl. 1 levha.=Akademiya Nauk SSSR, Literaturnie pamyatniki. 8. (A.II-830).
- RASKİN, N. M. : *Rukopisnie materialı himikov vtoroy polovini XVIII v.v Arhive Akademii Nauk SSSR*. Moskva-Leningrad 1957. Akademii Nauk SSSR. 212 S.= Akademii Nauk SSSR, Trudi Arhiva Vipusk 15. 8. (A.II-820).
- RAŞİD-AD-DİN FAZLULLAH : *Sbornik letopisey (Djami at-tavarih). Tom 3. Perevod s persidskogo yazıka A. K. Arends*. Baku 1957 Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR. 361+728 S.=Akademii Nauk SSSR, Institut Vostokovedinye, Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Institut İstorii. 4° (B-3831).

- REİNER, ERIA : *Surpu. A collection of Sumerian and Akkadian Incantations*. Graz. 1958 Selbstverlag des Herausgebers. 66 S.=AfO Beiheft 11. 4° (B-3818).
- SAFRANOVSKIY, İ. İ. - N. M. RASKIN : *Materialı F. P. Moiseenko v arhive Akademii Nauk SSSR*. Moskva-Leningrad 1955. Akademii Nauk SSSR. 103 S.=Akademiya Nauk SSSR, Trudi Arhiva, Vipusk 13. 8° (A.II-821).
- SAPORIİ, ARMONDO : *Le Marchaud Italien au Moyen Age. Conférences et bibliographie. Introduction de Lucier Febure*. Paris 1952 Librairie Armand Colin, LXX + 126 S.=Ecole Pratique des Hautes Etudes VI section Centre de Recherches Historiques. 8° (A.II-735).
- SAYAR, PROF. DR. NİHAT : *Avrupa'da iktisadî ve ticarî ilim ve araştırma müesseseleri*. İstanbul 1958 İstanbul Matbaası. 48 S. 1 harita=Maarif Vekâleti, İst. Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Yayın No. 35/134. 8° (A.II-724).
- SMITH, WILLIAM STEVENSON : *A history of Egyptian sculpture and painting in the old kingdom*. London 1949 Oxford Univ. Press. XV+422 S. 61 plates 4° (B-3820).
- Sovremennaya Turtsiya*. Moskva 1958 Vostoçnoy Literaturi. 292 S. 1 harita=Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya. 8° (A.II-827).
- The Swedish Cyprus Expedition*. Stockholm 1956. 4° (B-3023).
Vol. IV part 3- Olaf Vessberg-Alfred Westholm: The Hellenic and Roman periods in Cyprus.
- SZÖVERFFY, JOSEPH VON : *Volkskundliches in mittelalterlichen Gebetsbüchern. Randbemerkungen zu K. M. Nielsens Textausgabe*. Kobenhavn 1958 Ejnar Munksgaard. 35 S. 8° (A.II-716).
- TOLSTOV, S. P. - T. A. JDANKO : *Arheologičeskie i etnografičeskie raboti Horezmskoy ekspeditsii 1949—1953*. Moskva 1958 Akademii Nauk SSSR. 812 S. 10 planş 6 levha 6 harita.=Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Etnografii İmeni N. N. Mikluho-Maklaya, Trudi Horezmskoy Arheologo-Etnografičesкой ekspeditsii, 2. 4° (B-3850).
- TOLSTOV, S. P. - M. G. LEVİNA - N. N. ÇEBOKSAROVA : *Oçerki obşşey etnografii*. Moskva 1957 Akademii Nauk SSSR, 342 S. 8° (A.II-696).
- TOPUZLU, DR. CEMİL : *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet devirlerinde 80 yıllık hâtıralarım*. İstanbul 1951 Güven Basımevi. 294 S. 8° (A.II-790).
- TOYNBEE, ARNOLD : *An historian's approach to religion, based on Gifford lectures delivered in the University of Edinburgh in the years 1952 and 1953*. London 1956 Oxford University Press. IX+297 S. 8° (A.II-715).
- Velikiy Oktyabr i Narody Vostoka 1917—1957*. Moskva 1957. 417. S.=Akademiya Nauk SSR, İnstitut Vostokovedeniya. 4° (B-3792).
- WEIZSÄCKER, C. F. v.: *Descartes und die neuzeitliche Naturwissenschaft. Rede gehalten anlässlich der Feier zum Beginn des neuen Amtsjahres des Rektors der Universität Hamburg am 13. Nov. 1957*. Hamburg 1958 Im Selbstverlag der Universität 30 S.=Hamburger Universitätsreden 23. 8° (A.II-717).
- WITTEK, PAUL : *The rise of the Ottoman Empire*. London 1958 Luzac VIII+54 S.=Royal Asiatic Society Monographs Vol. XXIII. 8° (A. II-762).

ZAHİR ÜD-DİN BİN SEYYİD NASİR UD-DİN AL MER'AŞİ : *Tarih-i Taberistan ve Ruyan ve Mazenderan. Geschichte von Taberistan, Ruyan und Masanderan. Persischer Text herausgegeben von Dr. Bernhard Dorn.* St. Petersburg 1850 Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 46+443 S. 8° (A.II-618).

DERGİLER*

American Journal of Archaeology LXII, 3, 4 (1958).

American Journal of Philology LXXIX, 3 (1958).

Anales 81-84 (1957).

Anatolia II (1957). : S. ALP, *Şu den Körperteilnamen im Hethitischen.* S. 1-48. M. ŞENYÜREK, *The skeleton of the fossil infant in Shanidar cave, Northern Iraq.* S. 49-56. T. ÖZGÜÇ, *The Bitik vase.* S. 57-78. A. M. MANSEL, *Side Nymphaeum'unda bulunan İxion kabartması.* S. 79-85. A. M. MANSEL, *Ein İxion-Relief auf dem Nymphaeum von Side (Auszug).* S. 87-88. K. BITTEL, *Zwei Römische Meilensteine aus Galatien.* S. 89-94. M. ŞENYÜREK, *The duration of life of the Chalcolithic and Copper Age populations of Anatolia.* S. 95-110. M. ŞENYÜREK, *A further note on the Palaeolithic Shanidar infant.* S. 111-112. Y. BOYSAL, *Die Korinthischen Kapitelle der Hellenistischen Zeit Anatoliens.* S. 123-132. H. Z. KOŞAY, *Ankara Augustus Mâbedi kazısı.* S. 133-135. H. Z. KOŞAY, *Augustustempel in Ankara.* S. 137-138.

Anatolian Studies VIII (1958), : *Summary of Archaeological Research in Turkey in 1957.* S. 17-34. C. J. GADD, *The Harran Inscriptions of Nabonidus.* S. 35-92. S. LLOYD and J. MELLAART, *Beycesultan Excavations: Fourth Preliminary Report, 1957.* S. 93-126. J. MELLART, *Excavations at Hacilar, First Preliminary Report.* S. 127-156. C. A. BURNEY, *Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age.* S. 157-210. C. A. BURNEY - G. R. J. LAWSON, *Urartian Relief at Adilcevaz, on Lake Van, and a Rock Relief from the Karasu, near Birecik.* S. 211-218. B. LEVICK, *An Honorific inscription from Pisidian Antioch.* S. 219-222. M. H. BALLANCE, *Roman Roads in Lycaonia.* S. 223-234. P. HULIN, *Urartian Stones in the Van Museum.* S. 235-244.

A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XVI, 1-2 T. ÖZGÜÇ, *Bitik Vazosu.* S. 1-18. A. TEMİR, *Nicholas Poppe.* S. 41-52. M. AKDAĞ, *Celâlî Fetretî.* S. 53-107.

A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1-4 (1956). : A. CAFEROĞLU, *Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda saklanan iki Şaman Tanrısı.* S. 65-75. K. BİRAND, *18. yüzyıl Fransız Aydınlanma tarihçiliği ve modern tarihçilik karşısındaki durumu.* S. 87-99. N. ÖNER, *Tanzimattan sonra Türkiye'de ilim ve mantık*

* Dergilerdeki makalelerden yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

- anlayışı. S. 100-135. M. Z. ORAL, *Konya'da Alâüd-din camii ve türbeleri*. S. 144-164. R. PETTAZZONI, *Din ilminde tarih ve fenomenoloji* (Çev.: H. G. YURDAYDIN). S. 189-191. H. A. R. GIBB, *İslâmiyetin ilk devirlerinde hükümet müessesesinin tekâmülü* (Çev.: H. G. YURDAYDIN). S. 194-205.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XIII, 2 (1958). R. AKTAN, *Türkiye ziraatinde produktivite*. S. 1-50. N. İŞÇİL, *1955 nüfus sayımı tasnifinde tatbik edilen örnekleme plâni*. S. 88-101. H. İNALCIK, *Osmanlı Hukukuna giriş*. S. 102-126. F. ARMAOĞLU, *İkinci Dünya Harbinde Türkiye*. S. 139-179. R. SEÇKİN, *Ebul'ulâ Mardin ve eserleri*. S. 180-189. RENOUVIN, *Milletlerarası münasebetlerin çağdaş tarihi* (Çev.: B. ŞİMSİR). S. 212-231. B. SAVCI, *Siyasette faallik ve ilmilik*. S. 240-269. K. F. ARIK, *Dr. E. Jackh'e fahri doktoralık tevcihi münasebetiyle yapılan konuşma*. S. 270-273. E. JACKH, *Fahri siyasi ilimler doktorluğu tevcihi münasebetiyle yapılan konuşma*. S. 274-275.
- A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XIII, 3 (1958). N. BENGÜL, *Türk ekonomisinde marjinal kapital hasıla nispeti*. S. 1-29. B. TUNCER, *Devallasyonla ilgili bazı meseleler*. S. 30-44. N. SERİN, *Türkiye'de iktisadi kalkınma ve yabancı hususî sermaye*. S. 45-71. E. SMITH, *Debates on Turkish Constitution of 1924 (1924 Anayasası görüşmeleri)* (Çev.: H. SOYSAL). S. 82-130. M. GÖNLÜBOL, *Birleşmiş Milletler andlaşmasının tâdili meselesi*. S. 175-200. J.-B. DUROSELLE, *Milletlerarası münasebetler tetkiki*. S. 201-224. B. SAVCI, *Ara seçimleri üzerine tartışmalar*. S. 244-275. M. SOYSAL, *Yeni bir bakanlığın kuruluşu*-T. B. M. M. olağanüstü toplantısı. S. 276-286.
- Les Annales Archeologiques de Syrie, VII (1957). A. MOORTGAT, *Archaeologische Forschungen der Max Frhr. von Oppenheim-Stiftung im nördlichen Mesopotamien 1956*. S. 17-30. C. F. A. SCHAEFFER, *Résumé des résultats de la XIX e campagne de fouille a Ras Shamra-Ugarit, 1955*. S. 35-66. G. SAADÉ, *Le second congrés archeologique arabe*. S. 133-144.
- Annali, N. S. VII.
 Annual Catalogue, Australian publications. 21 (1956), 22 (1957).
 Annual Report, University of London, Institute of Archaeology. 4/11 (1946—1954).
 Antiquaries Journal XXXVIII, 3/4 (1958).
 Archiv Orientalni 26/1 (1958). : B. HAASE, *Bemerkungen zu einigen Paragraphen der hethitischen Gesetztexte*, S. 28-35. J. KABRDA, *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des métropolités orthodoxes en Bulgarie au XVIIIe siècle*. S. 59-80.
 Archiv für Orientforschung, XVIII, 2 (1958) : T. BERAN, *Die babylonische Glyptik der Kassitenzeit*. S. 255-278. J. NOUGAYROL, *Nouveau fragment de prisme d'Asarhaddon relatant la restauration de Babylone*. S. 314-318. B. LANDSBERGER - O. R. GURNEY, *Practical vocabulary of Assur*. S. 328-341. E. WEIDNER, *Die Feldzüge und Bauten Tiglatpilesers I*. S. 342-360.
- Arsberättelse 1920/25.
 Arsbok 1958.
 Arts et Tradition Populaires. V, 2-4 (1957).

- Asia Major, VI, 2 (1958).
 Athenaeum XXXVI, 1-2 (1958).
 Australian Books 1956.
 Australian Government Publications, Sept. (1957).
 Australian Public Affairs Information Service 1956/57.
 Aylık İstatistik Bülteni 50, 54 (1958).
 Azerbaycan, aylık kültür dergisi No. 70-77 (1958).
 Badische Fundberichte 21 (1958).
 Biblica XXXIX, 3 (1958).
 Bibliography of Persia III (March 1957).
 The Bodleian Library Record VI, 2 (1958).
 Bulletin i Universitetit Shteteror Te Tiranes 1 (1958).
 Bulletin, Chinese Association for the advancement of Science VI, 1, 2 (1958).
 Bulletin de Correspondance Hellenique, LXXXII (1958).
 Bulletin d'Etudes Orientales XV (1955/57) : D. SOURDEL, *Fragments d'al-şuli sur l'histoire des vizirs 'abbasides*. S. 99-108. CL. CAHEN, *La Chronique des Ayyoubides d'al-Makin b. al-'Amid*. S. 109-184.
 Bulletin of the Institute of Historical Research XXI, 84 (1958).
 Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXI, 3 (1958) : A. S. TRITTON, *Sidelights on Muslim history*, S. 464-471. C. J. F. DOWSETT, *The Albanian chronicle of Mxit'ar Gos*. S. 472-490.
 Cahiers de Tunisie 16 (1956), 17-18 (1957) : J. DRESCH, *Kolkhozes d'Ouzbekistan, aux environs de Tachkent*. S. 57-62.
 Calendario 1957/58.
 Carnegie Endowment for International Peace, Select list of recent acquisitions of the James Thomson Shotwell Library No. 7 (1958).
 Central Asiatic Journal III, 4 (1958) : O. K. NORDSTRAND, *Some notes on the discoveries made during the restoration of a Mongolian block-print in the Royal Library Copenhagen*. S. 256-266. WEN - DJANG CHU, *The immediate cause of the Moslem Rebellion in the North-west China in 1862*. S. 309-316.
 Central Asiatic Journal, IV, 1 (1958) : C. R. BAWDEN, *On the practice of Scapulimancy among the Mongols*. S. 1-44. W. SAMOLIN, *Ethnographic aspects of the Archaeology of the Tarim Basin*. S. 45-67.
 Dacia, I (1957).
 Dergi, Sovyetler Birliđini Öđrenme Enstitüsü. 4, 13 (1958).
 Deutsche Nationalbibliographie 24, 25, 27, 33, 34, 37-46 (1958).
 Dış Ticaret aylık istatistik (özel ticaret seri 1). Ocak-Mart (1958).
 Dış Ticaret, yıllık istatistik, seri 1 (1957).
 Documents Turcs pour l'histoire Macedonienne. 1827—1839. V (1958).
 Dokladi Soobşeniya Instituta İstorii, 10-12 (1956/57).
 Durham University Journal XIX, 3 (1958), XX, 1 (1959).
 Ekonomitskaya Polojeniya Kapitalitçeskikstrom I, 8 (1958).
 Epigrafika Vostoka XII (1958).
 L'Ethnographie 52 (1957).

- Expedition I, 1 (1958): R. S. YOUNG, *The Gordion Tomb*. S. 3-13.
 Florida Anthropologist XI, 3 (1958).
 Genova VI, 2-4 (1958).
 Germania XXVI, 1-2 (1958).
 Geschichte in Wissenschaft und Unterricht IX, 4-8 (1958) Heft 6: P. E. SCHRAMM : *Deutschland und der Osten*. S. 321-338.
 Glasnik. Vrhovnog Islamskog Starjesinstva. IX, 6-12 (1958).
 Harp Tarihi Vesikalari Dergisi VI, 22; VII, 23 (1958).
 Hebrew Union College Annual. Vol. XXVII (1956), XXVIII (1957).
 Hesperia XXVII, 2, 3 (1958).
 The Historical Journal I, 2 (1958).
 Historische Zeitschrift 186, 1, 2 (1958).
 Iraq, XX, 1-2 (1958) : D. J. WISEMAN, *The Vassal-treaties of Esarhaddon*. S. 1-99, Pl. 1-53. M. E. L. MALLOWAN, *The Excavations at Nimrud (Kalhu)*, 1957, S. 101-108. D. OATES, *The Assyrian building south of the Nabu Temple*. S. 109-113. D. and J. OATES, *Nimrud 1957; The Hellenistic Settlement*. S. 114-157. G. K. JENKINS, *Hellenistic coins from Nimrud*. S. 158-168. D. STRONACH, *Metal objects from the 1957 excavations at Nimrud*. S. 169-181. H. W. F. SAGGS, *The Nimrud Letters, 1952-part IV: The Urartian Frontier*. S. 182-212.
 İdare Dergisi XXIX, 251 (1958): S. ARTUKMAÇ, B. M. M. Dahilî Nizamnamesinin Resmî Gazete ile neşri zarureti. S. 1-6. M. SAVECİ, Birinci T. B. M. M. ve Hükümeti olağanüstü kanun ve kararları. S. 49-77. M. TARCAN, Belediyeçilik alanında gelişmeler. S. 78-81.
 İdare Dergisi XXIX, 252 (1958). M. SAVECİ, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti olağanüstü kanun ve kararları. S. 25-36.
 Israel Exploration Journal VIII, 2, 3 (1958). R. D. BARNETT, *The siege of Lachish*. S. 161-164.
 İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 8 (1958). R. DUYURAN, *Bayazıt'da yapılan arkeolojik araştırma ve bazı müşahedeler*. S. 25-24. N. FIRATLI, *Müzedan ve İstanbul'dan haberler*. S. 29-32. O. SÜMER, *Maraş civarında bulunmuş bir kabartma*. S. 35-36. H. KIZILYAY - M. ÇIĞ, *Eski Babil devrine ait yeni tarihler ve eski tarihlerle varyant teşkil eden yeni formüller*. S. 37-39. N. OLCAY, *Sikke kabinemize yeni gelen definelere*. S. 40-41. C. ARTUK, *Durasalar definesi*. S. 42-43. İ. ARTUK, *Abbasi ve Anadolu Selçukilerine ait iki eşsiz dinar*. S. 44-46.
 İstoria SSSR, 4 (1958).
 İstoriçeskie Zapiski. LXII (1958).
 Journal of the American Oriental Society 78, 2 (1958). J. LEWY, *Some aspects of commercial life in Assyria and Asia Minor in the Nineteenth Pre-Christian Century*. S. 89-100.
 Journal Asiatique, CCXLV, 2, 3 (1957). : J. DENY, *Un soyrgal du timouride Sahruh*. S. 253-266.

- The Journal of Hellenic Studies, LXXVIII (1958). D. HERWARD, *Inscriptions from Pamphylia and Isauria*. S. 57-77. F. STARK, *Alexander's march from Miletus to Phrygia*. S. 102-120.
- Journal of Near Eastern Studies, XVII, 3 (1958). G. CAMERON, *Persepolis treasury tablets old and new*. S. 161-178. R. ANTHES, *A further remark on the introduction to the instruction of Amenemhet*. S. 208-209.
- Journal of the Pakistan Historical Society. VI, 3-4 (1958). A. SCHIMMEL, *İbn Khafif*. S. 147-173. İMAMUDDİN, *Sources of economic history of Spain*. S. 174-194. MASOOD ALI, *A farman of Timur Shah*. S. 202-207. B. SPULER, *Historiography in Muslim Persia*. S. 215-223. H. K. SHERWANI, *Society and religion under the Ghaznavids*. S. 254-268.
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes. XX, 3-4 (1957).
- Kirjath Sepher. XXXIII, 4 (1958).
- Kratkie Soobşçeniya İnstituta Vostokovedeniya. 24-28.
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 51 (1958).
- Man. LVIII, 154-275 (1958).
- Materiale si Cercetari Arheologice 3, 4 (1957).
- Materialy Starozytne 3 (1958).
- Mélanges de l'Université Saint Joseph XXXIV (1957): I. A. KHALIFÉ, *Catalogue Raisonné des Manuscrites de la Bibliothèque Orientale de l'Université Saint Joseph*. S. 3-200. R. MOUTERDE, *Reliefs et Inscriptions de la Syrie et du Liban*. S. 201-238. M. TALLON, *Le Camp Retranché de As-Sour*. S. 239-246.
- Mémoires de l'Académie de Stanislas XL (1955/57): M. P. LYAUTEY, *Mes voyages en Orient*. S. 139-158. M. F. PEKİN, *Atatürk, 1880—1938*. S. 159-170.
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko. Nr. 4 (1929) - 11 (1939), 13 (1951) - 16 (1957).
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin. XVI, 10 (1958), XVII, 1-3 (1958).
- The Middle East XII, 3 (1958): H. WICKWAR, *Pattern and Problems of Local Administration in the Middle East*. S. 249-260. C. HOSTLER, *The Turks and Soviet Central Asia*. S. 261-269. R. ARASTEH, *Some problems of education in underdeveloped countries*. S. 270-276.
- Mirovaya Ekonomika 8, 9 (1958).
- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LXXXVII (1957).
- Mitteilungen, Deutsch-Türkische Gesellschaft E. V. Bonn. 24, 25 (1958).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung LXXI, 1 (1956).
- The Muslim World, XLVIII, 3, 4 (1958): G. HOURANI, *Al-Ghazali and the philosophers on the Origin of the World*. S. 183-191, S. 308-314. B. DODGE, *The Islamic Colloquium: Lahore*. S. 192-204. M. D. RAHBAR, *The Challenge of Modern Ideas and Social Values to Muslim Society*. S. 274-285. K. M. HENREY, *Glimpses of Turkish Opinion*. S. 315-321.
- Novaya i Novejšaya İstoria. I, 4, 5 (1958).
- Ordu Dergisi 77, 186 (1958).

- Orientalia XXVII, 3, 4 (1958) : F. CORNELIUS, *Geographie des Hethiterreiches*. S. 225-251, 373-397. T. BOSSERT, *Die H-H Inschrift von Malkaya*. S. 325-350. M. - L. H. ERLIENMEYER, *Über die Bildkunst im Alten Orient und in der Agais zu Beginn des 3. Jahrtausends*. S. 351-372.
- Orientalia Suecana, VI (1957).
- Oriente Moderno XXXVIII, 6-11 (1958).
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XXI, 3, 4 (1958).
- Pakistan Postası 5, 132 (1958).
- Paleologia. VI, 4 (1957); VII, 1 (1958).
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. LXXXIX (1955/56).
- Przegląd Orientalistyczny. 1 (25) (1958). P. T., *La caricature dans la presse turque*. S. 95-100.
- Rivista degli Studi Orientali. XXXIII, 1-2 (1958) : E. UNGER, *Fata Morgana als geisteswissenschaftliches Phänomen im Alten Orient*. S. 1-52.
- Rivista de la Universidad de Madrid. Vol. I, 1-4 (1952); Vol. II, 5 (1953); V, 18-20 (1956).
- Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale. XLVII (1953) - LI (1957) : P. GARELLI, *Trois tablettes Cappadociennes du Musée de Rouen*. Vol. LI, S. 1-10. R. CARATINI, *Quadrature du cercle et quadrature des lunes en Mésopotamie*. S. 11-20. M. LEIBOVICI, *Un texte astrologique d'uruk*. S. 21-27. E. SZLECHTER, *Le code de Lipit-İstar (I)*. S. 57-82. 177-196. M. VIEYRA, *Istar de Ninive*. S. 83-102. S. 130-238. E. UNGER, *Kalksteine des Gudea von Lagasch in Paris und Istanbul*. S. 169-176.
- Revue Hittite et Asiatique XI (1951) Nr. 52-XVI (1958) Nr. 62 : Fr. Cornelius, *Zur hethitischen Geographie : die Nachbarn des Hethiterreiches*. S. 1-17.
- Revue Internationale d'Histoire Militaire 18 (1956) : J. PIGNON, *La milice des Janissaires de Tunis au temps des Deys (1590-1550)*. S. 301-326. R. MANTRAN, *Documents Turcs relatifs a l'armée Tunisienne*. S. 359-372. A. MARTEL, *L'armée d'Ahmed Bey*. S. 373-408.
- Romanistisches Jahrbuch VIII (1957).
- Runa VIII, 1 (1956/57).
- Ruperto-Carola. X, 23 (1958).
- Schweizerisches Landesmuseum in Zürich, LXVI (1957).
- Slovenska Archeologia VI, 1 (1957).
- Sovetskaya Archeologia XXVII (1958).
- Sovetskoe Vostokovedenie 1-6 (1957), 2-5 (1957).
- Sovremeny Vostok. 3, 9, 11 (1958).
- Sredneaziatskiy Etnografičeskiy Sbornik. XXI (1954), XXXIX (1958).
- Studia İslamica IX (1958) : G. H. BOUSQUET, *Des animaux et de leur traitement selon le Judaïsme, le Christianisme et l'İslam*. S. 31-48. R. BRUNSCHVIG, *De la filiation maternelle en droit musulman*. S. 49-60. A. A. A. FYZEE, *The Fatimid law of inheritance*. S. 61-70. B. LEWIS, *Soma reflections on the decline of the Ottoman Empire*. S. 111-127.

- Studies in Bibliographie and Booklore. I (1953/54), II, 1, 2, 4 (1956), III, 1, 2 (1957).
- Studii și Cércetari de Istorie Veche. VIII, 1-4 (1957), IX, 1, 2 (1958).
- Suomen Muinais-Muistoyhdistyhoen Aikakauskirya. 59 (1958).
- Toho Gakuho 28 (1958).
- Toyo Gakuho XL, 4 (1958).
- Türk Ansiklopedisi X, 73, 74 (1958).
- Türk Dili VII, 83-87 (1958).
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni. VII, 1-2 (1958): M. CUNBUR, *Kâtip Çelebi, hayatı ve eserleri*. S. 1-6. A. S. ÜNVER, *300 yıl sonra Kâtip Çelebi'den alacağımız dersler*. S. 7-9.
- Türkiye Bibliyografyası. 1-3 (1955), 1-4 (1957), 1, 2 (1958).
- Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni. VI, 2 (1958).
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası III (1957).
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. No. 199-202 (1958). No. 199-200. M. SOFU, *Tarih Boyunca Türk İşlemeleri*. S. 13-14. No. 201. R. AK-YAVAŞ, *Mahya ve Kandilin Tarihi*. S. 10-11. No. 202. A. GABRIEL, *İstanbul'da âbidelerin ihyasına dair konuşma*. S. 3-4.
- Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya XIX (1958).
- University of Kentucky Libraries Bulletin, XVI (1956).
- University Museum Bulletin. XXII, 2 (1958).
- Vestnik Drevney İstorii. 2 (1958).
- Viertelsjahrheft für Zeitgeschichte. VI, 2-4 (1958).
- Viking. XXI/XXII (1958).
- Vizantiysky Vremenik. XII (1957) - XIV (1958).
- Voprosı İstorii. 4 (1958).
- Voprosı İstorii KPSS. 5 (1958).
- Wiadomosci Archeologiczne. XXV, 1-2 (1958).
- The Yale Review XLVII, 4; XLVIII, 1 (1958).
- Yabancı Dil Eserler Bülteni IV, 1-4.
- Yeni Yayınlar III, 4-9 (1958).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 108, 1 (1958): J. FÜCK *Carl, Brockelmann*, S. 1-13. F. ET J. STARCKY, *Jean Cantineau*. S. 14-20. O. PRISTSÄK, H. H. *Schaeder*. S. 21-40. L. SCHNITZLER, *Darstellungen von Vorderasien auf Griechischen Vasen*. S. 54-65. W. HINZ, *Zur achämenidischen Hofverwaltung*. S. 126-132.
- Zeitschrift für Geopolitik in Gemeinschaft und Politik. XXIX, 9 (1958): W. JUNG, *Naher Osten oder Ferner Westen? - Der politische Wortschatz stimmt nicht mehr*. S. 13-15. *Weltpolitische Umschau*. S. 16-22.

Propriétaire : Ord. Prof. ŞEMSEDDİN GÜNALTAY, agissant
au nom et pour le compte de la Société d'Histoire Turque.

Gérant responsable : ULUĞ İÇDEMİR

T A B L E D E S M A T I E R E S

Articles, Etudes :	Page
BOSTANCI, DR. ENVER Y. : The Astragalus and Calcaneus of the Roman People of Gordion in Anatolia (with 7 plates. — en anglais).	177
FIRATLI, NEZİH : Une trouvaille concernant la nécropole phrygienne d'Ankara (en turc. — avec 5 fig.).....	203
ORAL, M. ZEKİ : Le certificat de Vakouf et les inscriptions du "dar-ül huffaz" de la mosquée Hoca Mahmut à Karaman (en turc. — avec 2 fig.).....	213
SOKOLNICKI, MICHEL : La Sultane Ruthène (en français. — avec 2 fig.).	229
BAYKAL, BEKİR SITKI : La Question des Lieux-Saints et la Sublime Porte (en turc.).....	241
BAYUR, HIKMET : Quelques considérations sur l'époque de la Deuxième Constitution (en turc.).....	267
ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL : Sur la Faculté de Médecine à l'époque de l'Empire constitutionnel (en turc.).....	287
ŞEHSUVAROĞLU, DR. BEDİ N. : La Deuxième Constitution et Atıf Bey (en turc. — avec 6 fig.).....	307
Bibliographie :	
TEMİR, A. : G. F. Debets (Red.) <i>Trudi Kirgizskoy archeologo-etnograficeskoy ekspeditsii (I)</i> [Les travaux de l'expédition archéologique et ethnographique kirghise (I)].....	333
Informations :	
Livres reçus à la Bibliothèque de la Société d'Histoire turque, durant la 2 ^{ème} moitié de l'année 1958.....	335

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXIII

No. 90

Avril 1959

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5